

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RIBE AMT

1940

UDGIVET AF HISTORISK
SAMFUND FOR RIBE AMT

10. BINDS

1. HÆFTE

BOGLADEPRIS
KR. 4.00

Paa Grund af Prisstigningen paa Papir^s og Bogtryk^s arbejde har Bestyrelsen set sig nødsaget til at forhøje Kontingentet med 50 Øre.

Medlemmerne kan faa det udmærkede Tidsskrift »Fortid og Nutid« til halv Pris (2,50) ved Henvendelse til Dansk historisk Fællesforenings Sekretær, cand. mag. Roar Skovmand, Askov, Vejen. Tidsskriftet er saare værdifuldt for alle, der arbejder med Kultur^s, Slægts^s eller Lokalhistorie. Det giver Vejledninger, Meddelelser fra Museer og Arkiver, Litteraturoversigter, Referat af Hist. Fællesforenings Virksomhed samt alm. historiske Afhandlinger.

Endvidere kan Medlemmerne abonnere paa andre historiske Amtssamfunds Aarbøger til nedsat Betaling. Man henvender sig til det paagældende Samfunds Kasserer eller vor egen Sekretær. Aarsskriftet »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark«, hvori der gives almenfættelige og rigt illustrerede Beretninger om nye og interessante Fund, koster 3 Kr. i Boghandelen, men Medlemmerne kan faa Bogen for 2 Kr. + Porto, naar Bestilling sendes til Sekretæren. — Rigsudgaven »Danmarks Riges Breve« faas til Favørpris 8 Kr. pr. Bd. (Bogladepris 12 Kr.), 15 Bind. Adresse: Det danske Sprog^s og Litteraturselskab, V. Boulevard 44, København V. — Hjemstavnsbogen for Ringkøbing Amt faas hos Bibliotekar Arne V. Frandsen, Centralbiblioteket, Holstebro, for 3,25. — »Jyske Samlinger« og »Sprog og Kultur« koster 6 Kr. aarlig for hver, 10 Kr. for begge. Adresse: Aaboulevarden 9, Aarhus.

Aarbøger o. a. Skrifter, som sendes til »Fra Ribe Amt«, bedes adresseret til *H. K. Kristensen, Lunde, Jyl.*

Hoverikontrakt for Lunderup.

Af Sigurd Kristensen.

Hoverikontrakten for Lunderup er dateret den 23. Oktober 1773 og undertegnet af Lunderups daværende Ejer, Etatsraad Andr. Charles Teilmann og de fleste af Gaardens hoveripligtige Bønder. A. C. Teilmann ejede foruden Lunderup ogsaa Nørholm og Agerkrog, og det maa vel formodes, at Høvbønderne paa disse to Gaarde har arbejdet for ham under lignende Vilkaar som dem, der for Lunderups Bønders Vedkommende er fastsat i Kontrakten.

Blandt de Byrder, der hvilede paa det attende Aarhundredes Bønder, var Hoveriet langt den tungeste, selvom det ikke var den eneste Byrde, der tyngede haardt. Bonden havde bl. a. de Forpligtelser hvilende paa sig, at han skulde betale Skatter (ordinære og ekstra) og svare Landgilde og Tiende, og disse Byrder kunde tilsammen være nok saa vanskelige at udrede og gav hyppigt Anledning til store Restanceposter, til lige Bekymring og Ulempe for begge de implicerede Parter. — »Du kan sagtens synge«, sagde Bonden til Lærken, »du skal ikke betale Skat«. Men vil man efterspore Grundene til Bondens eventuelle Afmagt over for disse Forpligtelser, undgaar man i hvert Fald ikke at standse ved Hoveriet. — Udtalelser fra Hoveriets egen Tid om dets fordærvende Indflydelse paa Bøndergaardenes Drift er ikke vanskelige at finde.

En iøjnefaldende ond Bestanddel af Hoveriet og et Forhold, der virkede i høj Grad irriterende, var, at Hoveriet efterhaanden var blevet en ubestemt Ydelse, der i det store og hele kunde paalægges Bonden efter Herremandens eller hans Stedfortræders Forgødtbefindende. Særlig var Forpagtere naturligvis slemme. Deres eneste Interesse i Bønderne var disses Udbytning. Til Belysning af et saadant Forhold citerer jeg et Brudstykke af en gammel Klage, jeg har fundet (fra ca. Aar 1700). Den stammer fra Djursland, men er jo ikke derfor mindre oplysende:

»Beklager sig samptlig Sødering Mænd, at di er meget forlaa med usædvanlig Hofveri, som vi skal giøre for Forpagteren, som er Jord og Aske, som vi skal tage paa det tørre og age i den verst Mødingpølt, saa vi skal quælle vore Bæster med, inden vi faar det aget af igien, og desforuden ager vi i Øxsenstalden Jord to Gange. — Og saa beklager vi os med usædvanlige Reiser, som vi ikke heller hafver giort tilforn, beklager vi os ogsaa, at vi er meget forlaa med gangen Arbeid, som hand hafver lagt os paa, som er at maalle Korn og deres Kloider at toe ved Dammen og i lige Maade at muge i hans Faarestie og Giedstie og saa at skiufle i Pølden, naar Mogget er afaget og saa at skiære Hackels, og i lige Maade ligger hand os paa, at vi i Skoven skal grave Rødder op, som vi er storligen forlaa med, som vi ikke nogen Tiid hafe giort —«

Som man ser, breder Hoveriet sig der som Ild i Lyng.

I Aaret 1769 udsendte Christian den Syvendes Regering en Forordning, hvis Hensigt netop var at faa Hoveriet ind under faste Former, saa hver Bonde kunde vide, hvad han havde at rette sig efter. Godsejerne tog imidlertid ikke Hensyn til Forordningen, idet

»kuns en ganske liden Deel af Jordegods Eyerne« efterkom den deri »yttrede Villie og Hensigt, til Bondestandens Lettelse . . .«.

Men eftersom »det ikke desmindre er til Agerbrugets og Landvæsenets Opkomst ligesaa uforbigiængelig fornødent, som det med den naturlige Billighed er overensstemmende, at en Bondes Byrder og Pligter bliver ikke alleene visse og bestemte, men endog proportionerede og taalelige . . .«, saa maa der en ny Forordning til. Denne kommer den 20. Februar 1771, og den gaar baade i Enkeltheder og udtrykker sig særdeles bestemt. Hoveriets Størrelse skal herefter staa i bestemt Forhold til Hartkornet, og begge Parter faar at vide, hvad de skal og maa.

Dermed skulde der saa være gjort Ret og Skel til begge Sider.

Det var der vel i en vis Forstand ogsaa, men alligevel kommer der en ny Forordning et Par Aar senere (12. August 1773), hvori det hedder: »At som Erfarenhed udi de forbigangne 2de Aar haver viist, hvorledes det (ved Forordningen af 1771) bestemte Hoverie . . . er aldeles utilstrækkeligt . . . og mange Jorder imidlertid ere blevne udyrkede og ubesaaede . . ., saa have Vi . . . været nødsagede til bemlt. Forordn. aldeles at ophæve.«

Efter dette at dømme har altsaa Forordningen af 1771 været paa Vej til at ødelægge Land og Folk og forvandle tidligere veldyrkede Marker til led Ørk. Man gruer formelig ved Tanken om, hvad der videre kunde være sket med vort kære Fædreland, hvis denne skæbnesvangre Forordning ikke i en Hast var blevet ophævet. Den eneste Trøst, der er at finde, er, at det »ture være Løgn altsammen«. Sagen er jo nemlig den, at Forordningen af 1771 skyldes Struense, mens dens pessimistiske Efterfølger kommer fra Guldbergs Re

gering, der betragtede Struense som den Onde selv, og hvis Opgave det bl. a. var at rive Havegangene, saa Sporene af Hestehoven ikke mere var at se.

Efter Guldbergs Forordning skal Bønderne være forpligtede til at »forrette Hoverie efter hver Provinces og Egns Skik og Brug . . . alt paa de Aarsens Tider og Dage, som Husbonden finder for godt . . .«. Og saa er man altsaa lige vidt. Bønderne har igen ikke nogen kongl. Forordn. at henholde sig til. Rettesnoeren for Hoveriarbejdet er »hver Provinces og Egns Skik og Brug«.

To Maaneder efter Udsendelsen af Guldbergs Forordn. opsætter Teilmann sin Kontrakt med Lunderupbønderne. Derved efterkommer han altsaa Hensstillingen fra 1769, men i Kontrakten støtter han sig ikke blot til den seneste Forordning, hvilket jo er ganske selvfølgelig, men ogsaa til den ophævede og »landsskadelige« fra 1771, som han gentagende henviser til.

Teilmann begynder sin Kontrakt med en Fortegnelse over samtlige hoverigørende Bønder under Lunderup, og ved hver enkelt Bondes Navn staar angivet hans Hartkorn og derefter, hvor meget Hoveri han var skyldig at yde efter Forordningen af 1771, og hvor meget nu efter den opsatte Kontrakt. Nogle faa Eksempler skal nævnes:

Thomas Knudsen: 4 Tdr. 3 Skpr. 3 Fdkr. 1 Album Hartkorn — ydede efter Forordningen 10 Pløjedage, 25 Spænddage, 70 Gangdage. — Efter Kontrakten det samme.

Villads Pedersen: 2 Tdr. 2 Skpr. 3 Fdkr. Hartkorn. — Hoveri efter Forordningen: 5 Pløjedage, 13 Spænddage, 36 Gangdage. Efter Kontrakten henholdsvis 6 — 17 og 48 Dage.

Disse to Mænd er fra Frisvad. — De fleste Bønder

i »Schonsager« (der var 13 ialt) havde 2 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdkr. 1 Alb. Hartkorn og skulde gøre 8 Pløjedage, 19 Spænddage og 48 Gangdage (efter Forordn. 5 — 13 og 36 Dage).

For samtlige Bønders Vedkommende blev det til 263 Pløjedage, 770 Spænddage og 2040 Gangdage, mens Tallene efter Forordningen havde været henholdsvis 219 — 666 og 1780 Dage. — Derefter kan enhver let selv regne Teilmanns Gevinst ud.

Lunderup raadede i det hele over 55 hoverigørende Bønder. Dertil kom saa ca. halvt saa mange (27) »FriedhedsBønder«, der dog ikke var mere frie i denne Forbindelse, end at de »gjør bestemt Arbeide og Ægter efter Fæsteaccord«. Den almindelige Byrde for en saadan Bonde var: »Slæt at bierge«: 1 Dag, »langt Ægt a 8 Mile«: 1 Rejse, »midehl Ægt a 4 Mile«: 1 Rejse, »korte Ægter a 2 Mile«: 2 Rejser. Desuden: 2 Læs Kampesten at køre, 4 Læs Klyner og 4 Læs Tørv + andet Hoveri, der dog for alle de omtalte Bønder under et kun androg 75 Spænddage og 79 Gangdage.

Men vi vender tilbage til de rigtige Hoveribønder. Om dem fortsætter Kontrakten som følger:

»Med saa mange af LunderupBønder, som have underskrevet denne Contract, er jeg om Hoveriet ved Lunderup forenet saaledes, at enhver især af dem skal aarligen forrette de for enhver især anførte Hoveries Dage, være sig Pløje, Spænd, eller Gangdage, hvorved tillige er indgaaet følgende Poster og Vilkor:

1.

Naar indtages grønt Jord, være sig af Hede, Kiær eller Mose, som før ingensinde har været pløjet, skal det første Gang brydes ved Hosbondens egne Bester og Ploug.

2.

Dersom Ildebrand skulde ramme Hovedgaarden

Lunderup, skal samtlige Bønderne være pligtige efter Omgang at forrette, saavidt deraf forlanges, det Spænd- og Gang-Arbejde ved Reiser, som til Stedens Istandsættelse fornødiges, foruden nogen Godtgjørelse i de anførte Hoveridage.

Saa skal og samtlige Bønderne foruden nogen Godtgjørelse gjøre hver 1 Spanddag og 1 Gangdag til en øde og ubeboet Gaard paa Godset, om nogen for medelst Ildebrand eller anden Aarsag skulde blive (øde). Skulde og i Høe eller Korn-Bierring befrygtes eller paakomme Vandflod, skal samtlige Bønderne efter Omgang og Tilsigelse møde 2 Mennesker med Vogne og gjøre deres Bedste til at bierge og opkiøre Høet eller Kornet, og det foruden nogen videre Godtgjørelse af de anførte Hoveri-Dage. Hvilket ligeledes gælder, om Ildebrand skulde opkomme paa Hovedgaarden eller Godset, da enhver ligeledes foruden nogen Godtgjørelse, efter Omgang og Tilsigelse, skal møde for at redde og bierge saa vidt muligt, samt Ilden at slukke, og Pladsen derefter rydde. Skulde en Bondegaard lide Skade ved Ildebrand, og Beboerne selv ikke formaar, Gaarden igien foruden Husbondens Hielp at opbygge, skal hver Mand, til Skadens Istandsættelse, gjøre 1 Spand- og 1 Gangdag, alt uden Godtgjørelse.

3.

Hver Mand skal, om forlanges, klappe til Jagt 1 a 2 Gange om Aaret, foruden Godtgjørelse.

4.

Ingen Bonde maa forlanges i Ægt længer end til Colding. For en Colding-Reise, om skulde fornødiges, godtgjøres 3 Spanddage.

5.

Naar Reiser sker til Hierting eller andensteds, skal

Bonden være pligtig at tage, om forlanges, halv Læs paa tilbage, foruden nogen Godtgjørelse.

6.

Naar Hosbonden lader tække paa Hovedgaarden eller paa Godset, skal hver Mand foruden Godtgjørelse dertil levere 100 Favne Tække-Siem, og desuden, om Tækningen sker paa en Bondegaard, et forsvarligt Læs Tække-Lyng (paa) 3 eller 4 Traver, ligesom der er opbundet til.

7.

Naar Aaret, som begynder fra hvert Aars 1ste Maj, er udrundet, ansees Hoveridagene for aftient og ikke maa skrives til Restance. Dog, som Foraarene ofte ere vanskelige, og Frosten længe ud paa Aaret kan vedvare, der kunde forsinke og forhindre Foraars-Arbejdet, saa forbeholdes Husbonden en Løbemaaned, saa at Aaret ikke skal ansees udrunden før ved Maj Maanedes Udgang. Det forstaar sig og selv, at dersom en eller anden Hoveri-Dag eller Arbeide har været tilagt, men af Bonden er bleven efterladt, maa samme efterladte Dag eller Arbeide skrives til Restance.

8.

Dersom Hosbonden vil efter Omstændighederne have eget Korn med Segel afskaaret godtgjøres for 1 Tønde Land eller 14000 Quadratalen 5 Gangdage for samme at skiære, binde, rive og sammensætte. — For otte Læs Tørv at hiemage godtgjøres 1 Spanddag, og for samme at grave 1 Gangdag. Læssene og Tørvene skal være forsvarlige, saaledes som Bonden dem for sig selv ager og graver.

En Dags Engslet skal bestaa af 170 Quadrat Rodder a 9 Alen lang, det er at sige: være af Indhold som en Dags Engslet i Kongens Kiær, hvor de afsatte Dags Engslet forblive uforandrede. Dog, hvor Engene ere meget bærende, saasom i Sluus-Eng og Mellem-Gre-

bene, afkortes efter Billighed. — For 4 Læs Broe^s eller Kampsten, naar forlanges, godtgjøres 1 Spand^s og 1 Gangdag.

For et Læs Lyng at plukke eller slaa godtgjøres 1 Gangdag.

1 Dags Engelslet at rive, eller og 3 Læs Høe at strøe og igjen forsvarligen at samle og rygte og behørigen opstakke, ansættes for 1 Gangdag. For et Læs ansees af Rug 3 Tønder, Byg 4 Tønder, Boghvede 4 Tønder, Havre 5 Tønder. Smør eller andre Ting, som handles eller sælges efter Vægt 2 til 2¹/₂ Skippund (1 Skippund svarer til 20 Lispund. 2¹/₂ Skippund er altsaa 800 Pund). Af de sædvanlige Muursten 150, af Deller (Brædder) 2 Tylt. I alle øvrige Tilfælde skal det, i paakommende Tvist, komme an paa uvillige Mænds Sigelse og Skønsomhed, hvad der for et forsvarligt Læs efter Reisens og Varernes Omstændigheder og efter Bondens Skik og Brug, naar han ager i sit eget Ærinde, bør ansees.

Naar Veien ved Høe eller Korn er under 1000 Alen, ages a Dagen 8 Læs Høe eller 10 Læs Korn, — 1000 til 2000 Alen: 7 Læs Høe eller 8 Læs Korn, — 2000 til 3000 Alen: 6 Læs, — 3000 til 4000 Alen: 5 Læs, — 4000 til 6000 Alen: 4 Læs, — 6000 til 9000 Alen: 3 Læs, — 9000 til 15000 Alen — det er at sige fra 3 til 5 Fierdinger (Fjerdingvej) = 2 Læs. Naar Vejen er over 15000 Alen eller 5 Fierdinger, ansees det for Reiser.

Med Møg saavel som i alle andre Tilfælde, som her ikke bestemt er, ages a Dagen paa en Vej under 500 Alen: 24 Læs, — 500 til 1000 Alen: 16 Læs. 1000 Alen og derover, ligesom efter *Forordningen af 1771*, nemlig 12 Læs, hvorudi afkortes 1 Læs for hver 500 Alen, Veien er længere, og det indtil 4000 Alen. — Men fra 4000 til 5000 Alen ages 6 Læs, — 6000 til

7000 Alen = 4 Læs. 7000 til 9000 Alen = 3 Læs, —
9000 til 15000 Alen = 2 Læs, ligesom ved Hø og
Korn anført er.

Hvad iøvrigt Arbeide, som forefalder, og hverken
her eller i Forordningen er bestemt, skal blive det
(bestemt altsaa) ved Arbeidets Anvisning, saa vidt
gjørligt og muligt og billigt kan eragtes.

9.

Naar en Vej med Møg, Høe eller Korn i Straa skal
maales, tages Maalet efter det Sted, som ansees for
det midterste i Tægten eller Engen. Ligger Tægte ad-
skilt paa flere end eet Sted, maales efter det midterste
i hver Fald Agre, som skal gjødes, eller hvorfra Korn
skal ages.

10.

Hosbonden kan ved Hoveriets Tilsigelse ikke være
bunden til Aftens Varsel, men Bonden bør møde strax,
naar Hovbuddet ankommer. Saa skal og enhver Bye
eller Gaard, naar Hovbud dertil ankommer, strax skaffe
Hovbud til nærmeste Bye, foruden nogen videre Godts-
gjørelse. Saa maa og Hosbonden uden Indskrænkning
og uden at bindes til visse Dage ugentligen, bruge
sine Hoveridage, være sig Pløje-, Spand- eller Gang-
dage, naar og til hvilket Arbeide han efter Omstæn-
dighederne vil og tilsiger, og ligesom en Aulings or-
dentlige Fremme og Drift rimeligvis udfordrer.

11.

Til at møde ved Hoveriet og derved at forblive,
rettes Tiden efter Forordningen af 12. August 1773,
dens 7. Art.. Dog skulle Hovbuddene (det betyder
her »de hoverigørende«) til at tiene Tækkemænd eller
andre Haandværksfolk møde om Morgenens tidlig med
dem paa Pladsen, og der lige saa længe som disse
vedblive. Ligeledes skal og Hovbudde til Tiende-
eller andet Korn og Høe at fratage, eller som ved

Agning i andre Maader behøves, vedblive lige saa længe ud paa Aftenen, noget derved er at forrette, og Vognene vedbliver at age.

Dersom og de kiørende Hovbudde, saa som til at age Møg, Tørv, Høe eller Korn med videre, formedelst paakommende Uveirligt blive hindrende i sit Arbejde, saa at de ikke den Dag kan faa deres fulde Spanddag fuldendt, nyde de gaaende Hovbudde, som have mødt til samme Arbeide, saa som at læsse, rive, fritage, med hvis (hvad) videre det saa og er, den samme Skiæll som de kiørende og faa ei videre Godtgjørelse a Dage end disse, nemlig for saa vidt forrettet er og ei videre.

12.

Bonden skal lige som af Arrilds Tid brugt været haver, medtage de Redskaber, som bruges til Hove-riets Bestridelse, og han selv bruger til sit eget Arbeide, hvorunder følgelig forstaaes Sæde (Sold ell. Sigte) til Korns Rensning, Udsaaning i Marken med videre. Saa skal og Bonden selv medtage og tillægge de Baand, som behøves at binde det Hovkorn med, som af ham indages.

13.

Det forbeholdes Hosbonden, at han efter Omstændighederne maa tage to Spænd^s eller 4 Gangdage for 1 Pløjedag, eller 2 Gangdage for 1 Spænddag, eller og omvendt 1 Pløjedag for 2 Spænd^s eller 4 Gangdage, eller 1 Spænd^s for 2 Gangdage, ligesom maatte fornødiges.

14.

Dersom en Bonde befindes modtvillig eller forsømmelig til at efterkomme det Hove-riets Arbeide, hvorom han er tilsagt og er pligtig til, skal han ikke alleens-te erstatte Hosbonden det Tab og Skade, som derved forvoldes, men endog betale udi Mulct første Gang

2 Mark, anden Gang 4 Mark, og alt det uden videre Lovmaal, under Executions^s eller Udpantningstvæng. Tredie Gang betaler han paa lovlig Maade og derfor lider, ligesom i dette Fald i Forordningen af 12. August 1773, dens 13. Art. fastsat er.

For det øvrige, og for saa vidt ikke herved er forandret eller anderledes fastsat, rette vi os paa begge Sider efter Forordningen af 20. Februar 1771.

Nørholm den 23. Oktober 1773.

A. C. Teilmann.

Og her følger saa, som allerede sagt, samtlige de hoveriplitige Bønders Underskrifter.

Som man ser slutter Kontrakten med at optage i sig visse Dele af Struenses Hoveriforordning, der saaledes her fik en længere Tilværelse, end Guldbergs Regering havde tiltænkt den, endda Teilmann var en »skarp Modstander af de første Forsøg paa Landboreformer til Bondens Frigørelse, som Struense begyndte paa, i hvilket Anledning han 1771 udgav et Par mindre Afhandlinger«, ligesom han senere ivrede stærkt imod Hoveriets Afløsning, der efter hans Opfattelse »vilde ødelægge Godsejerne uden at hjælpe Bønderne«. Maaske er det paa sin Plads her at føje til, at A. C. Teilmann alle Dage var en god og human Godsejer.

Teilmanns Forhold til Struenses Hoveriforordning belyses lidt derved, at han for alle sine lidt større Bøndergaarde uændret overfører dens Takster til sin Kontrakt.

Forøvrigt er der forskellige Ting i Kontrakten, der maaske nok kan være Grund til at knytte nogle Bemærkninger til.

I Stykke 11 bestemmes det, at Tiden (til at møde ved Hoveriet og derved at forblive — naar da ikke

specielle Forhold gør sig gældende) retter sig efter Forordningen af 12. August, dens 7. Art.. Det betyder, at det tilsagte Mandskab i Tiden fra 1. Oktober til 1. Marts skal give Møde »ved Dagbrækningen« og ikke maa forlade Arbejdspladsen igen før »Klokken 4 a 5 om Aftenen«. I Resten af Aaret skal Hovfolkene arrivere Kl. 6 om Morgen og holde ud til Kl. 7 om Aftenen — 13 Timer ialt altsaa, dog med en Times Hvil om Middagen, nemlig fra Klokken 12 til Kl. 1.

Hvad Punkt 14 angaar, saa er der deri en Uoversensstemmelse med den guldbergske Forordning, hvor Mulkterne fastsættes til henholdsvis 2 og 4 Rigsdaler (ikke Mark). Naar Teilmann vil nøjes med Mark, kan det naturligvis ikke skyldes en Fejlskrivning, men maa vel have sin Grund i, at man er blevet enige om, at Rigsdalerne har været for grum en Straf. — For tredie Gangs Forsømmelighed har han derimod ingen Skaansomhed at tilbyde. Den Straffebestemmelse, han for dette Tilfælde henviser til, lyder saaledes: »Mens skulde han 3die Gang viise sig gienstridig eller forsømmelig udi de ham paaliggende Pligter, da tiltales han paa lovlig Maade til sit Fæstes Forbrydelse og videre Straf af Fæstningsarbeide paa visse Aar, efter Sagens Omstændigheder«.

Bestemmelsen i Stk. 6 om Levering af »100 Favne got forsvarligt Tække Siem« kan i paakommende Tilfælde lægge Beslag paa adskillige af Bondemandens Vinteraftener og knappe en mager Ko yderligere af i Foder, men er maaske nok ikke ulovlig. Lovligt er det derimod ikke, naar det i Stk. 12 siges, at Bonden selv skal »tillægge de Baand, som behøves at binde det Hovkorn med, som af ham indages«, hvis der ved »tillægges« skal forstaas, at Bonden skal »spinde Baandene« af sit eget Forraad af Straa, og andet kan

det da vist ikke betyde. I Forordningen af 12. August 1773, der naturligvis er til for at skulle respekteres, fastsættes det, at »dersom Hosbonden forlanger hans Korn paa Ageren at opbindes med andre Baand, end hvis som tages af Kornet paa Ageren, da skal han levere Bonden det dertil behøvende Høe, Straa eller Rør, hvoraf Bonden lader Baandene spinde«.

Man kan ikke sige om Lunderup-Kontrakten, at den var slem ved Bønderne. Den understøtter tvært imod den kendte Karakteristik af Teilmann som en Godsejer, der var sine undergivne en human Herre. Den skærper ganske vist Fordringerne fra 1771, men den gør det særdeles moderat. Den kunde godt have haft som Motto det gamle Ord: Ne quid nimis. Mediam tenuere beati. (Ingen Overdrivelser! Lykkelige de, der holder Middelvejen).

Dog forandrer den Forordningens Ord (1771): »Hovbuddene tilsiges om Aftenen, før de skulde møde —«, til: »Hosbonden kan ved Tilsigelse ikke være bunden til Aftens Varsel, men Bonden bør møde strax, naar Hovbuddet ankommer«. Det er jo en Smule brutalt. Bonden ved altsaa ikke om Morgenens, naar han staar op og forbereder sit eget Arbejde, om der ikke midt i det hele kommer Bud fra Hovedgaarden. Gør der det, maa han øjeblikkelig forlade sit eget Arbejde paa egne Marker og skynde sig ad Lunderup til, skønt det samme optrækkende Uvejr, der truer Hovedgaardens Rug, lige saa vel truer hans egen. — Naar han har sit eget Hø tjenligt til Hjemkørsel og allerede har forspændt for at køre ud efter det første Læs, kan han blive beordret til i Huj og Hast at møde i Lunderup Engene, fordi den sædvanligt saa godmodige Varde Aa pludselig har skiftet Ansigt og truer med at gaa over sine Bredder og lave Oversvømmelse. Og han kan paa en Tid, der passer ham allerdaarligst,

blive skikket ud paa en af de lange Rejser — til Kolding eller til Hjerting.

Mere bestemt er Hoveriet dog heller ikke, end at der kan komme kedelige Overraskelser. En Ildebrand kan skaffe ham ekstra Ulejlighed, men det maa han finde sig i og takke Gud til, at det ikke er ham selv, der er den hjemsøgte. Og en Storm kan gøre det samme. Dertil kommer, at Herremanden efter Behag kan omregne fra den ene Form af Arbejdsydelse til den anden, saa Bonden godt kan faa en Pløjedag ud af det, naar han troede sig at være færdig med den Form for Slæb.

Men trods alt havde Teilmanns Bønder det altsaa forholdsvis godt, og de klarede sig da ogsaa rigtig pænt. Han fortæller selv nogle Aar senere, at hans Bønder stod sig saa vel, saa de uden alt for meget Besvær kunde klare deres Skatter og andre Afgifter, og de nød den Begunstigelse, at de selv udvalgte deres Efterfølgere. De overrendte ham heller ikke for at tigge Sæde og Ædekorn.

Herremændene paa Vardeegnen og deres Bønder opnaaede med deres Arbejde da ogsaa mere end at opretholde Status quo. I 1784 skriver Teilmann: »I den Tid jeg har boet her (37 Aar), er rundt om mig i den hele Egn opbrudt nogle Tusinde Acre af Hede, Kiær og Moser«.

Hovedbygningen paa Lunderup er bygget af Teilmann, der her tog sig Lejlighed til at vise, at han dog ikke havde glemt al den Latin, han havde lært, da han i sin pure Ungdom læste til Student ved Roskilde lærde Skole. Han forsynede den nye Hovedbygning med følgende Indskrift: »Sic vos non vobis«, hvilket betyder: »Saaledes (bygger) I ikke for eder selv!« — Disse Ords Mening paa dette Sted er jo tydelig nok, og da Bygningen stadig staar der og kan

staa længe endnu, er deres Berettigelse indlysende. Imidlertid er det vel nok muligt, at Teilmann med disse Ord har villet fortælle om andet og mere end en Bygning af Sten og Tømmer. Ordene kan godt være et Udtryk for hans egen Gerning, og de rummer en Tanke, der kunde være særlig nærliggende for ham, der var ene og ugift, og hvis nærmeste Slægting var en Søsterdatter.

Men »sic vos non vobis« er tydeligt nok et Ord, der er revet ud af en Sammenhæng. I Oversættelse lyder de Ord, hvorfra de maa være taget, saadan: »Ligesom Bierne ikke samler Honning til sig selv, saaledes bygger I ikke for eder selv«.

Maaske er det saa da en Dag ude mellem Nørholms eller Lunderups Bikuber, at det latinske Ord fra Skoledagene igen er dukket op i Teilmanns Erindring. I et skønt Sommervejrs har han kunnet staa og glæde sig over Biernes utrættelige Travlhed. Han har set en Strøm af Bier komme ud paa Flyvebrædtet inde fra Kubens Mørke og forsvinde i den lyse Luft ud mod Overdrevene og Lynghederne bagved, medens en anden Strøm vendte hjem tynget af Honning, som de skyndte sig at aflevere og opmagasinere inde i de nybyggede Celler.

Opmagasinere! — Til hvem? — Etatsraaden havde Grund til at glæde sig ved Synet af de smaa Dyrers Travlhed, thi det var for ham, Bierne arbejdede. Al den Honning vilde aldrig blive til Vinterfoder for dem selv, men til liflig og delikat Spise paa hans rige Bord. — Det mindede ham om noget, han havde læst engang: »Ligesom Bierne ikke samler Honning til sig selv —«.

Det vilde ikke være unaturligt, om Teilmanns Tanker fra Bierne har vendt sig mod Høvbønderne, der maaske netop den samme Dag havde travlt med at

bjerger hans Høst ind i hans Lader. Egentlig var disse Bønders Arbejde akkurat Biernes om igen. Ogsaa de sled, for at han mere sorgløst kunde leve sit Herremandsliv. — Han lod en Hest sadle og red sig en rask Tur ud over Markerne for at se til sine Folk. Naar Bønderne hørte Hovslagene, øgede de deres Arbejdes Tempo, at han skulde være tilfreds med dem.

Der var nok for en Jordegodsejer at glæde sig over. Al Travlheden paa hans Vej gjaldt ham. Det var for ham, Bier og Bønder arbejdede. Ingen af dem, han traf paa sin Vej, var ude i eget Ærinde. Dyr og Mennesker, de gjorde Hovarbejde alle til Hobe, alle uden han alene. Hvad han virkede, virkede han for sig selv.

Ja, gjorde han nu ogsaa det? — Til hvis Gavn opdyrkede han Kær og Moser og gammel Lyngjord og lagde nye Agre til de mange, han havde i Forvejen? Og til Glæde for hvem opførte han den nye Hovedbygning paa Lunderup?

Han gjorde det til Gavn og Glæde for sig selv, naturligvis. Gavn og Glæde i nogle faa Aar, men ogsaa kun i nogle faa Aar! Derefter vilde Honningen i hans Celler og Kornet i hans Lader tilfalde andre. Det var altsaa egentlig disse andre, han arbejdede for, og der var saadan set ingen Forskel paa ham og hans Bønder og hans Bier. Alle gjorde de deres Arbejde under den samme lidt fjendske Lov, alle var de i fremmed Sold. Særlig tydeligt saa han det da, naar han byggede en ny Hovedbygning ved en Gaard, hvor han ikke engang vilde bo: »Lige som Bierne ikke samler Honning til sig selv, saaledes bygger I ikke for eder selv«.

Men i den Ting var der nok, naar det kom til Stykket, intet at græmme sig over. Dybest set var denne Lov alligevel ikke fjendsk. Den var tværtimod en god Lov, der gjaldt desto sikrere, jo bedre et Arbejde, der er Tale om.

Og saa prentede Teilmann Loven paa sit nye Hus,
og der staar den endnu:

Sic vos non vobis!

Og disse Ord er saa da den anden »Hoverikon-
trakt« fra Lunderupgaard, en Kontrakt, hvor Herre-
manden har sit Navn nede blandt Bønderne.

Arbejdsvognen.

Af T. Kragelund.

Arbejdsvognen i Vestjylland er i de sidste hundrede Aar undergaaet en fuldstændig Forandring, ikke alene i Udseendet, men paa mange andre Maader.

I Modsætning til Vognen for hundrede Aar siden, er Vognen i Dag bygget og indrettet til meget større Bæreevne og langt lettere at haandtere.

For ikke at skrive hundrede Aar bruger jeg Ordet gamle Dage.

At faa en ny Vogn var i gamle Dage meget omstændeligt. Vognen maatte bestilles fem til otte Aar, før den skulde leveres.

Der taltes med Hjuleren (Hjulmanden) om at faa lavet en ny Vogn. Resultatet var ofte, at Manden og Hjuleren drog af Sted til Skoven for at udse passende Træ til Vognen. Det Træ, der skulde bruges, var udelukkende Eg. (Skoven var Estrup eller Sønderskov).

Det almindelige var først at se paa et Træ til Stældtræer. Det skulde være et Træ med en buet (krum) Stamme. Naar Træet var fældet, blev Stammen savet fra i passende Længde og kørt hjem til Hjuleren, hvor den enten blev kløvet eller savet igennem paa langs, saa der blev to Halvdele; det var Stældtræ til For- og Bagvognen. Saaledes kløvet eller savet og tilhugget blev Træet sat i Laden, hvor det skulde staa i 6 a 7 Aar for at blive tørt.

Paa samme Maade blev alt Træ til Vognen savet og hugget i passende Stykker til hver enkelt Del og sat til Tørring i Laden.

Med stor Agtpaagivenhed behandledes Hjulnavene. Det korte Stykke Egetræ, hvori Egerne tappedes og midt igennem hvilket det store Hul til Stældarm skulde bores, var paa en Maade Vognens vigtigste Del.

Dette Navtræ skulde behandles paa en særlig Maade for ikke at udvides eller svinde, naar det engang skulde benyttes i Vognhjulene.

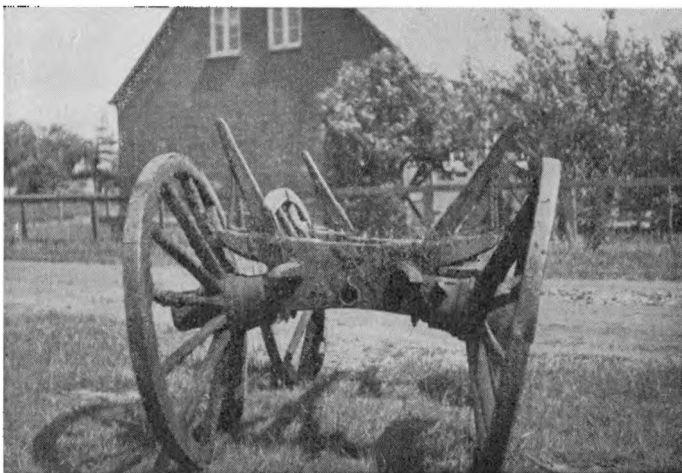
Navtræet blev kørt til Mosen, lagt ned i en Mosegrav og tildækket med Mosejord, saa det hele var dækket af Vand. Her laa Navene i 3 Aar; blev saa kørt hjem, for de næste 3—4 Aar at ligge til Tørre i Laden. Efter denne Omgang var Navtræet baade haardt og tørt, og forandrede sig ikke de første Par Menneskealdr.

Naar Træet efter de 7—8 Aars Tørring skulde anvendes til en Vogn blev hvert enkelt Stykke bearbejdet af Hjuleren.

Først Hjulene. Navet kom paa Drejebænken, og Hullerne til Egerne blev hugget. Det var et Arbejde, der skulde gøres meget nøjagtigt, og ligesaa nøjagtig skulde Tappen paa Egerne være, der skulde bankes ned i Navets Egerhuller.

Var dette Arbejde udført med Dygtighed, da var det sikkert, det kunde holde i mange, mange Aar. Skete det, at Egerne i Sommertiden gik løse i Navet, da var Træet ikke lagret længe nok, eller ogsaa var Vognen lavet hos en daarlig Hjuler. Et Vognhjul med løse Eger knækkede meget hurtigt sammen.

I hvert Nav var der 12 Eger, og naar disse var banket fast, skulde »æ Sløef« arbejdes til. Det var 6 Stykker, et Stykke paa hver 2 Eger. Æ Sløef, det vi

Gammel trækslet Vogn fra Fanø, bygget omkring Aarene 1870-80.

kalder Fælg, var af et krumt Stykke Egetræ, saa det passede i Formen til Hjulet. Spørgsmaalet var saa, hvor bred Gangen skulde være; for det meste var dette aftalt med Hjuleren, da Vognen blev bestilt.

Gangens Bredde — æ Sløef — var et staaende Samtaleemne, naar der taltes om en ny Vogn, og der var lige saa mange Meninger, som der var Mænd; en mente saadan, en anden saadan. En haardt belæsset Vogn med smal Gang vilde synke dybere i en sandet Vej end Vognen med bred Gang, og derfor vanskeligere for Hestene at trække; men paa den faste Vej var den smalle Gang lettere for Hestene.

Gangbredden paa Vognene var derfor svingende. 2—2¹/₄ og 2¹/₂ Tomme bred var det mest almindelige; sjældent saa man en 3 Tommer bred Gang.

I Marskbyerne fandtes nogle enkelte bredgangede Vogne. Hjulene sank ikke saa let ned i den fede Marskeng, derfor kunde der læsses mere Hø paa en saadan Vogn.

Hjulenes Form — Bygning — var efter en vis Model. Stældens Runding eller Bøjning opefter var bestemmende for Egerens skraa Stilling i Navet.

Naar Egerne havde en meget skraa Stilling udefter, sagde man, at Vognen var meget udegret (udjegret).

En Mand kom med fire Hjul til Hjuleren og sagde: »A ska ha ny Jeger i mi Wuen, æ Nav æ gue. Sæt saa ow ny Sløef o Jaen o, faa de æ aapslet«.

Det var altsaa kun Navene af Hjulene, der kunde bruges.

Naar Stældtræet hos Hjuleren bearbejdedes, blev det yderste Stykke paa hver Ende gjort rundt. Dette runde Stykke kaldtes Stældarmen og skulde passe til det store Hul i Navet.

Paa de helt gamle Vogne var Stældarmene saa lange, at de gik et Stykke ud gennem Navet, saa

der kunde bores et Hul ned gennem dette og heri stikkes et Stykke Rundjern med et Øje paa den ene Ende, saa det ikke kunde falde igennem. Disse Vogne kaldtes Luenstikvogne.

Disse Luenstikvogne forsvandt, da Smedene lærte at skære Skruegang i Jern. Alle Vogne blev derfor meget hurtigt med Møtrik for Enden af Stældarmen, der hindrede Hjulet i at glide ud under Kørselen.

Navet var paa Ydersiden beslaet med Jernringe, og indvendig – i det store borede Hul – var der en ydre og en indre Bøsning.

Hullet i Navet var kegleformet, ca. 5 Tommer inderst og ca. 2½ Tomme yderst. Hertil svarede Stældarmens Form.

Paa de gamle Vogne var der ingen fast Ring om Hjulene. Der var seks Stykker Jern, kaldet Skinner, som var nogle Tommer længere end de tilsvarende seks Stykker Sløef.

Skinnerne blev lagt med Enden midt paa et Stykke Sløef og hen over Samlingen til midt paa næste Stykke.

I Jernskinnen var der i begge Ender mange Huller, saa den ene Skinne kunde lægges ovenpaa den anden, og saaledes at Sømmet kunde lempes igennem de to Skinneender og ned i Hjultræet (æ Sløef). Paa den Maade blev Hjulene beslaet med Jern. De seks Stykker Jern blev paa en Maade en Ring, da de gik et Stykke over hinanden i Samlingerne. Hullerne i Jernskinnerne var ikke runde, men langstrakte. Det gjorde det lettede at finde et Sted, hvor et Søm kunde smutte ned.

Skinnebeslaget paa Hjulene var meget daarligt, værst i stærk Sommervarme; da svandt Vogntræet, og Skinnerne kom saa til at sidde løse, maatte piller af og lægges paa igen; men alligevel ikke før Hjultræet var svundet saa meget, at Sømmene kunde komme i nye

Huller, for at Skinnerne kunde komme til at sidde stramt. Hvis saa Hjultræet var ved at blive gammelt, da blev dette kløvet af Sømmene; et nyt Stykke Sløef maatte hentes i Laden, og saa maatte Manden — hvis han selv kunde — lave et nyt Stykke eller ogsaa af Sted til Hjulmanden.

Det var en fuldstændig Revolution, da man lærte at lægge hele Ringe om Vognhjulene. (Min Far, født 1844, har som Dreng været med til at pille Skinner af og lægge dem paa Hjulene igen). Det var et Fremskridt og en Sikkerhed for Vognbefordringen. Skinnevognene forsvandt næsten i samme Nu.

Skinnevognen blev ofte om Sommeren i Hø- og Kornbjergningstiden kørt enten i Møddingvandet eller i Lergraven for at undgaa Svind i Hjultræet. Der stod Vognen saa i Middagsstunden, medens der blev spist og sovet til Middag.

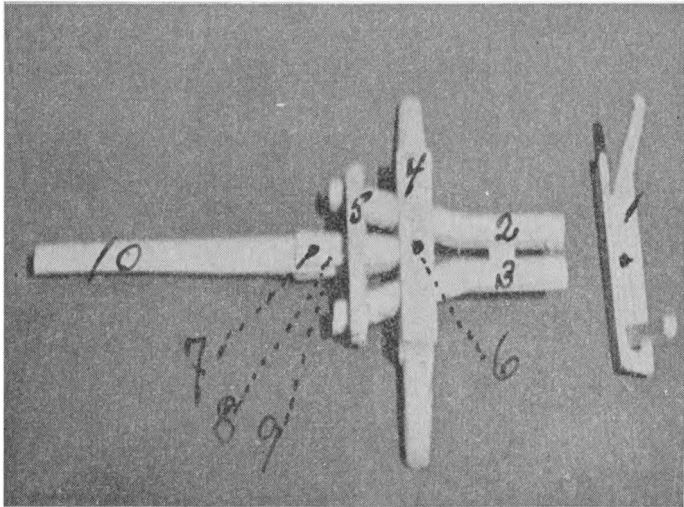
Selve Vognstellet, der forbinder For- og Bagvognen, samt Vendetøjet og Forbindelsen med Vognstjerten var ogsaa Genstand for mange Genvordigheder.

I disse gamle Vogne var Vendemekanismen — »æ Vrietøj« — meget daarligt indrettet. En Vogn, der var belæsset, kunde næsten kun køre lige fremad. Skulde der svinges, var det kun i en meget stor Kurve eller »en stue Swing«.

Det første Stykke Træ, der lagdes i Bagstælden, var »æ Vejr«. Et Stykke Egetræ, 2½ Alen langt, blev savet midt igennem næsten helt til Enden, som Smeden havde lagt en Ring omkring. Træet blev saa spændt ud, saa det gabede. Det var de to gabende Ender, der lagdes ned i Stældtræet.

Til »æ Vejr« blev Langvognsstykket gjort fast med en Nagle.

Der var omkring »æ Vejr« smedet to Ringe med 10 a 12 Tommers Mellemlum. Disse Ringe havde en

1. Forvognskjapstok	7. Lille Vendebolt.
2.-3. Kindinger.	8. Overtunge.
4. Stældtræet.	9. Undertunge.
5. Vendetræet.	10. Langvognstræet.
6. Store Vendebolt.	

Forsænkning paa Undersiden af »æ Vejr«, og i denne Sænkning puttendes Langvognsstykket ind, og føromtaltte Nagle holdt det paa Plads.

Ringene omkring »æ Vejr« med denne Sænkning kaldtes Langvognshus.

I Enden af Langvognstræet, der vendte fremefter, var der et Hul, der skulde forbindes med Vendetøjet i Forvognen.

Selve Forvognen var næsten Vognens mest indviklede Mekanisme.

Forvognshjulene var og er altid 3 a 4 Tommer lavere end Baghjulene. Der er flere Grunde; men Hovedgrunden er Vendetøjet, der skal have Plads; thi naar Vognen er færdig, skal selve Vognkassen ligge lige paa Vognen.

I Forstældtræet blev først nedskaaret Plads til »æ Kindinger«, Kindtræet til Stjerten. Derover blev lagt en Skammel og ovenpaa »æ Kjapstaak«, hvori Vognkæppene sad.

Ned gennem Kjapstaak, Skammel og Stældtræ bores et Hul, hvorigennem der blev sat en Hovedbolt, »æ stuer Veendbolt«.

I Stældtræet var der desuden nedskaaret et Snit i Midten, ca. 4 Tommer bredt. I dette blev lagt to flade Stykker Egetræ, ca. 1 Tomme tykke. Gennem disse gik ogsaa Hovedbolten. De to Træstykker vendte bagud og kaldtes Tunger og var ca. 20 Tommer lange. Mellem disse skubbedes Langvognen ind, og med en Nagle blev For- og Bagvognen koblet sammen. Bolten kaldtes »æ lille Veendbolt«.

For at holde sammen paa Vendetøjet blev Kindingerne, der gik bagud, ligesom de to Tunger, Over- og Undertungen, forbundet med et Stykke halvmaareformet Træ. Rundingen gled under Vognkassens Bund. Træstykket kaldtes Vendetræ, »æ Veendtræ«.

Vendetræet gjorde Nytte baade for at holde Undervognen i den rette Stilling og for at holde Vendetøjet stift.

Yderligere støttede Vognkassen meget, naar den blev lagt paa.

Bundfjælen var lavet bestemt efter Vognen. Et Hak var skaaret ind i Siderne og kunde lige passe til Vognkæppene. Under Bundfjælen var der paasømmet to Lister eller Tværstykker, den ene foran og den anden bagved Forvognens Kæpstok. Det var for at holde denne i Stilling, naar Vognen skulde vende.

Sidefjælene passede nøjagtigt ned mod Bundfjælen, og mod Listerne i hver Ende sattes Forsmæk og Bagsmæk.

Vognkassen var Vognens sidste Del. Saa kom Prø-

Fotografi fra St. Darum. Bagvognen af den gamle vestjydske Vogn. Stældarmen og Kjapstokken er omtrent raadnet bort. Der gives et tydeligt Billede af baade Træet, Jernbeslaget, og hvor der var Plads til Langvognstræet.

veturen? Hvorledes passede Vognen i Sporet? Det var et Spørgsmaal, der var meget vigtigt. Var For- og Bagvognen koblet rigtig sammen? Fulgte Baghjulene nøjsagtig i Forhjulenes Spor? Eller gravede de til højre eller venstre?

Prøvekørselen foregik altid paa en vaad, sandet Vej; der var det nemt at se, om Hjulene holdt Spor.

Sporvidden, maalt paa Jorden, skulde være 38¹/₂ Tomme fra midt Hjul til midt Hjul eller fra Yderkant af højre Hjulring til Inderkant af venstre Hjulring.

Hvis Vognen var ude af Spor, kunde det rettes i Bagvognen ved at flytte »æ Vejre« lidt frem eller tilbage i »æ Bagstæeld« i den højre eller venstre Side, men det var den Slags, der nødvendig maatte ske for Hjuleren.

Omkring 1850—55 forsvandt de løse Skinnevogne, og omtrent samtidig kom det nye og enkle Vendetøj med, at Langvognen blev beslaaet med et langt Stykke Jern med et Hul i Forenden, »æ Swaaenhals«, der gik ind i »æ Forstæeld« og forbandtes med den store Vendebolt. Fra den ene Bagkinding til den anden blev lagt en Vendebro, hvorpaa Swaaenhalsen gled.

Vognen var nu meget let at vende, ogsaa med tungt Læs.

Nu siger vi Hjulring — Jernring — om Vognhjulet; men Ordet Skinne lever den Dag i Dag, naar der forhandles med Smeden og Hjuleren om en ny Vogn. Spørgsmaalet lyder da: »Hvor bred skal Skinnegangen være?« Det er et samlet Spørgsmaal, der gælder Fælg og Jernringen: »Skal Skinnegangen være 2—2¹/₂ eller 3 Tommer?«

Den unge Slægt aner ikke i Dag, at Udtrykket Skinnegang stammer helt fra den Tid, da de hele Hjulringe ikke kendtes.

I mine Optegnelser har jeg holdt mig til den gamle vestjydske Vogn med det gamle Vendetøj, af hvilke der ingen blev lavet efter 1850, da den faste Hjulring og det nye Vendetøj kom.

Omkring 1870 begyndte jernakslede Vogne at komme

frem. Det var ogsaa en stor Forandring i Vognens Udseende. Hjulenes Eger kom næsten til at staa lige paa Navet, sammenlignet med de gamle udegrede Hjul.

De mere rette Hjul havde større Bæreevne, samtidig med at Jernakslen ogsaa havde større Styrke.

De gamle Udtryk som: »Æ Las waa faa taang, a knækket en Stældarm«, eller »Mi Wuen æ faa gam mel, dæ vel go en Stældarm, hvis æ Las blyver faa stuer« forsvandt.

Dette, at en Vogn knækkede sammen, at Stældarmen knækkede, hørte ikke til Sjældenhederne. Vognen maatte da til Hjuleren, og et nyt Stykke For eller Bagstæld skulde laves. Hvis saa ikke Gaardmanden eller Hjuleren havde et Stykke Egetræ staaende, var gode Raad dyre.

Manden kunde ikke køre, inden Vognen blev gjort i Stand, for det var næsten altid den bedste Vogn, der knækkede sammen, da de daarlige og gamle Vogne ikke blev brugt til andet end let Kørsel hjemme paa Marken. Skete Uheldet i Høsten eller Høbjergnings tiden, da var der ikke Tale om at laane hos Naboen, for alle havde selv Brug for Vogne.

Vognhjulenes Diameter er ogsaa i Tidens Løb undergaaet Forandringer.

Luenstikovgnens Hjul var meget høje, Forhjulets Diameter ca. 46 Tommer, Baghjulets ca. 50.

Fra Tiden 1870—90 var Forhjulets Diameter ca. 41 Tommer, Baghjulets 46.

I 1937 er Arbejdsvognens Hjulhøjde paa Forhjulet 39 Tommer, paa Baghjulet 44.

Omkring 1860 lærte Smedene at forme et Stykke Jern med 4 Huller, der kunde skrues eller nittes paa Forenden af Kindingerne. I dette Stykke Jern svejsedes et kort Stykke Rundjern, ca. 3 Tommer højt, lidt tilspidset opefter og bøjet lidt tilbage.

Navnet paa dette korte Stykke Rundjern var »æ Tuen«, men nogle sagde »Bjørnen«. Det var til at fæste Hammelstokken paa.

Før den Tid var Hammelstokken altid fastgjort til Stjerten, »æ Stjat« med et Overslag, et Stykke fladt Jern med et Øje i hver Ende. Det ene Øje var fastgjort til Stjerten med en Krampe, i det andet sad et Stykke Rundjern, ca. 10 Tommer langt. Denne Rundjernsstang blev sat ned i Hammelens Brillen og videre gennem et Hul, der var boret i Stjerten. Forbindelse med Vognen havde Stjerten ved, at den ene Ende førtes ind mellem Kindingerne og derigennem sattes en Nagle. Overslaget med Hammelstokken var saa tæt mod Enden, som det var muligt for Kindingerne.

Optegnelserne er fra Hunderup Sogn, Ribe Amt, hvor min Slægt i flere Generationer har levet. Jeg er født 8. Februar 1879 og har kørt med den gamle, stive Vogn.

For at være helt sikker i mine Beskrivelser har jeg gennemgaaet Vognen med Karetmager Jensen, Hjertering ved Esbjerg.

Karetmager Jensen er født paa Rømø d. 21. Januar 1872, kom til Danmark 1890, lærte Haandværket i Esbjerg og begyndte som selvstændig Karetmagermester i Hjertering 1898.

Karetmager Jensen, der i mange Aar har været Formand for Karetmagermestrene i Ribe Amt, meddelte, at omtalte Vogntype er en speciel vestjysk Vogn, der kun er lavet i Vestjylland paa en smal Strækning fra Lemvig langs Havet ned til Tønder og kun ganske kort ind i Landet.

Plovstrup.

Af H. Jessen Hansen.

(Hans Jessen Hansen er født i Plovstrup, Jernved Sogn, ^{20/9} 1860. Straks efter Konfirmationen fik han Ansættelse som Skriver paa Herredskontoret i Ribe. Nogle Vintre var han Lærer i Plovstrup, senere Huslærer paa Knudsbølgaard og Lærer i Aalborg, hvorfra han tog til København for at uddanne sig paa Polyteknisk Lærestanstalt. Efter at have taget Eksamen virkede han først som Ingeniør paa Steins Laboratorium, men blev fra 1. Januar 1892 ansat som Assistent paa Gl. Carlsberg Laboratorium. Samme Aar blev han gift med Marie Busch. 1930 tog han sin Afsked og døde i København ^{20/3} 1934.

Hele sit Liv bevarede han en usvækket Interesse for og dyb Kærlighed til sin Slægts og Barndomsby. Ved en bestemt Lejlighed udtalte han: »Der er ingen Steder, jeg hellere vil bo end i Plovstrup«. Og saa vidt det stod i hans Magt, søgte han dertil hvert eneste Aar. Slægtens dybe Rødder i Plovstrups Jord bandt ham. Dette Forhold fik ham til at udføre et indgaaende Arbejde med denne Landsbys Historie. Han blev opfordret til at skrive noget til »Jernvedbogens«, som dengang var under Forberedelse. Han skrev da om Oldtidens Plovstrup, om Sorteplov, Erik Emunes Drabsmand, som Sagnet paastaar har boet her, behandlede Middelalderens spredte Oplysninger om Byen og dens senere Historie ved Hjælp af Matriklerne og Udskiftningen for at slutte med en fyldig Skildring af Byen og dens Beboere paa Grundlag af Barndomserindringer fra Tiden omkring 1870. Da Arbejdet var færdigt, var det blevet saa omfattende, at man fandt, det vilde sprænge Jernvedbogens Rammer. Det blev da ikke medtaget. Jessen Hansen renskrev Manuskriptet i 2 Eksemplarer. Det ene skænkede han Det kongelige Bibliotek, det andet fik en Søstersøn, der er bosat i Norge, mens det første Udkast blev overladt Søsteren, Fru Kjerstine Aalling, Plovstrup, der har givet Historisk

Samfund Lov til at benytte det. Det følgende er da visse Afsnit af Manuskriptet med ubetydelige Ændringer og Forkortelser ved Redaktionen.

Om Plovstrup henvises iøvrigt til »Jernved Sogns Historie« I – II ved flere Jernvedboere og H. Duborg og P. Nygaard.)

Udskiftningen i 1785.

Ved Hjælp af de gamle Matrikler, navnlig Matriklen 1688, kan man danne sig en ret klar Forestilling om vore Landsbyer i gammel Tid. Henved 100 Aar frem i Tiden naar vi til de store Landboreformers Tid. Det Plovstrup, vi da finder, er ikke saa lidt forskelligt fra det i 1688. Ikke just at Befolkningen er blevet saa meget talrigere, fra 10 Familier i 1688 er den vokset til 12 eller 13 nu. Men medens der den Gang kun var tre Gaarde med to eller tre Familier i hver Gaard, og tre Huse, saa er der nu 8 Gaarde med hver sin Familie og 4 eller 5 Huse. At Tilvæksten i Gaardenes Tal ikke bare skyldes en Deling viser sig derved, at Vangenes Tal nu er blevet fordoblet, i Stedet for 10 i 1688 er der 20 i 1784. Man kunde tænke sig, at ogsaa denne Fordobling skyldes en Deling, men selv om maaske nogle af Vangene kan være bleven delt, saa tyder dog Beliggenheden af nogle af de ny paa, at de betegner en Tilvækst i den dyrkede Jord. Fra 1784 har vi nemlig bevaret et Kort, det originale Udskiftningskort, om end i stærkt medtaget Skikkelse. Dette viser baade den gamle Inddeling med alle Agrene og alle Navnene og den ny med hver Gaards Tilliggende. Og man ser, at de Vange, der nævnes i 1668, alle ligger som en Krans eller Stribe og danner en Vinkel langs med Bækken og Aaen, der danner Grænser mod Vest og Syd, medens flere af de ny tilkomne Vange ligger inden i

denne Vinkel, øst og nord for de gamle. Dette synes mig at tyde paa, at de er en ny Erobring fra Heden.

I min Barndom fandtes der hjemme et gammelt Dokument fra den Tid. Nu er det vel forsvundet; men jeg har fundet en Afskrift af det i Matrikelsarkivet. Det var Udskiftningsforretningen. Den viser, at da Bymændene havde vedtaget Udskiftningen, fik Husmændene travlt for at hævde deres Rettigheder; de sendte da følgende Skrivelse til Stiftamtmanden:

»Da Ploustrup Mænd agter nu udi denne Foraar at faa deres Land der til Byen udskiftet, saa indflyer vi fattige Huusmænd til Deres Høy Velbaarenhed og underdanigst beder, vi maatte nyde samme Rettighed til vores Huse ligesom forhen, paa det vi med vores Hustruer og Børn kunde ernære os, med at faa Føde og Græsning til vores Creaturer, ligesom vi have haft det forhen, nemlig: enhver af os har havt 2 Køer og 4 Faar paa Byens Forte, Gade og Fædrift, en Svin paa Gad Jorden samt fornøden Brændsel af Tørv og Klyne Jord. Lyng til al fornøden Brug, Leer til vore Huses Fornødenhed, saavel som og Sadder Grøft til vores fornøden Brug til Digers Vedligeholdelse. For dette ialt haver vi 3 hver betalt aarlig til Byen 2 Mark danske, nemlig Søren Andersen, Jens Pedersens Enke og Niels Christensens Enke; Willads Hansen, som er den 4. Husmand haver intet givet, formedelst det alle Tider haver været en Leie Grund. Vi recommenderer os i alt dette til Deres Høyvelbaarenheds store Bevaagenheds Naade og Godhed for os fattige Husmænd og venter herpaa naadigst og gunstigst Resolution, som tilbedes underdanigst af Søren Andersen. Niels Christensens Enke. Willads Hansen. Jens Pedersens Enke. Ploustrup den 9de Martij 1785.«

Herpaa erklærede »Vi samtlig Ploustrup Byemænd: Eftet hans kongelige Mayets allernaadigste Forordning

STENERUP MARK

TOFT MARK

ERN

Lods Ejerne og Beboeres
N^o Navne og Hartkom.

1. Hans Højen	1. Jens Hansen
2. Niels Møller	2. Hans Hansens
3. Herman Møller	3. Niels Møller
4. Nils Krage	4. Herman Møller
5. Torst. Jensen	5. Nils Krage
6. Peter Jensen	6. Torst. Jensen
7. Peter Jensen	7. Peter Jensen
8. Morten Hansen	8. Morten Hansen

VED

LUNDS

MARK

EGES

TO BEL

BERGS

MARK

CARE
RUPBYE

KONGE

AAEN

HERRED
RVEDSOGN

og deres Fæstebrevs Lydelse nægtes dem ikke noget af det, som dem med Rette kan tilkomme.«

Det første Aastedsmøde blev afholdt den 1. Sept. 1785, efter at Landinspektør Bie fra Fredericia var færdig med sine Opmaalinger og Beregninger. Da det meste af Byen hørte under Nielsbygaard maatte Proprietær Wass som største Lodsejer besørge Indkaldelsen forkyndt. De øvrige Lodsejere var Ribe Hospital og Hans Madsen i Tobøl. Ved Mødet enedes man da om følgende Plan:

a. Agermarken.

Nr. 1 paa Kortet, Jens Hansen, hans Lods syndre Ende begynder fra Vadstedet til det sydlige Hjørne af Terkel Jensens Toft, iøvrigt gaar Lodden i Nør ved den vestre Side af Agermarken, og i Henseende til dens Bredde ved Byen tager den sin Begyndelse i Skællet imellem hans egen og Hans Hansens nordre Tofter.

Nr. 2. Hans Hansen bekvemmede sig til med hans Husbondes Proprietær Wass' Samtykke for at lette Udskiftningen at udflytte sin Gaard og tage sin Lod østligst i den østre Mark ind til Taabøl Mærkeskel.

Nr. 7. Jes Jensen.

Nr. 8. Morten Hansen.

Nr. 6. Terkel Jensen. Alle tre Hospitals Bønder.

Disse følger med deres Lodder i anført Orden næst østen for Nr. 1; men skulle Morten Hansen ikke faa nok til sin Lod uden at tillægge noget af Vesterholsgaver, i hvilket Fald den vilde blive alt for lang og smal, vil hans Lod blive ham at tillægge næst efter Nr. 1, og hvorpaa da først kommer til at følge Nr. 7 Jes Jensen.

Nr. 3. Niels Madsen med øvrige under Nielsbygaard henhørende Bønder tager derpaa deres Lodder een efter anden af den øvrige Agermark.

b. Maden deles saaledes:

Det vestligste og sydligste Stykke deles mellem Nr. 7 og 8, og det øvrige deles imellem Nr. 6 og Nr. 3, alt efter Taxationen i Vederlag for Grønningen i Heden.

c. Engene.

Nr. 1. Jens Hansen fra Nør, syd paa til Vadstedet, og det øvrige, som han maatte mangle, sønden for Vadstedet, som støder til hans egen Egesborgs Mark. Derfra til øster følger Nielsbygaards Englodder, dog saaledes, at Hans Hansen, som udflytter, tager sin hele Anpart af Engene nærmest Taabøl Mark, hvorefter de tre Hospitalsbønder tager deres Anpart af Aae Engene vesten bemeldte Udflytter og østen de øvrige Nielsbygaards Bønder, og af disse tre Hospitals Bønder tager først Morten Hansen, dernæst Jes Jensen og til nærmest Nielsbygaards Bønder Terkel Jensen.

d. Heden.

I Anledning af Hedens Udskiftning fremkom 3 af Nielsbygaards Bønder, Herman Madsen, Niels Madsen og Niels Jørgensen med Paastand, at det saakaldede Engsiig Mark, som en særskilt denem tilhørende Ejendom, ikke burde indgaa under den øvrige Bys Hede til Udskiftning, men dennem forlods tildeles, hvilken Paastand ikke fandt Hospitalets Bønders og Jens Hansens Samtykke, beraabende sig paa, at bemeldte Stykke Hede havde været benyttet af dem til Græsning tillige med hele Byen og benævnte 3 Hospitals (Skrivefejl for Nielsbygaards) Bønder aleneste fremfor dem havt Ret til Tørveskæret derpaa. Efter at denne Tvistighed var taget i nærmere Overvejelse imellem Lodsejerne, blev vedtaget af dem, at Nielsbygaards 3 førstbenævnte Bønder skulde forlods tildeles de $\frac{2}{3}$ af bemeldte omtvistede Stykke Hede, men den øvrige Trediedel at deles imellem samtlige Byens Gaardmænd med mindre, at Proprietær Wass med usvækkelige Dokumenter inden 14 Dage kan godtgøre hans Bønders Paastand, i hvilket Fald det følger af sig selv, at hans Bønders Paastand som meldt finder Fremgang. Stoer Mosen forbliver fremdeles til Klyne Grøft og til den Ende deles i 3 Dele, nemlig til Hospitals Bønder vestligst, Jens Hansen i Midten og Nielsbygaards Bønder østligst.

Istedenfor den Græsningsret, hvortil Husmændene tilforn til deres Høvder har været berettiget paa Byens fælles Græsning og videre imod hver at betale 2 Mark danske Mikkels Aften (fra hvilken Afgift dog Villads Hansen og Morten Hansen har været fritagne) bleve dem paa Grund af Forordningen bestemt et Stykke af Byens Fælles Hede fra Engene ved Kiær Moese til Sønder 60 Tdr. Land, som for det første bliver mellem dem i Fællig til

Græsning, Tørveskær og videre Brug imod den hidtil svarende Afgift. Af den Hede, som ligger imellem Tøgers Toft og Friis Kiær, som paa Kortet er betegnet Nr. 5, udtages 5 Td. Land til Lergraven til fælles Brug for Byens Beboere, Gaards og Husmænd, hvilke 3 Td. Land godtgøres den Beboer, i hvis Lod de falder, hvorimod han giver Byens Beboere fri Adgang til samme Lergrave. Den Hede, som falder imellem Agerlodderne, beholder de, i hvis Lodder samme falder, og decourteres dets Beløb i den øvrige dem tilkommende Hede. For de nordre Agerlodder sættes et Hovedskæl for de nordre Enge til Kiær Moese.

Imellem disse 2 Hovedskæl bliver fra Vester af først Jens Hansen tildelt sin Hedelod. Dernæst de 3 Hospitalsbønder, eftersom de ligger i Agerlandet med deres Lodder. Det øvrige tildeles Nielsbygaards Bønder. Ved Jens Hansens Hedelod erindres, at samme Lod bliver smallest i den sydlige Ende, for des mindre at indtage af Holsbeks Eng.

Norden for det Hovedskæl for de nordre Enge falder først Hospitalsbønderne fra Vest af, for saa vidt de mangler af Kiær Enge, og de ikke i deres Hedelod har faaet, i samme Tur som de i Agerlandet og Heden har bekommet deres Lodder. Det øvrige af Kærengene tilfalder Nielsbygaards Bønder.

De fornødne Veje bliver saa beqvem muligt ved Land-Inspecteuren afstukne. Jordbrugerne beholder deres Jord til anden Kær vgs Udbrug. Det forstaar sig selv, at de som saar i andres Jord, giver derfor Vederlag i Græsningen, indtil Fællesskabet som meldt ophører. Til Hjælp til Hans Hansens Bygnings Udflyttelse bliver de øvrige Gaardmænd ham behjælpelig med fornøden Kørsel, og desforuden to Ægter efter Tømmer hver paa en Dags Rejse samt 6 Gangdage af Gaards og Husmænd med Haandarbejde, hvilken Udflytning skete i Haab om allernaadigst Bygningshjælp.«

Det synes mig, at dette Dokument besidder en forunderlig Friskhed, som minder om en Foraarsdag, og det var jo ogsaa en Vaartid, det indvarslede, selv om maaske den første Tid især af det 19. Aarhundrede vel nok var en ret barsk Vaartid.

Vi vil nu se paa, hvad Kortet kan fortælle os, og det er en hel Del. Det bærer Indskriften: »Maalt udi Aaret 1784 af L. Astrup, Kongelig Landmaaler«, og er et overmaade smukt og dertil et fortrinligt Arbejde,

hvad der fremgaar af, at det blev maalt efter i 1820 og befundet rigtigt, saa det blev benyttet som Grundlag for den senere nye Matrikel. Paa den Kopi, som Matrikels Arkivet besidder, men som ikke er nær saa smuk, og som ikke indeholder den gamle Inddeling, men kun den nye, er til ovenstaaende føjet »og Inddeelt udi Aaret 1785 af Landinspecteur Bie«.

Det viser os først Navnene paa de forskellige Vange og deres Beliggenhed. Den i Aastedsforretningen nævnte, omstridte Hedelod »Engesigs Mark« er det nordvestlige Hjørne af Byens Tilliggende. Syd derfor kommer saa »Skarredslund«, og idet vi derpaa følger Bækken, der gør Skel imod Lund, syd paa, har vi »Nør-Agre« omtrent ned til, hvor Møllen nu ligger; sønden derfor ned til Sognevejen (den gamle) ligger »Sej-Agre«. Vest for deres sydlige Del, altsaa hørende til Lund, ligger »Egesberrigs Mark«. I Bymarkens sydvestlige Hjørne, vest for Bækken og Gavlhøj ligger »Toft-agre« og »Wang«. Øst for »Wang« ligger de 4 af Gaardene, og øst for dem kommer saa langs Aaen »Plovshøjs-Agre«, øst herfor omkring Frishøj »Friis-Blokker«, og nord for dem, stødende til Plovshøjs-Agre mod Vest, »Stag-Agre«, østen for disse to »Friishøjs-Agre«, og øst for dem igen »Toe Højs-Agre« omkring den nu saa godt som helt udpløjede Toe Høj. Nord for Plovshøjsagres østlige Del var »Heede-Agre«, der mod Øst grænsede til »Sorte Højs Agre«, i hvis sydvestlige Hjørne Sortehøj ligger. Østen for Sortehøjsagre laa nordre »Toe Højs Agre«, hvis Grænse mod Øst var den nu forsvundne Lille Marens Høj paa Matr. Nr. 10s Mark lidt nord for Sognevejen. Østen for nordre Toe Høj og Toe Højs Agre ligger »Lille Marens Agre« og østen for dem igen op imod Tobøl Skel »Markskjels Agre« og syd for dem »Riis-Blokker« omkring Rishøj.

Et Stykke, der ikke er under Plov, betegnes paa Kortet som »Gaden« og ligger omkring den nuværende »Foerbrow«. Det synes nærmest at være det samme som i Aastedsforretningen betegnes »Maden«.

Nord herfor og øst for Nøragre ligger »Wester« og »Øster Bjerre«, dog er Navnene Øst og Vest vist ombyttet ved en Skrivefejl paa Kortet. Nord for disse ligger »Vester« og »Østerholsgaver«. Det er her mærkeligt at se den Navneforandring, der er foregaaet siden 1688, da disse Vange jo aabenbart er dem, der dengang hed »Vester og Østerhadsschouer«. Desuden findes paa Kortet Navnene »Thøgerstoft«, der endnu lever; og øst derfor op til Tobøl Skel »Friis Kiær«, det lave nord for Markskels Agre, samt »Elkjær Mose« for Mosen vest for Ris Blokker.

Af disse Vange var Agermarken fordelt mellem de 8 Gaarde paa samme Maade som i 1688 og Engene ligeledes i en Uendelighed af Smaastykker. Dette blev der nu gjort en Ende paa, idet hver Gaard og Husmand fik sit Stykke Agerland, sit Stykke Hede og sit Stykke Eng paa eet Sted, saaledes som det i Udskiftningsforretningen er gjort Rede for.

Ved den ny Inddeling blev derefter de nævnte Vange i det væsentlige fordelt som følger: Skarredslund, Nøragre og Sejagre er tilfaldne Nr. 1 og Nr. 8. Toftagre er delt mellem 1, 4 og 5. Markskjelsagre og Risblokker har Nr. 2 faaet. Hedeagre, Sortehøjsagre, Nordre Toehøjsagre og en Del af Vester Bjerre udgjorde Nr. 3. Wang, Plovshøjsagre, Stagagre, Fris Blokker, Frishøjsagre og Tohøjsagre er delt mellem Nr. 4 og 5. Nr. 6 fik Øster Holsgaver og en Del af Vester Bjerre, medens Øster Bjerre og Vester Holsgaver tilfaldt Nr. 7.

Lille Marens Agre er tilfalden 3 af Husmændene. De øvrige Husmænd har da, saa vidt det kan skønnes, ikke faaet noget af Agermarken, men har maattet

nøjes med Udlodder i den nordlige og østlige Del af Heden. Saaledes synes de nuværende Matr. Nr. 9 —15 at have eksisteret allerede da.

Dernæst ser man paa det gamle Kort følgende For- tegnelse over Byens Gaardmænd: Nr. 1. Jens Hansen (Lodsejer Hans Madsen i Tobøl). Nr. 2. Hans Han- sen (Lodsejer Hr. Wass til Nielsbygaard). Nr. 3. Niels Madsen (do). Nr. 4. Herman Madsen (do). Nr. 5. Niels Jørgensen (do). Nr. 6. Terkild Jensen (Lodsejer Ribe Hospital). Nr. 7. Jens Jensen (do). Nr. 8. Morten Hansen (do).

Af disse Mænd er Herman Madsen min Mormors Farfar og Morten Hansen min Farfars Morfar. Mine Søskende og jeg har derfor, da alle de mellemliggende Led, nemlig min Mor, Mormor og Mormorsfar og min Far, Farfar og Farfars Mor er fødte, har levet og er døde i Plovstrup, dybere Rødder i Plovstrups Jord end nogen anden nulevende. Dette er da min Ad- komst til at skrive dette ud over den, Indholdet maatte kunne give mig.

— — —

Som det ses af den ovenfor meddelte Indskrift paa Udstykningskortet, var der i 1784 ingen af Plovstrups Bønder, der var Selvejere. Imidlertid solgte Wass kort efter det meste af sit Bøndergods, og heriblandt sikkert Godset i Plovstrup; thi jeg har aldrig, hverken af min Bedstemoder, der kom til Byen i 1828 og levede i 10 Aar sammen med sin Svigermoder, der var født i Plovstrup 1766, eller af andre gamle hørt mindste Hentydning til Hoveri fra Plovstrup.

Derimod talte Bedstemoder flere Gange med tem- melig stor Bitterhed om det Slid, der var bleven dem paalagt ved Anlægget af Landevejen fra Kolding til Ribe. Efter hvad hun fortalte, maa dette Anlæg væ- sentlig være blevet udført af Egnens Folk som et dem

paalagt Pligtarbejde, der aabentbart for mange har været trykkende nok.

Den eneste Historie, jeg har hørt, hvori Hoveriet mindes, var følgende, som Fader fortalte: En Mand fra Stenderup, der gjorde How' til Nielsby, var en Dag gaaet derom for at aflevere noget Garn, han eller hans Kone havde spundet («Howspind»). Det var Skik, at saadanne Bønder blev skænkede med en Dram i Borgestuen, naar de kom med deres Arbejde. Saaledes ogsaa denne. Da han havde drukket sin Dram, kunde han ikke noksom rose den: »Hwem der indda ku' fo saanen'en Dram hwær Daw til si Meldmad! Men aak Guj! De' wor jo et for en sølle Buend; men han vild indda sej hweranden heller hwertridde Daw, ja baar indda hwær Søndda, men aak nej et en Gaang de wor te o tænk o«. Al den Lovtale stod Herremanden ubemærket og hørte paa i Stuen ved Siden af. Da Bonden var gaaet, sagde han til Pigen, at naar den Mand kom igen, skulde han sendes ind til ham selv (Herremanden). Det skete som befalet. Næste Gang Bonden kom med Spind, blev han vist ind til Herremanden, og denne skænkede ham nu en Snaps af sin egen Flaske og ventede derefter en endnu varmere Lovtale end forrige Gang. Men Bonden drak Snapsen og sagde Tak for Skænken, men ellers intet. Saa kunde Herremanden ikke dy sig længere, men sagde: »Siist Gaang do wor her, fæk do en Dram ind i e Borrestow, o den rost do da saa møj grow. Hufor ros do saa et' denhær? Den er da bejer«. — »Denhær trænger missæl et te'et«, svarede Bonden.

Matriklen af 1844.

Var der med Udstykningen i 1784 ikke forbundet noget Skattehensyn, saa kom dette saa meget stærkere

frem senere, og omkring 1820 begyndtes Forberedelserne til en ny Skyldsætning af hele Landets Jord. Disse var meget omhyggelige og meget langvarige, saa den ny Matrikel først blev færdig i 1844. I Matrikulsarkivets Sogneprotokol, der for Plovstrups Vedkommende maa være affattet før 1828, findes følgende Fortegnelse over Byens Ejendomme og deres Ejere:

Matr. Nr.	1	(Kortets Nr. 4 og 5)	Peder Jensen.
	2	(» » 1)	Lars Haagensen.
	3	(» » 6)	Hans Hansen.
	4	(» » 2)	Clemmen Sørensen.
	5	(» » 7)	Hans Jessen.
	6	(Del af » 3)	Hans Henrichsen.
	7	(Kortets Nr. 8)	Anders Mortensen.
	8	(Del af » 3)	Hans Andersen.
	9		Jens Pedersen.
	10		Andreas Eskildsen.
	11	(Del af » 3)	Jens Pedersen senior.
	12		Mads Pedersen.
	13		Peder Hansen.
	14		Hans Lassen.
	15		Frederik Mixen.
	16, 17 og 18		Englodder i Byens nordøstlige Hjørne, hvis Ejere bor i Føvling Sogn.
	19 og 20		Moselodder fælles for flere.
	21		Husmændenes fælles Hedelod.

Ved denne Lejlighed fandtes Byens samlede Areal at være 1020 Td. Land, og det samlede Hartkorn fastsattes til 33 Td. 7 Skp. 1 Fdk. 1½ Album.

Byen og Byens Folk.

Af de 8 Gaarde, som det gamle Bykort viser, var Nr. 1 den anseligste paa den Tid, her skal fortælles om. Den ejedes da af Laust Hagen Jensen, hvis Fader, Jens Sørensen, født i Villebøl, havde giftet sig

til den med Mette Lene og i 1854 og følgende Aar flyttet den fra sin gamle Plads østen for det nuværende Bomhus op, hvor den endnu ligger med i det væsentlige de Bygninger, Jens Sørensen rejste.

Den gamle Jens Sørensen har jeg, saa vidt jeg mindes, kun set en Gang; hvorfra jeg har bevaret Indtrykket af en venlig gammel Mand med snævre Ærmer, ikke Skjortærmer, i sin Undertrøje. Mette Lene derimod husker jeg som en smuk og livlig gammel Kone, der havde »en sølle Bien«, som endda nok ikke var saa meget sølle, som vi siden skal faa at høre. Hun havde, efter hvad hendes Sønneson, Hans, har fortalt, været den første i Plovstrup, der fik en Paraply. Men hun turde i lang Tid ikke bruge den af Hensyn til Folk snakken. Fra hendes Ungdom fortaltes, hvorledes Forældrene, de »gammel Laust Haagens«, engang havde sendt hende til det 4 Mil borte liggende Store Andst med en Ko, der skulde leveres til nogen Slægt der; fordi der samme Dags Aften skulde være »Leegs« i Byen, hvor der kom en Karl, som hun, men ikke Forældrene, var glad ved. Forældrene havde jo ment, at hun skulde blive borte Natten over. Men Mette Lene var af en anden Mening. Da hun havde afleveret Koen, vendte hun straks hjem, kom tidsnok til at være med, da Dansen begyndte, og holdt ud til den lyse Morgen.

Hun sad altid med sin Rok og spandt i den ene Ende af den store tre Fags Dagligstue og blev vistnok i Almindelighed holdt vedlige med »Tøjer« af en eller anden af Pigerne. Hun havde altid det smukke stivede »Hovedtøj« paa, som alle hendes jævnaldrende brugte i hvert Fald, naar de skulde pyntes lidt. Hun skrev en Aften sit Navn med Kridt paa Bordet for os, for at vise os, at hun kunde skrive, og hun skrev det med saa faste og smukke Træk og Bogstaver, at

utvivlsomt ingen af de tilstedeværende yngre kunde have gjort det kønnere eller bedre. I det hele har jeg tit undret mig over saa god Skoleundervisningen i den lille By maa have været, baade naar jeg tænker paa hendes Skrift og mine Forældres, som jo var et Slægtled yngre. Vinterskoleordningen er aabenbart ikke at foragte. At hun var en livlig Kone, og at Benet ikke var saa meget »sølle«, det saa vi ved Jacob Rasks og Elises Bryllup i 1876, da hun og Jacobs Moder, Karen Rask, der i hvert Fald var en Del yngre, dansede »Ril« med Steffen Jensen, og hendes Søn, Laust Hagen, opmuntrede Karen Rask med de Ord: »Gi jer et, Kaaren, gi jer et! I skal da hows, te Mette Lene haar e sølle Bien«. Dette maa have været kort før Mette Lenes Død, som jeg iøvrigt ikke mindes noget om.

Hendes Søn, Laust Hagen Jensen, var en smuk og statelig Mand, men lidt tunghør. Han gik altid med store Bomuldstotter i Ørene og harkede og spyttede meget. Han var en meget virksom Mand, der aldrig syntes at kunne faa Jord nok. Han købte det ene Stykke efter det andet, og han drev ikke lidt Kreaturhandel. Han kom i den Anledning meget til Markeder, hvor han, efter hvad man sagde, kunde drikke en Kaffepunsch, den Tids Yndlingsdrik for de fleste Mænd, med alle de Kendinge, han traf, uden nogensinde selv at blive beruset. Jeg mindes aldrig at have set ham svirende. Han byggede Møllen sidst i Tredserne og samtidig paa egen Bekostning Broen over Kongeaaen med tilhørende Vej paa begge Sider, vel nok for at skaffe mer Søgning til Møllen. Dennes væsentligste Indtægt bestod af »Told«kornet, der betales for Malingen, og for at faa dette Korn omsat holdt han en Mængde Svin. Saa mange, at hans Moder en Gang bemærkede: »Vi haar sku ow for manne

Swyn, Laust«. Hvortil Laust blot svarede: »En skal ha for manne Swyn, Muer«. Hans Foretagender var dog næppe alle lige rentable; thi da han pludselig døde en tidlig Foraarsnat 1877, viste de økonomiske Forhold sig langt fra saa gode, som alle vistnok troede, de var.

Med Laustes Død gik det saaledes til: Han havde været en Tur med Toget vest paa og kørte hjem fra Gørding Station sent om Aftenen eller om Natten. Smeden, Peder Bruhn, var med, og Laust kørte ham hjem. Paa Hjemvejen fra Smedens er han død. Om Morgen fandt man Hestene staaende ved »e Foers brow« med Vognen væltet. Den havde været oppe i Snedriverne ved Siden af Vejen, og der, hvor den var væltet, laa Laust død, hvor Vejen gaar i Syd og Nør fra Broen, men tæt oppe ved Vriddet. Hvad Dødsarsagen egentlig var, fik man vistnok ingen Klarhed over.

Hans Formueomstændigheder, der viste sig uventet daarlige, bidrog til, at hans Kone, Stinne Laust's, ca. 6 Uger efter tog sig selv af Dage ved at skære Halsen over med en Brødkniv i en Grotte ude i Haven. Den uventede Præsentation af en Veksel fik, efter hvad der fortaltes, Bægeret til at flyde over. Senere mentes det forøvrigt, at Vexlen var falsk. Den var nemlig udstedt til en da ret kendt Handelsmand, der siden kom i Tugthuset for Falsk.

Stinne, hendes Døbenavn var Birthe Christine Høyer, og hun var født i »e Brokjar«, var en lille, noget forvokset Kone med et overordentlig mildt og venligt Væsen. Hun sagde meget »lille Do« eller »lille Dej« til Folk, og nogle vilde beskyldte hende for at være »saa møj skre«. Der er imidlertid ingen Grund til at tro, at ikke hendes venlige Væsen var ægte nok. Naar jeg nu mindes hende, forekommer det mig som om

en selv ret velstaaende Bondekones Lod i den Tid ikke var særlig misundelsesværdig. I hvert Fald ikke hendes. Men formodentlig havde hun det, som hun vilde have det. Gaarden var den Gang nybygget, smuk og statelig med sine 4 Længer og sit frit liggende Stuehus med den efter den Tids Lejlighed ualmindelig store og smukke, men ret nyanlagte Have, som nu er fuldstændig ødelagt, ved at Vejen er ført tværs igennem dem, og som tilligemed Gaarden i dens nuværende Skikkelse paa en trist Maade minder mig om Verdens Forkrænkelighed, hver Gang jeg ser den og mindes det, som var.

Trods Gaardens Nybyggethed og Rummelighed var den imidlertid mærkelig upraktisk indrettet, eller blev i hvert Fald højst upraktisk benyttet. Et stort Køkken med Komfur blev saaledes aldrig brugt, men Stinne lavede al Maden til Gaardens og Møllens talrige Befolkning over aaben Ild i Gryder, der hang i en »Kjelske« i den aabne Skorsten i Bryggerset, foran hvilken Skorsten Stinne sikkert har tilbragt en stor Del af sin Tid. Naar saa Maden var færdig, skulde den bæres igennem Sovekamret ind i Dagligstuen, hvor der altid spistes. Og Sovekamret var i Forhold til Husets Størrelse mærkværdig lille, lige netop med Plads til den store Himmelseng, hvori Laust og Stinne laa, og to mindre, en til Mette Lene og en til de to Dreng, og saa med en Gang fra Bryggersdøren i den ene Ende til Dagligstuedøren i den anden med en Sidegren ind til det lille Spisekammer bagved, som ikke havde anden Indgang, og hvor Stinne tilbragte en stor Del af den Tid, hun ikke tilbragte foran Skorstenen, med at smøre Mellemmader til de mange Folk.

Uagtet denne taabelige Benyttelse af Pladsen i »Sals« staar nogle af dens Rum, og da især den store Dagligstue, endnu den Dag i Dag for mig som et

Mønster paa landlig Hygge. Naar man kom ind ad Døren fra det tidligere nævnte, ubenyttede og tomme Køkken; havde man den store Bilæggerovn paa venstre Haand og det smukke gamle Bornholmerur, skønt nogen Bornholmer var det ikke, paa højre. Lige for stod det lange Bord, der strakte sig forbi to Fag Vinduer med en Bænk med udstoppet Lædersæde og Ryg bagved under Vinduerne og for Enden, og en løs Bænk forved. Ved den højre Endevæg (fra Indgangsdøren) ved den indvendige Side af Sovekammerdøren stod et smukt Egetræsskatol, og ved Siden af Klokhuset hang en Violin, som dog ingen nu spillede paa. At Laust i sine yngre Dage havde brugt den noget, blev jeg overbevist om, da jeg en Aften ved et Gilde saa ham og Sognefogden (P. Mortensen) tage Violinen fra Spillemanden og prøve, hvem der kunde bedst. Til venstre førte en Dobbeldør ud til den egentlige Forstue, der aldrig brugtes som saadan, men havde en Hoveddør ud til Haven. I Krogen ved Dobbeldøren sad Mette Lene altid med sin Rok. Gulvet var hvidskuret og strøet med Sand.

Her var det altid fornøjeligt at komme. Enten man faldt ind, naar alle Gaardens Folk var samlede ved Middags- eller Aftensmaden med Laust for Bordenden og den mandlige Besætning efter Rang bag ved Bordet under Vinduerne, den kvindelige og Drengene paa Skammelen foran. Eller man kom der en Vinteraften eller en Helligdags Eftermiddag, hvor den fornemste for ikke at sige den eneste Tidsfordriv var Kort- eller Skakspil; men hvor der ikke var den mindste Standsforskel at mærke. Man kunde godt træffe Laust selvfjerde med Røgterdrengen ved en Trekort.

Alt dette fik ved Laust's uventede Død en brat Ende. Efter Forældrenes Død overtog de to Sønner, Jens Sørensen og Hans Gaarden; men Jens Sørensen,

der var lille af Vækst og tunghør, gik altid med Vat i Ørene ligesom sin Fader, døde allerede Aaret efter Forældrene af Tyfus, og Hans var nu ene tilbage. Han solgte ret snart Gaarden, gav sig til at læse og blev dansk Jurist; men levede kun til 1891, da han døde af Tuberkulose. Med sin lille Rest af Formuen stiftede han det Legat, der bærer hans Navn, og sørgede for, at det Monument over Familien blev rejst som nu staar paa Kirkegaarden, og som er tegnet af ingen ringere end Thorvald Bindesbøll.

Udskiftningskortets Nr. 2 (Matr. Nr. 4), der efter de gamles Sigende i sin Tid var den bedste af Byens Gaarde, var som omtalt ved Udstykningen flyttet fra sin Plads vestligst i Byen ved Siden af Nr. 1 om østligst i Byen, hvor de gamle Bygninger endnu staar vistnok ret uforandrede med »Ligporten« eller i hvert Tilfælde Spor af den i den østre Gavl. Men Ejendommen er nu kun svage Rester af fordums Herlighed. Kort før mine Erindringer begynder, maatte den daværende Ejer, Iver Clemmensen, gaa fra Gaarden og bygge sig et Hus paa den nordlige Ende af Marken. Vel nok den bedste Del af Marken »e Fæled«, og den største Del af Engen var købt af Laust Hagen, medens Hovedparcellen med Bygningerne, det første jeg kan huske, ejedes af Søren Andersen, der snart solgte til Thomas Andresen.

Thomas Andresen mindes jeg kun som en lang, mager og noget krumbøjet Mand. Hans Kone, Gitte, som overlevede ham i mange Aar, var efter eget Sigende »misæl osse kommen a Walstandsfolk«, vistnok fra Vejen eller deromkring. Hun var et ualmindeligt rask Kvindfolk med en høj, noget pibende Stemme og et særdeles rask Mundtøj, som hun bl. a. brugte til at forsyne største Parten af Byens Folk med Øgenavne, hvilket ikke bidrog til at gøre hende særlig

afholdt, især da nogle af dem langt fra var uvittige. Mellem hendes 7—8 aarige Plejesøn, Bertram, og den noget ældre Hans Hagen udspandt sig engang følgende Samtale. Bertram: »Vild do et gjenn dø, Hans?« Hans: »Nej; vild do de, Bertram?« — »Ja, for hær er jo et andt end Jammer o Skregg«.

Som de gamle sjunge, saa pippe de unge.

I den nordre Ende af den østre Længe, som nu er nedreven, boede Kaaren Clemmens, den tidligere Ejers Moder, og fik Aftægt. Hos hende var Sønnedatteren, Trinne, en lille skævhovedet Pige, som udmærkede sig ved at skulke fra Skolen saa meget som muligt, hvilket medførte, at hun en Gang fik Ris over Finngrene af Læreren, for øvrigt den eneste Gang dette Instrument blev brugt i Skolen i min Skoletid.

Oppe under Banken paa den nordlige Ende af Gaardens tidligere Mark boede som sagt Iver Clemmensen, Jywwer, som han almindelig kaldtes. Han var født 1825 som eneste Barn og arvede Gaarden efter sin Fader Clemmen Hansen, der dog var død, længe før jeg kan huske. Bedstemor fortalte, at da Clemmen laa paa sit Dødsleje, sagde han engang: »Jywwer, de æ skidt! Jywwer, de æ skidt! Han æ for godt wonn'!« (vant). Og den Spaadom viste sig at slaa ind. Der var ingen Driftighed i Jywwer, og hans første Kone var, efter hvad Folk sagde, noget flot anlagt. Imidlertid gik det endda, saalænge hun levede; thi hun kunde alligevel holde ham i Gang. Men da hun døde, og Jywwer blev gift anden Gang med Stinne, saa blev det rent elendigt, for var Jywwer ikke driftig, var hun det endnu mindre. Engang de skulde høste Boghvede, og det smaaregnede, Boghveden skulde altid høstes fugtig, derfor stod man i Almindelighed tidligt op og høstede i Duggen, eller altsaa som her, naar det smaaregnede, kom Stinne ud, hvor Jywwer

gik sammen med Folkene, og sagde paa sin langsomme Maade: »Do frys, Jywwer! I — ja, do frys! Kom do ind te mæ o lille Christian, o læ de anner saa go ve'et!« Om Jywwer fulgte denne Opfordring, ved jeg ikke, men det er rimeligt nok, efter som det gik. Men det syntes som hverken han eller Stinne tog sig Tilbagegangen videre nær. Hvad de egentlig levede af i den Tid, de boede deroppe under Banken, ved jeg knap, for Jorden blev absolut ikke passet. Jeg kan huske, at de havde en Hest, d.v.s. Helmis var det jo da, som stod ude paa Marken tøjret ved Hakkelsekisten. De maatte da ogsaa ret snart, vistnok omkring 1870, gaa fra denne Ejendom og fik saa bygget et lille teglhængt Hus, som nu er borte, igen paa den nordre Ende af Mtr. Nr. 11 i Heden. Her boede Jywwer og Stinne saa til deres Død og levede af tilfældigt Arbejde, bl. a. af at binde Bikuber, og hentede jo ogsaa en Kande Mælk imellem hos Naboerne, ligesom de fik lidt af den frie Fattigkasse o. l. Det egentlige Fattigvæsen slap de vistnok fri for. Men Jywwer syntes altid tilfreds, naar blot han kunde holde Ild i Piben; den maatte nødig være kold ret længe ad Gangen. Og kunde han komme til at »løs e Aw's visser«, han udtalte Ordet med Tønen paa den første Stavelse, var han især tilpas.

Han fortalte engang om, hvordan han skulde have sit Julebrændevin hjem i sine Velmagtsdage. I den Tid, altsaa før 1850, skulde Brændevinen helst købes »o e Søndersi« og saa smugles over Aaen. Ved denne Smuglerfærd var der det at bemærke; at da Straffen for Smugleri kun bestod i Varernes Konfiskation, saa tog man det ikke just saa nær, om det mislykkedes, men hvis man blev grebet med Smuglergods i en Baad, saa blev denne konfiskeret med, hvad der var betydeligt værre. Derfor bar man sig f. Eks. ad, naar det

gjaldt Brændevin, som Jywwer gjorde: Han trak et Reb igennem Aaen, gjorde det fast ved begge Ender, en paa hver Side, og gik saa til Kalvslund Kro og købte sine 16 Kander (32 Liter) Julebrændevin, som han fik i to 8-Kanders »Skeggemænd«, bar dem ned til Aaen for at binde dem i Enden af Rebet, der laa i Aaen, for saa siden ved passende Lejlighed at trække den igennem Vandet og bringe dem hjem. Men da Jywwer denne Gang kom med sine Skeggemænd til Rebet, saa stod Kontrolløren paa Nordsiden og sagde: »Ja, det er godt, Jywwer! No kan do bind'em i, saa skal a nok træk'em øwer«. Men nu mente Jywwer, at det kunde jo da vente, og han satte Skeggemændene paa Brinken, roede over Aaen og gik hjem. Han mente som saa, at der blev vel Raad til at narre Tolderen endnu, og da det var bleven mørkt, gik han ned til Aaen igen for at prøve. Han fik denne Gang lykkelig og vel Skeggemændene over, men saa hørte han nogen komme paa den frosne Jord. Han aner Uraad og begynder at løbe hjemad med de to Skeggemænd; men da den kommende hørte det, begyndte han at løbe efter. Jywwer, der mærkede, at han ikke kunde løbe fra vedkommende med den tunge Byrde, satte nu den ene Skeggemand, men saa haardt paa den frosne Jord, at den gik itu. »Skuld' a et haa'en, skuld' han da ekejer et!« sagde han, da han fortalte det. Men han mærkede snart, at han maatte sætte den anden paa samme Maade, naar han ikke vilde, at den skulde falde i Kontrollørens Hænder. Saaledes fik hverken Jywwer eller Tolderen Julebrændevin den Gang.

Nr. 3 var allerede først i Aarhundredet bleven skilt ad i det væsentlige i de tre Ejendomme, der nu har Matr. Nr. 6, 8 og 11. Bedstemoder fortalte, at den daværende Ejer ikke havde passet Gaarden, men været

doven, saa han, f. Eks. naar han var i »e Kjar« for at slaa Græs, i Stedet for at slaa lagde sig til at sove paa en høj Knold omtrent i Midten, som hun endnu paaviste under Navnet »Kristen Lauridsens Soveknud'«. Matr. Nr. 8 ligger endnu, hvor det gamle Nr. 3 vises paa Kortet, og jeg kunde tænke mig, at Brønden der norden for Huset, der saa vidt jeg husker, er — eller var — sat af Kampesten, er det ældste Bygværk i Plovstrup, næst efter Kæmpehøjene, og at der har været øst Vand af den i Aarhundreder. Dette Sted ejedes i den Tid her fortælles om af Thue Sørensen, der var født i Bork, men gift med Datteren af den tidligere Ejer, »e gammel Smej«, Søren Frederiksen, der fik Aftægt sammen med sin anden Kone Maren.

»E gammel Smej«, som vi altid kaldte ham til Forskel ikke fra »e ung' Smej«, men fra »e ny Smej«, var indfødt Plovstrupper. Hans første Kone hed Ane Marie, men var død, før jeg kan huske. Hun døde af Tyfus, og den Tid var det slemt at faa en saadan Sygdom i Huset. Derom har gamle Søren fortalt. Huset var spærret for alle fremmede, ingen turde komme der, og kun en anden Kone havde han til Hjælp. Lægen var der flere Gange, mens Konen laa syg, og en Dag han kom, var Søren ogsaa daarlig. Doktoren ordinerede ham i Seng og et Brækmiddel, hvoraf han skulde tage en Spiseskefuld hver tredie Kvarter. Da det kom med Vognen, der havde kørt Lægen hjem, bragte Konen, der gik til Haande, Flasken ind til Søren og spurgte, om hun skulde komme med en Ske. »Nej«, sagde Søren, »de ka a nok træff'«, og han fortalte videre: »Der wor wol som en Pæl i e Flask, a saat e Finger ve e Triddepart, o draak de; da der wor gawen trej Kutier te, saa tow a den anden Triddepart, o om ander trej Kutier den tridde, o saa tændt a, nær der no er gawen trej Kutier te, saa ska do wol

brækk' dej. Men dær gek trej Kutier, o a kaam et te o brækk' mæ. Saa tændt a, da haar do aald di Daww kund' brækket dej, nær do pot en Finger i e Hals, o saa rovt a o e Kuen, te hun skuld komm' mæ en Spand. Da den kaam, saa jawet a en Finger i e Hals, o saa kaam et aalsammel ad jen Gaang. O e Daw atter wor a opp o o e Bien. E anden Daw kaam e Dogter igjen, o a wor ud o tej imued ham. Han spur' ad, hudden de wor gawen, o a fortold' ham de hiele. Saa saa' han: »Gud Fader bevare mig, det kunde have slaet enhver anden ihjel«. Men a fæk e Sygend brækket op, derfor kaam a mæ. Men An' Mari kaam et te o brækk' sej, o hun døh«.

Søren havde ligget som Soldat i København i 6 Aar. Engang blev han indkaldt til en Mønstring og skulde blive borte i flere Uger. Da vilde alle Byens Folk have smedet saadan, at de kunde hjælpe sig, til han kom hjem igen, og han fik i den Anledning ikke Søvn i sine Øjne de sidste 8 Døgn, før han rejste. Da han kom til København, tog han ind til en Bekendt, gik straks i Seng og sov i 24 Timer. Da han vaagnede, spurgte Kammeraten, om ikke han skulde have noget at spise, men han bad om en Flaske Brændevin. Den fik han og drak paa en Gang, og saa sov han videre i 12 Timer til, men saa var han ogsaa Karl. Ja, saadan har han selv fortalt. Saa meget er i hvert Fald vist, at han holdt meget af en høj Snaps. I den sidste Tid han levede, har jeg adskillige Gange været ham behjælpelig at skaffe den saa højt elskede Drik; for man søgte jo at hindre ham i at faa for meget, hvad vel kunde være rimeligt nok. Men han tjente selv Pengene dertil, og naar jeg gik til Lund til Skole og om Morgenens kom forbi Smedjen, saa sørgede Søren for at være der, og jeg fik da en Tre-pægleflaske og en Mark. Flasken blev anbragt i den

nordre Bukselomme, for at den ikke skulde ses fra Thues Køkkenvinduer, naar jeg gik forbi. Den blev fyldt hos Laust Frandsen i Lund, hvilket kostede 12 Skilling, de 4 fik jeg for min Ulejlighed, og Søren var naturligvis i Smedjen, naar jeg kom tilbage med den fyldte Flaske i den nordre Bukselomme. Naar jeg saa gladelig gjorde ham denne Tjeneste, var det ikke blot for de 4 Skillings Skyld. Gamle Søren var altid parat til at gøre en Gentjeneste med f. Eks. at smede en Tællekniv eller lignende, og desuden var han en stor Børneven, som gerne gav sig ud i Legen med os og var glad, naar vi rigtig tumlede med ham. Naar han saa blev ked af Legen, sagde han: »No sejer a Frejl« Saa vidste vi, at nu skulde vi lade ham være. Han var en overordentlig dygtig Mand til sit Haandværk, især til al Slags »Egtøj«. Han sagde selv, at han kunde lave alt, hvad han vilde, undtagen en Slagsfjer til en Bøsselaas. Det havde han prøvet en Gang, men den første han lavede sagde »knik« første Gang han spændte Hanen. Saa lavede han en ny, den sagde ogsaa »knik«. Den tredje holdt første og anden Gang, han spændte den, men tredie Gang sagde ogsaa den »knik«. »Saa smed a e Skidt laandt hen«, sagde han. »For de wor jo e Hæhren, a kæend et. Baare a kund ha faawn et o sie baar jen jenneste Gaang, men de haar a aller kund kommen te«. — Han døde i Midten af Halvfjerdserne.

— Paa den sydlige Ende af Matr. Nr. 8 byggede »e ny Smej«, Peder Bruhn, det nuværende Smedested sidst i Tredserne. Han kom til Byen, lige det første jeg kan huske. Han var Sønderjyde fra Røddingeggen. Hans Fader hed ogsaa Peder Bruhn, »e gammel Bruhn«, Han var hos Smedens i mange Aar og var ret en sej gammel Knark, der f. Eks. havde alle sine Tænder i Behold, skønt han efter eget Sigende var

født 1797. Jeg siger »efter eget Sigende«, for man stolede aldrig rigtig paa, hvad han sagde. Han var i det hele slem til at »lyve«. D. v. s. han havde en livlig Fantasi, som han gav frit Løb, naar Lejlighed gaves. Det skulde saaledes sjælden slaa fejl, at naar der fortæltes en eller anden mærkelig Oplevelse, saa havde e gammel Bruhn oplevet noget endnu mærkeligere. Som en Prøve paa hans Fortællinger skal meddeles, at han engang havde været med at fange en Gedde i Jels Sø, det var altid fra den Egn, hans Historier stammede, som var saa stor, at man maatte køre den paa tre halve Vogne, og saa slæbte Halen endda paa Jorden bagefter. Men den var ogsaa saa gammel, at der groede Mos paa Hovedet af den. Og Magen til den havde man set i Søen, men ikke faaet fat paa, saa den gaar der formodentlig endnu. Mærkeligt nok mindes jeg ikke, at vi nogensinde fik ham spurgt om, med hvilke Redskaber den Fisk var bleven bragt paa det tørre. Lignende Krøniker kunde han mange af; men hvis man sagde til ham: »No lywwer do, Bruhn«, saa svarede han: »Saa er et bandeten et e føst Gaang«. »Bandeten« med langt a var hans saavel som Sønnens Yndlingsbekræftelse. Han kunde ikke lide, man sagde I til ham, som vi ellers gjorde til alle ældre Folk. »Do ka sej I te di Lopper o te di Lus, men it te mæ«. Han havde Børn i Amerika, som af og til sendte lidt Penge hjem til ham, og i Sommeren 1883 eller 84 sendte de ham Rejsepenge til at komme derover. Han rejste ogsaa og kom lykkelig og vel til Vejs Ende, men døde saa et halvt Aars Tid efter.

»E ny Smej« var ikke nær saa dygtig i sit Fag som »e gammel Smej«, men dog en jævnt dygtig Landsbysmed. Han havde en Skade i det ene Ben, som tog stærkt til med Aarene, saa han til sidst næsten slæbte det efter sig. Maaske var det en Erindring om

Krigen i 1864, som han havde gjort med. Han fik Ord for at være lige saa slem til at lyve som Faderen, men »ikke saa god til det«. Denne sidste Mening er jeg nu ikke tilbøjelig til at dele. Hans Fortællinger har moret mig tit. Han var en overmaade trofast Slider, hvis største Fornøjelse det var at komme med at »glibe« i Kongeaalen eller en enkelt Gang at komme »te Skuldhavs«, d. v. s. komme ud til Havet vest for Jedsted eller Hillerup for at fange »Skuld« i Garn, naar Vandet sank. — Der var ikke saa faa Børn. Stinne var dygtig, men vel nok lidt »skrap«. Der var altid overordentlig pænt og hyggeligt i deres lille Hjem. Børnene rejste til Amerika og fik inden ret længe ogsaa Forældrene derover. Efter nogle Aars Fraværelse kom imidlertid de fleste af dem hjem igen og købte Per Degns Gaard. De solgte den snart igen og rejste tilbage til Amerika, baade de gamle og de unge.

En vestjysk Kriminalhistorie.

Af cand. theol. & mag. S. M. Lønneth.

I en stor del af det 18. aarhundrede boede på gården matr. nr. 13 i Lønnestak, Lønne sogn, selvejerbonden Christen Pedersen Borch. Han tilhørte en dengang ret talrig slægt i sognet, hvis enkelte medlemmer det dog er ret vanskeligt at gøre rede for. Navnet betegner vel sagtens oprindelig afstamning fra Bork. Den første bærer af navnet, som findes i kirkebogen, er Birrete Borch, som i 1698 blev gift med Niels Christensen i Lønneby. Hun kan have været faster til Christen Borch.

Christen Pedersen Borch blev i 1725 gift med Anne Nielsdatter, stiftatter af gårdejer Lars Christensen Stack, med hvis andet ægteskab den daværende præst i Henne og Lønne var så misfornøjet, at han derom bruger udtrykket »et lumpent bryllup« og føjer til: »sed adhuc pejora operanda sunt« (»værrer ting er endnu i vente«). Christen Borch drev som de fleste i sognet dengang fiskeri. Måske han i sine unge dage også har faret til søs. Han var i hvert fald sognets mest velhavende mand og stod opført på ekstraskatelisten af 1743 med en skattepligtig formue af 56 rdl. Sognet havde samtidig 2 andre selvejere: Lars Mågårdss enke 50 rdl og Jep Sørensen i Lønneby 10 rdl. Hvor nær Christen Borchs ejendom er blevet selveje har jeg ikke fundet, men H. K. Kristensen oplyser i sin

»Ovtrup Sogn«, at i 1717 solgte Søviggaard 3 bolsteder i Lønne. Det kunde være sket ved den lejlighed. I hvert fald ejer hans enke efter hans død 1769 foruden gården 3 andre bolsteder og kongekvægtienden af Lønne sogn, vurderet til 50 rdl.

Om Christen Borch's var lige så ansete og vellidte, som de var velhavende, er uvist. Der gik rygter om, at de ikke havde opført sig som de burde over for strandede søfolk, og nogle engelske sømænd skulde engang være flyttede derfra, fordi de mente sig bestjålne. Også med Naboer var der undertiden en kurre paa tråden. Med een af dem, husmanden Adser Gravesen, havde Christen Borch ofte trætte paa stranden, »dog mest, når de var beskænkede«, og et plovlav, som de havde sammen, måtte ophæves. Og dette »Anne Nielsdatter, salig Christen Borches«, som hans enke aldrig undlader at skrive sig, bærer i sig, hvor meget det end dengang var sprogbrug, ligesom en klang af, at hun har følt sig. Efter mandens død sad hun selv for ejendommen, hjulpet af sin yngste datter Else; af sønnerne er muligvis en, nemlig Jon, gaaet til søs. En anden skulde have en af fæstestederne i Lønnestak, når den pågældende fæster døde, og der nævnes han på folketællingslisten 1801 — Peder Christensen Borch — som »yderlig fattig«. En tredie, Christen Christensen Borch, synes også at have været bosat i sognet.

De to Kvinder lader til at have været af den slags, der nok vilde sige, hvor skabet skulde stå. Også med Elses forhold over for strandede søfolk havde rygtet beskæftiget sig, og hun har været omtalt med mindre smigrende betegnelser, hvis man ellers kan tro vidneudsagnene fra den senere proces mod hende, såsom »Djævelens barn«, »Fandens Else«, ligesom det forhold, at hun i 1779—80 blev forlovet med en, kom i omstændigheder med en anden, en gift mand i sog-

net, og endelig blev gift med en tredie, heller ikke kunde blive udlagt til hendes fordel. Fra den første blev hun skilt »i ynde og minde« (c: venskabelighed); der er ikke nævnt noget navn på den anden. Den tredie var en ung karl fra Kragelund, Jens Poulsen, plejesøn af en mand ved navn Ole (Wolle) Kromand; han var af sine og Elses venner blevet overtalt til at gifte sig med hende. De blev forlovet sent i 1779. I april 1780 nedkom hun med en pige, som fik navn efter bedstemoderen. Fader opgives ikke, og de bedste mænd i byen var faddere. Efter ca. et års forløb stod brylluppet. Om Jens Poulsen har friet til hende blot »for hendes middels skyld«, som et rygte vil vide, eller tillige for hendes persons skyld, som et andet rygte hævdede, kan vel næppe til fulde afgøres, men i hvert fald stod der i den contract, hvori den gamle Anne Nielsdatter overdrager dem sine ejendomme, den udtrykkelige betingelse, at han *straks* skulde indgå i ægteskab med hendes yngste datter Else. Iøvrigt var betingelserne gode. De skulde give 390 rdl. for de tre steder, hvoraf Else skulde have de 290 i medgift som følge af hendes lange og tro tjeneste, mens Ole Borch skulde have de resterende 100. Enken selv forbeholder sig aftægt og $\frac{1}{3}$ af salgsudbyttet fra gården samt indtægten af kongekvægtienden.

Noget stort råderum har de to kvinder næppe indrømmet den unge mand. Det kom snart til uenighed, bl. a. om en planke, som Jens Poulsen vilde bruge til det nye hus, de var ved at bygge, og som var Anne Nielsdatters. Herover blev Ole Kromand så vred, at han truede med at lade det hele sælge og plejesønnen drage derhen, hvorfra han var kommen. »Så får I i hvert fald lade mig beholde min tredjedel«, svarede Anne Nielsdatter. Og Else skal ved denne scene være faldet i besvimelse; om det samme også er sket

ved andre lejligheder, hvad rygter fortalte, synes ikke afgjort bevist. Men en dag i sommeren 1781 ser det ud til, at Else har gjort forsøg på at blive ham kvit, idet han fik mistanke om, at hun vilde forgive ham med rottekrudt i en pandekage, som hun en morgen i høbjergningen tracterede ham med. Han blev overfaldet af en stærk opkastning og tyede om til en af naboerne, Søren Jepsen; det var ved 5-tiden. Og »han så elendig ud«. Mette, Søren Jepsens, får ham til at drikke et par »sætter« sød mælk, og han kommer til hægterne igen. Et par andre folk kommer til stede og følger ham hjem sammen med Else, som der var gaaet bud efter.

Kort tid efter beslutter den unge mand sig til at tage bort. Han sælger uden konens vidende et af stederne (Henrik Olesens i Kragelund), tager heste og vogn og kører med sit tøj hjem til sin rigtige fader Poul Jørgen Jensen i Refsgård i Ovtrup, sælger den ene af bæsterne og sender den skyldige tredjepart — 6 rdl. — hjem og begiver sig derefter til søs indtil 31. jan. 1783. Ved denne tid fik han en dag i Helsingør brev fra hjemmet i Refsgård, hvori der stod, at hans kone vist havde henvendt sig til forskellige om at tage ham af med livet. Samme dag eller dagen derpå træffer han den omtalte Adser Gravesens søn, Søren, som bekræfter disse rygter og siger, at han selv var en af dem, Else havde henvendt sig til. Nu vågner den gamle mistanke fra før afrejsen med fornyet styrke i ham, og han tager hjem, men først om ad Adser Gravesens og går derfra til Poul Pedersen i Kragelund, der nævnes som hans »fosterfader«, d.v.s. han blev opdraget der som dreng fra sit 13. år, da han kom til sognet for første gang. Ledsaget af Poul Pedersen og Søren Adsersen begiver han sig så til Else, og han spørger hende, hvorledes hun dog kunde

få sligt i sinde. Ja, det havde da aldrig været hendes alvor, havde hun ladet ord falde i den retning, havde det kun været »i gant«, og hun lovede at være bedre ved ham i fremtiden. Men der vedblev ifølge Jens Poulsens udsagn at være kiv og trætte. Han rejser da igen hjemmefra og indgiver midt i februar en klage til amtmanden i Ribe, dateret Refsgård. Amtmand Urne resolverer, at klagen skal undersøges, og ved de indledende forhør (14.—15. Marts) befindes klagen at være grundet, og der beskikkes actor (procurator Buch) og defensor (proc. Søren Borch). Nu ser det ud, som om Else er bleven bange for alvor, og hun henvendte sig til sognefogden Peder Høy på Lønnehede, om at han, ifald hun skal arresteres, vil give hende nys derom, og til de fire mænd, som hun har villet overtale til at tage Jens Poulsen af dage, om at tie stille dermed. Og hun har utvivlsomt også gjort Jens Poulsen en ny afbigt.

Forhørene går deres gang i sommerens løb. Først er der et supplementsforhør i Bolkjær i Nebel, hvor et postbud afhøres. Det gælder om at få at vide, om han efter Elses anmodning har købt rottekrudt i Varde. Men han har intet kunnet få og kender intet til sagen. Dette forhør afholdes af to mænd fra sognet og efter deres navne at dømme kan de have repræsenteret hver sin af parterne. 15. april nedlægger actor påstand om livsstraf for Else Christensdatter og om hendes boeslods fortabelse. Defensor stævner sine vidner, der afhøres samme dag. Blandt disse er sognefogden, som indrømmer, at der bestod et mindre godt forhold mellem ægtefællerne. Else var engang falden i besvimelse, og hun og hendes moder såvel som rygtet havde fortalt ham, at hendes mand havde slaet hende. Og han havde solgt hendes sted, hvorover hun havde indgivet klage til amtmanden. Iøvrigt kunde han intet sige

hende på. Ham hun havde været forlovet med, var hun blevet skilt fra ifølge kgl. bevilling. Om hun havde barslet før eller efter brylluppet, erindrede han ikke(!). Han minder om, at den ene af de 4 mænd var beslægtet med Jens Poulsen, og at en anden efter rygtet var forlovet med en af hans søstre.

Søren Sørensen, gårdmand på Lønnehede, gør gældende, at uenigheden skulde stamme fra moderen, og at stedet i hvert fald ikke var Jens's, før han fik Else. Jens Poulsen havde bejlet for hendes middels skyld. Man havde sagt, at de 4 mænd havde gjort Else det værste, de kunde. Havde de 4 ikke været, var hun ikke kommet i den fortræd.

Hans nabo, Mads Christensen, siger, at de 4 omgikkes Jens Poulsen mere end nogen anden. Uenigheden opkom fra først af om en planke. Og hvor vognen var, som Jens Poulsen kørte væk med, vidste han ikke, men hjem til Else kom den i hvert fald ikke.

27. Maj foretog modparten afhøring. Fosterfaderen med flere gjorde gældende, at Jens Poulsens klage ikke var opdigtning. Og Søren Adersen fortalte, at han selv havde sagt til Jens Poulsen, at Else havde villet overtale ham, han kunde bedst gøre det som en »kongens karl« (soldat) en aften silde, når de gik til Nebel, og han havde fortalt det til Chr. Høy i Nebel, der ofte var en slags juridisk konsulent for bønderne. Jens Poulsen hævdede, at han vel havde solgt stedet uden Elses vilje, for den havde han aldrig haft, men ikke uden hendes vidende. Det var for ufred og kiv såvel som for mistanken, at han var rejst hjemmefra. Og det var så langt fra, at de 4 havde irret ham op, at de netop var fortrædelige på ham, fordi han havde voldt dem ulejlighed.

I de følgende 2 måneder udveksler actor og defensor indlæg. Actor hævder, at Jens Poulsens mistanke

var rimelig. Else så godt som tilstår jo. Og hun er ikke af dem, der lader sig forskrække uden årsag; hun har forstand og dristighed mere end de fleste mandfolk. Det var den gang, hun mærkede, at hendes mand kom hjem, at hun henvendte sig til sognefogden. Sognepræstens gunstige vidnesbyrd om hende som stedse tjenstvillig og god mod fattigfolk afparerer han med: »Der gives jo folk, som tror, de kan stjæle en hel hud, når de blot giver de fattige penge til et par sko«.

Defensor mener, at det egentlig er Ole Kromand, som er ansvarlig for uenigheden. Det er ham, som har truet, og det for en uenighed ikke med Else, men med moderen; men Jens Poulsen har villet være hende kvit, det er sagen. Og hvordan det endes og vendes, så er det dog kun ord, der er faldne, og de er ikke resulteret i nogen gerning. Hans mistanke var utidig og satte ham i en konstant utryghedsfølelse, under hvilken hendes uvenner har opirret ham, så han ikke behandlede sin kone som en god og skikkelig mand.

Dommen faldt den 29. august. Sagen kan altså ikke siges at være trukket utilbørlig i langdrag, og der synes ikke at kunne udsættes noget på dens behandling. Den kan vist godt tages som et eksempel, der stiller dansk retspleje i gunstigt lys. Retten tager ikke noget videre hensyn til Else Christensdatters kontræklage mod manden, men mener heller ikke, der kan lægges noget videre på forgiftningshistorien, som der ikke er noget fyldestgørende bevis for; derimod kan den ikke afvise de 4 mænds udsagn, til hvem hun har henvendt sig. De stemmer overens både med hensyn til ¹⁾ begæringens indhold, ²⁾ tidspunktet derfor og ³⁾ den udlovede løn, Henrik Olesens sted i Krægelund til hver af dem efter tur. Og den finder, at hun bør idømmes 3 års tugthusarbejde, og at om-

kostningerne bør udredes af hendes hovedlod. Alle rede den 10. maj var ejendommen blevet takseret af byfogden i Varde og 2 vurderingsmænd i overværelse af Chr. Høy fra Nebel.

Sagen var dog ikke forbi. Næste år omtrent ved samme tid faldt der en højesteretsdom, hvor Else Christensdatter idømtes tugthusstraf på livstid. Højesteret må vel enten have vurderet forgiftningshistorien helt anderledes eller ogsaa have haft en klar tilståelse fra hende selv. I hvert fald tilbragte hun 2½ år i Viborg tugthus og døde i jan. 1787 og blev begravet deroppe. Hendes alder angives der til 30 år, men efter kirkebogen var hun født 1743 og altsaa 44 år gammel.

Hele denne tildragelse må naturligvis have optaget sognets befolkning stærkt, så meget mere, som den jo resulterede i en tung vanskæbne for en af sognets mest velstillede familier. Rygterne har haft travlt, og sagen er blevet drøftet ved sammenkomsterne, og sympatierne har været delte. Der går gennem vidneudsagnene fra de 5 gårdmænd fra Lønnehede en afsvækkende tendens, som nok måske kan skrives på defensoratets regning, men hvor der dog bag adskillige replikker ligger en så umiskendelig sympati, at den ikke er til at tage fejl af: hendes vandel i al almindelighed overfor sognets beboere kan de ikke klage på. Og vidnerne synes alle selv at kunne svare for sig og ved, »hvor ord gælder penge«. Actor taler nok om Elses store forstand og dristighed. Og dristigt er det unægteligt at henvende sig til mandens 4 nære omgangsfæller, hvoraf den ene endog var hendes families uven; men forstandigt kan det ikke kaldes.

Når det ægteskabelige forhold hurtigt blev umuligt, er hovedgrunden muligvis den, at de to kvinder har ment at kunne benytte Jens Poulsen som et slags

skærnbræt, der påtog sig en faders rolle, men at de ellers selv kunde bevare rådigheden over ejendommen, mens han holdt sig til søen alene. Da han ikke har villet det, er dramaet begyndt.

Ejendommen blev takseret den 10. maj. Af lokaliteter nævnes dagligstuen, forstue, køkken, vognskjul, søndre lade, gård, loft og stald. Stedet havde kun 3 skp. 1 fk. hartkorn. Men der var sket betydelige nedsettelse af sognets hartkorn siden matriklen 1688. 1671 nævnes kun 25 td. mod 53 i 1688. Kun 3 ejendomme havde dengang over 1 td. hartkorn. I bogstavelig forstand havde sognet altsaa kun 3 gårde. — Ved takseringen sattes hele indboet til 6 rdl. 5 mk. 3 sk., foruden de sager, Else havde med i arresten, der beløb sig til 4 rdl. 2 mk. Under hensyn til hartkornet var der en stor besætning, nemlig 4 køer, 3 ungdreuer, 1 øg, 1 plæg, 1 føl, 7 får og 4 lam. Besætningen vurderedes til 42 rdl. 8 sk. Stedet vurderedes til 200 rdl. + 150 for det hosliggende fæstested. Chr. Høy fra Nebel, der jo havde overværet vurderingen, og som var enkens lavværge, gjorde paa hendes vegne krav paa hendes part i henhold til skødet bestemmelser samt paa 42 rdl., hun havde udlagt. Herredsfogden resolverede, at det skulde have sit forblivende, og kunde hun ikke enes med de unge om opholdet, skulde hun i stedet have 20 rdl., og hendes sager tilfaldt den hos hvem hun tog ophold. Jens Poulsen krævede som bestyrer af ejendommen og for udgifter under processen 34 rdl. De to sagførere skulde hver have 46. Saa rundt regnet blev der af formuen (ca. 400 rdl.) kun 125 rdl. tilbage.

Godt et halvt år efter højesteretsdommen solgtes stedet ved auction; men køberne videresolgte kort efter til Jens Poulsen. Han blev siden gift med nabo

ens datter, blev strandfoged og sognefoged, og en af hans døtre giftede sig med en søn af den tidligere sognefoged P. Høy. Hans anseelse har således ikke taget varig skade af hans første uheldige ægteskab og dets følger.

Asmus Jæger.

Af T. Kragelund.

Skolelærernes Tid er Tidsafsnittet i 1870'erne og 1880'erne blevet kaldt. Det var Overgangstiden fra Kornavl til Mejeribrug, Andelsbevægelsens Begyndelse.

Mange Landsbylærere var dengang Foregangsmænd og gjorde en stor Indsats for, at Landbrugets Udøvere kunde komme gennem de vanskelige Landbrugsaar i Firserne.

En af disse Mænd, hvis Navn vil leve længe, var Dbm., Lærer Asmus Jæger, født i Føvling 12. April 1848, død i Ribe 15. August 1917.

I Tidsrummet 1875 til 1912 var Asmus Jæger Lærer og Kirkesanger i Hunderup, hvor hans store Livsgerning blev udført. — Asmus Jægers Fødested var Bobøl i Føvling Sogn i et meget fattigt Hjem.

Faderen, Smed Mathias Asmussen Jægers Slægt stammede fra Mecklenborg, hvorfra denne under Napoleonskrigene var udvandret til Danmark.

Moderen, Marie Dorthea Johannesdatter, var født i Bobøl. Hun var af gammel dansk Bondeslægt fra Nr. Holsted og Gørklint. Hendes Fader, Johannes Larsen, havde været med det danske Kontingent i Frankrig og kom først hjem efter 8 Aars Soldatertjeneste.

Asmus Jæger var som før nævnt født i Bobøl, men kort efter flyttede Hjemmet til Graulund Mark, hvor Mathias Jæger havde købt Ejendom og senere byggede Smedie. Her begyndte for de unge Smedefolk et Liv i Slid for Hjemmet og det daglige Brød, et flittigt og nøjsomt Liv, der ikke mindst for Hjemmets ældste Søn fik sin store Betydning. Det prægede ham og hans Geruing gennem hele Livet.

Om sin Barndom fortæller Asmus Jæger bl. a. følgende i efterladte Papirer:

— Her i det nye Hus paa Graulund Mark har vi haft vort Hjem fra 1852. — Her har Far og Mor troelig hjulpet hinanden at holde Hjemmet paa Benene og skaffe det nødvendige til Børneflokk.

Saa længe Mor havde Kræfter til det, passede hun ikke alene Huset og sørgede for Madlavningen, samt sørgede for at holde Klæderne i Orden til os Børn, men gav ogsaa ofte Rollen som Smedesvend, naar Far manglede en Haandsrækning, og det var ikke sjældent.

Da jeg blev saa stor og stærk, at jeg lige kunde trække Blæsebælgen, blev jeg anbragt paa en Skammel for bedre at kunne naa, og saa blæste jeg, saa godt jeg kunde, mens Mor af og til blev kaldt ud for at slaa med Forhammeren, hjælpe til at trække Hjulringe om og meget andet.

Vi kom tidligt op om Morgenens, undertiden Kl. 2—3, men saa kom vi ogsaa tidligt i Seng om Aftenen.

Naar Mor havde faaet mig puttet ned under Dynen, lærte hun mig at folde mine Hænder og at give vedføjede Svar paa efterfølgende Spørgsmaal:

Hvem har skabt dig?
 Gud Fader!
 Hvem har genløst dig?
 Guds Søn!
 Hvem har helliggjort dig?
 Gud den Helligaand!

Det var Trosbekendelsen, hun som Mor vilde indprente sit Barn, saaledes som hun havde faaet den i sit eget Barndomshjem af sin Mor.

Efter Trosbekendelsen lærte hun mig at bede Fædervor. Senere ogsaa Aftenbønnen, der staar i Luthers lille Katekismus og andre Aftenbønner, og saa til sidst sagde jeg: »God Nat, nu vil jeg sove i Jesu Navn«. — Saa først forlod Mor Sengen for at gøre det huslige Arbejde færdigt og for at efterse Tøjet, saa lappede og stoppede hun, hvis det tiltrængtes. —

Meget tidligt kom Asmus ud at tjene, men hver Vinter var han hjemme for at gaa til Skole. Det viste sig meget tidligt, at Asmus vilde læse, for alt, hvad han kunde skaffe, blev læst; men det var vanskeligt dengang at faa Bøger.

Efter Konfirmationen tjente Asmus forskellige Steder. Knap 20 Aar kom han til at tjene hos Gaard-

ejer Elias Berthelsen i Stens. Ogsaa her læste Asmus, saa snart der var en Smule Fritid.

Hos Elias Berthelsen var der godt at være. Asmus var der paa tredie Aar. Sidst paa Sommeren, da al Høst var bjerget, sagde Elias Berthelsen: »Hør Asmus, du læser og læser, nu maa du holde op med Arbejdet og tage paa Seminarium. Pengene kan du laane hos mig«.

Asmus rejste hjem med den Besked og begyndte saa Forberedelse til Seminariet hos Lærer Christensen, Føvling Skole. Derefter drog han til Gedved Seminarium, og efter to Aars Læsning fik han Lærereksamen.

Pengene til Seminarieopholdet (60 Kr. pr. Maaned) blev ikke laant. Smeden i Graulund arbejdede og sled endnu haardere, Pengene blev tjent og sparet. Da Asmus var færdig, var hans Eksamensgæld kun 200 Kr.

Fra Seminariet maatte Asmus ind som Soldat og blev taget til Korporalskolen. Efter Hjemsendelsen blev han Vinterlærer i Kalvslund og Aaret efter i Stens. Om Sommeren hjalp han ved Arbejdet paa Gaarden, hvor han havde Ophold og fik Kosten om Vinteren.

I Efteraaret 1874 blev Asmus Jæger Vikar som Lærer og Kirkesanger ved Hunderup Skole. Aaret efter, 1. Februar, fik han fast Ansættelse, og samme Aar blev han gift med Botilde Hansen af en stor og anset Slægt fra Frøsiggaard. Det betød straks, at den nye Lærer hørte til Sognets Befolkning.

Det blev Arbejdsaar for Asmus Jæger. Overalt blev der kaldt paa ham. Det opdagedes hurtigt, at den nye Lærer havde store Arbejdsevner og ikke var bange for at bruge dem.

I de første Aar var det Skolen, der skulde løftes, det vil sige Arbejdet. Undervisningen skulde fuldstændig forandres, og der skulde holdes Aftenskole, saa der kunde faas fat i de unge.

Andelssagen havde Lærer Jægers stærke Interesse, og uden at tilsidesætte andre gode Mænd var han den drivende Kraft i Oprettelsen af Hunderup Andelsmejeri, der blev bygget 1884. Lærer Jæger blev Mejeriets Regnskabsfører, og som den dygtige og praktiske Mand, han var, lavede han en nem og praktisk Regnskabsform, der blev anvendt i mange Mejerier Landet over.

Det var ikke let at være Lærer Jæger i den første Tid, da Mejeriet begyndte. Futmælken kunde ikke bruges, til Menneskeføde var den umulig, og Kalve og Svin blev syge af den.

Den første Udbetaling til Leverandørerne i Mejeriet skete efter halvanden Maanedes Forløb. Alle mødte efter deres Penge; det var en spændende Dag. Mikkel Pedersen (Mikkel fra Mulvad) var en rask Mand, der uden Tøven sagde sin Mening og udbrød, da han fik Pengene: »De heer er en skidt Faaretning«. Lærer Jæger var der straks og sagde: »Husk Mikkel Pedersen, at Udbetalingen ikke er for halvanden, men for en Maaned«. Mikkel Pedersen svarede: »Ja, saa er'et en gue Faaretning, a sejer Tak, Asmus Jæger, faa de, at a kom mej i æ Mejeri«.

Da Esbjerg Andelsslagteri blev oprettet, var Lærer Jæger en god Støtte ikke alene til at faa Medlemmer, men han var ogsaa Storproducent af Svin. Lærer Jæger var Landmand. Han drev Mønsterlandbrug og var Foregangsmand med Dyrkning af Roer og Gulerødder. En Tid leveredes der flere Svin om Aaret af Hunderup Degn end fra de største Gaarde i Hunderup. Ved den store Svineproduktion fik Jæger samtidig slaet fast, at Futmælken var et udmærket Foder til Svin.

Plantningssagen havde Lærer Jægers store Kærlighed. Det store Fyrhegn, der tidligere stod ved Vejen fra

Hunderup efter Sejstrup, var vist blandt de første Træer, der i fri Mark blev plantet i Hunderup Sogn.

Ungdomsarbejdet laa Lærer Jæger meget paa Sinde. I mange Aar ledede han en Husflidsskole. Mange vil endnu mindes den Tid, hvor fornøjeligt det var at sysle med de mange Smaating, der ved lidt Undervisning og Fingernemhed kunde laves til Nytte i Hjemmet.

Aftenskolearbejdet blev heller ikke glemt. Lærer Jæger forstod at gøre Timerne interessante, saa de unge gerne sad paa Skolebænk efter Dagens Gerning. — Sangforening, Dilettant, Oplæsning m. m. hørte ind under Lærer Jægers Virkefelt. Han gjorde ogsaa et Arbejde for, at Hunderup Sogn tidligt fik Sygeplejeforening og Sygekasse. Naar Arbejdet paa de mange forskellige Omraader lykkedes og lykkedes godt for Lærer Jæger, var Grunden, at han magtede Op-gaverne.

Hvorledes gik det med Skolen, naar alt dette skulde passes? — I Skolen gik det, som det skulde, ikke en Dag og ikke en Time blev forsømt. Lærer Jæger var Skolemand fuldt og helt. Alle de mange Skolebørn, der har siddet paa Skolebænken i Hunderup, vil altid mindes Lærer Jæger som Fortælleren. Ikke mindst Religionstimerne vil de mindes; han kunde faa Ører og Øjne op, naar han sammenlignede de bedste i Historien med Fader og Moder derhjemme. Da kunde der komme Stolthed i Sindet, til andre Tider en Taare i Øjet, naar det gik galt, og han spurgte ofte: »Hvad tror I, Eders Fader og Moder vilde sige, hvis I gjorde ligesaa?« — Lærer Jæger forstod i Skolen at fremelske Kærlighed til Gud, Hjem og Fædreland.

Hvorfor kunde Lærer Jæger alt dette? Først og fremmest fordi han var fra et flittigt Hjem, dernæst skyldtes det Tiden. Han var modtagelig for de sunde

og løftende Tanker, der fremkom efter 1864. »Hvad udad tabes, maa indad vindes« var mere end noget andet det, der passede paa Asmus Jæger.

Barndomshjemmet i Graulund blev heller ikke glemt. Søkendeflokken var ti, tre døde som mindreaarige. Asmus Jæger var den ældste. De andre seks var: Kjesten Jæger, gift i Bobøl med Landmand Søren Nielsen, Johannes Jæger var Smed i Hovborg, Niels Jæger Landmand i Smedegaard ved Bramminge, Peder Lassen Jæger, Lærer og Kirkesanger først i Vemb og Bur senere i Brønsted, Anton Jæger var Smed og fik Hjemmet i Graulund, og yngste Datter, Marie Jæger, var gift med Gaardejer Niels Tobiassen, Hunderup. Alle Søskende var enige om at sige deres gamle Broder Tak for Hjælp og gode Raad, naar de kom i Besøg til Hunderup Skole.

Hos Skolens Overordnede var Lærer Jæger kendt og agtet. Biskop og Stiftsprovst vilde gerne høre, naar noget nyt skulde indføres eller prøves, hvad Lærer Jæger mente om dette.

Da Asmus Jæger i 25 Aar havde været Skolelærer i Hunderup, var Skoledistriktets Beboere og nogle af Nabolærerne samlet for at lykønske ham samt mindes den svundne Tid.

Lærer Jæger holdt ved denne Lejlighed en meget interessant og alvorlig Tale. Først fremdrog Lærer Jæger Barneminder fra Hjemmet i Føvling og Aarene, da han var ude som Vogterdreng, den Tid, da Besværlighederne for en lille Dreng syntes uovervindelige og var særlig gale, naar Kreaturerne bissede og løb i Kornet, eller om Aftenen, naar Faarene i Mosen eller Heden skulde flyttes, og hele Flokken var kommet løs og var filtret sammen i et Knippe. Undertiden var det hen paa Aftenen, før der blev Tid til at komme i Mosen. Mørket var ved at falde paa,

og Mosekonens Bryg indhyllede alt i hvid Taage, da var det umuligt at holde Humøret oppe ved en sammenfiltret og stædig Faareflok. Den ene Taare efter den anden trillede ned af Kinderne, medens Arbejdet stod paa. »Naar Skrækken og Fortvivlelsen var aller værst, lød Moders Røst i mine Øren. Hun sagde altid, naar jeg drog hjemmefra: »Du skal være ærlig i dit Arbejde og aldrig snyde, saa skal Gud nok hjælpe dig«. Det hjalp altid, naar jeg hørte dette for mine Øren. Arbejdet gik lettere, og Besværlighederne blev overvundne.

Aarene gik. Hver Vinter var jeg hjemme for at gaa til Skole.

Vinteren før jeg skulde konfirmeres, var min store Sorg, at jeg ikke havde en stor Bibelhistorie. — Det var Moder, jeg klagede mig til. — »For«, sagde jeg, »jo mere jeg ved og kan, des lettere kan jeg en Gang blive Lærer?« Udsigterne til at faa Bogen var smaa. Pengene var smaa.

En Dag skete der en stor Begivenhed. Moder skulde til Ribe. Dette skete sjældent, og vi var derfor optaget af det. Om Aftenen, da hun kom, kom hun med Bibelhistorien til mig. Tilfældig hørte jeg Fader spørge: »Hvor har du faaet Penge fra til Bogen?« Moder svarede: »Naar du spørger mig, saa skal jeg sige dig, at Guldbrystnaalen, som jeg fik af dig i vore unge Dage, har jeg solgt. Bogen er mere nødvendig, naar Asmus vil være Lærer«.

Mere hørte jeg ikke, men det var ogsaa nok, og dette Minde har fulgt mig gennem Livet. Det var med under Læsningen paa Seminariet og gjorde mere end noget andet, at jeg tog Eksamen som Lærer. Min Moders Indsats var det største Beløb.

Hvor ofte har jeg ikke ønsket at kunne købe Brystnaalen tilbage, den Naal, der havde glædet min Mo-

der som ung Pige, og senere, da hun ofrede den for en Bog til sin Dreng.«

Mange Øjne duggedes, da Lærer Jæger fremdrog dette Minde fra Hjemmet i Føvling. De fleste forstod, hvad det havde betydet for ham, og at det var blevet en af Grundvoldene, hvorpaa Lærer Jæger byggede sit Hjem og Arbejde: Mindet om Barndomshjemmet og en opofrende Moder.

For Asmus Jæger var de 25 Aar kun en Milepæl, der passeredes.

Arbejdet i Skolen var det første, og alt det meget andet var for Lærer Jæger i anden Række, men intet blev forsømt.

Som Regnskabsfører var Asmus Jæger kendt og blev derfor valgt som Revisor i Landbosparekassen i Ribe samt i A/S Banken for Bramminge og Omegn.

Det var umaadeligt, hvad Lærer Jæger kunde overkomme. Festedage skulde der ogsaa til, og Skovfest med Skolebørnene var ligesaa vigtigt som alt andet.

De gamle og syge fik Lærer Jæger ogsaa Tid til at gæste, og mangt et Trøstens og Alvorsord blev af ham sagt rundt i Sognets mange Hjem.

Tiden gaar, en Gang maa der standses, ogsaa for Lærer Jæger. Efter 38 Aars Skolegerning forlod han Skolen. — Atter samledes Skoledistriktets Beboere, denne Gang til Afskedsfest med Tak for de mange Aars trofaste Gerning.

Ved denne Sammenkomst tog Asmus Jæger Ordet og udtalte følgende:

»I Aften kan jeg ikke andet end fremdrage en Tale, som Gjedved Seminariums Forstander, P. Bojsen, holdt for os unge, da vi blev dimitteret. Han sagde omtrent: »I unge Mænd, der har været her for at forberede Eder til en Livsgerning i Børneskolens Tjeneste! Jeg har den bedste Tro til Eder alle, og jeg ønsker

det bedste for jer. I kender jo mit Syn paa Arbejdet i Skolen, og jeg gentager det som saa ofte før: Lær Børnene det vigtigste af alt, at tro paa Gud, og lær dem at elske Hjem og Fædreland. Gør I det, da faar I Glæde af Arbejdet i Skolen. I Dag vil jeg give Eder min bedste Læremester' med ud til Eders Fremtidsgerning. I kender alle fra Eders Barndomshjem den gamle Kone, der støber Lys. I kender ligeledes Forberedelserne med at lave Væge og trække disse paa Pinde, der hænger over en Stige. Enderne af denne hviler paa 2 Stole. Saa har vi Støbegyden, der hældes fuld af smeltet Talg. Dørene til Stuen holdes tæt tillukket, da der skal holdes paa Varmen, at ikke Talgen skal kølnes for hurtigt. Lysestøbningen tager saa sin Begyndelse. Vægerne dyppes i Talgen, tages op og hænges over Stigen for at kølnes og blive stive. Saaledes fortsættes. Naar de er blevet stive, dyppes de igen. Saaledes fortsættes til alle er færdige. Alt dette synes saare nemt, men det er langt fra. Der er desværre Koner, der aldrig lærer at støbe Lys (jeg mener rigtige Lys). Talgen skal være ren og fri for Salt. Er der Salt i Talgen, sprutter Lysene og lyser derfor meget daarligt. Vægen maa ikke være for tæt eller haard. Den giver da næsten intet Lys, og endelig Lysestøbningen. Dørene skal være lukkede for at holde Varmen inde. Lysene skal afkøles langsomt, naar de har været dyppede, og endelig skal Talgen i Gryden have en bestemt Varmegrad. Er det helt varmt, svinder Lysene mere, end der hænger paa, og er Talgen for kold, hænger der for meget paa. Saa skaller det af, naar Lysene bliver kolde, og endelig kan man holde Lysene for længe i Gryden. Er Talgen for varm, bliver Lysene aldrig tykkere. Der er Kvinder, der omtrent har været færdige, saa Lysene kun manglede en lille Smule. Talgen har da været

for varm, og Lysene blev stadig tyndere, saa Arbejdet har maattet begyndes forfra.

En Lærers daglige Gerning er at blive en god Lysestøber. I faar de smaa Dreng og Piger — det er Vægen. Vægen er ikke ens. Det er ganske naturligt. De er fra forskellige Hjem.

Den kloge Lysestøber lærer først Vægerne at kende. Ved en fornuftig Behandling kan en daarlig Væge blive god. En Lærer maa søge at fange Børnenes Interesse og Kærlighed. Saa er Vægen i Orden. Saa kommer det vigtigste: Støbegryden. Det er Eder selv. I maa hver Dag være nøjagtig, som I skal. Gaa altid forberedt i Skole. Bliv ikke opfarende, saa er Talgen for varm og meget Arbejde spildt. Bliv først og fremmest aldrig ligegyldige og dorske, saa gaar det som den kolde Talg. Arbejdet er ødelagt, det skaller af. Det er langt værre end det varme. Med Tiden kan det dog oprettes. Den tillukkede Stue, som skal til ved Støbningen, er Ro i Skolen. En god Gerning kan ikke øves i Uro. Børnenes Opmærksomhed maa være fangen hele Tiden.«

Seminarieforstanderen sluttede: »Den gamle, dygtige Lysestøber har altid været min bedste Læremester. Drag ud og øv en Gerning i Børneskolen og sæt som Maalet at blive dygtige Lysestøbere. Det giver Tilfredshed og Glæde til Eder selv, naar I hjælper Børnene til at blive gode Mennesker for Hjem og Fædreland.

Til denne Gerning ønsker jeg Held og Lykke«.

Lærer Jæger tilføjede: »Denne Tale har fulgt mig gennem Aarene i min daglige Gerning. Efter fattig Evne har jeg ved Guds Hjælp søgt at være Lysestøber saaledes som den gamle Kone . . .«

— Der var Stilhed, da Lærer Jæger sagde dette. Alle forstod ham, mange tænkte paa deres egen Gerning

og egne Forhold. Hvor besværligt det end kan være for den enkelte, naar Livets Alvor og Modgang møder en, da gælder det om at have alt paa rette Plads for at kunne være den rigtige Lysestøber.

Ved Afskeden fra Skolen blev Lærer Jæger hædret med Dannebrogsmændenes Hæderstegn.

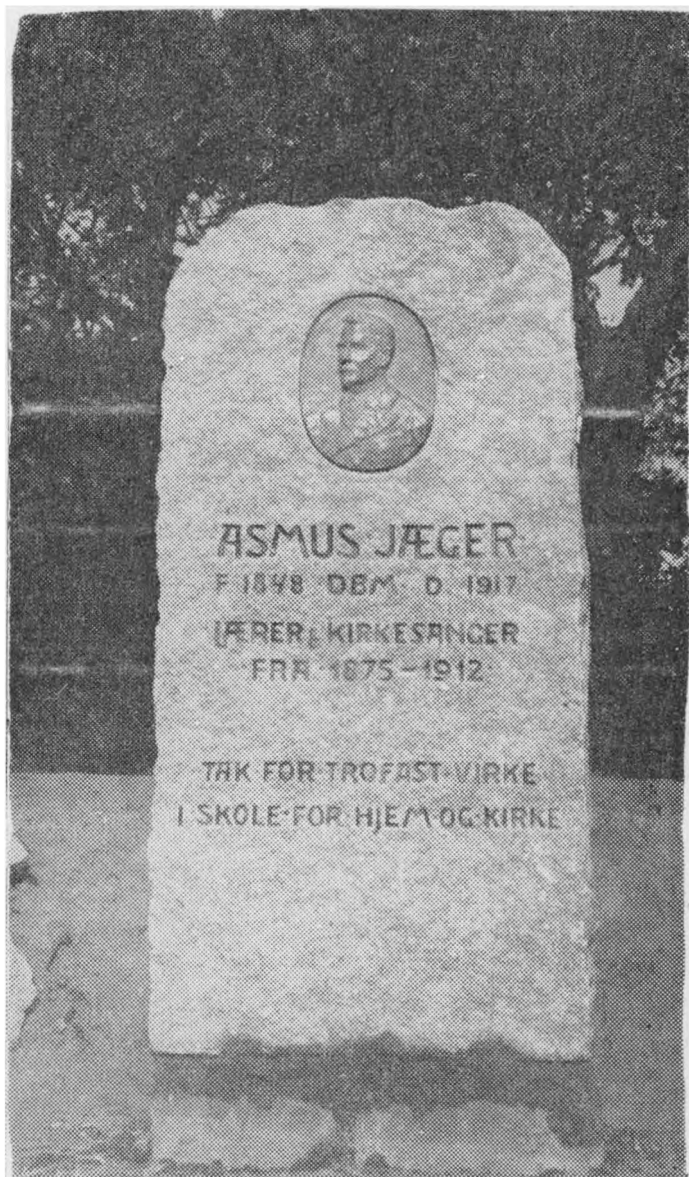
Lærer Jæger flyttede til Ribe og havde der nogle lykkelige Aar.

Lægge Arbejdet helt paa Hylden kunde han ikke. Paa Ribe Seminarium var han en Slags Tilsynsførende særlig i Eksamenstiden. Adskillige unge fra den Tid mindes ham i Taknemlighed.

Asmus Jæger var gift to Gange. I første Ægteskab var Børnene: Bygmester Hans Jæger, Hunderup, Fuldmægtig Martin Jæger, Københavns Telefonselskab, og Dorteia Jæger (død) gift med Gaardejer Peder Vesterby, Løvel.

I andet Ægteskab med Kirstine Pedersen fra Nyby ved Brørup var der ogsaa tre Børn: Lærer Bodolf Jæger i Kirkeby paa Fyn, Metha Jæger (død) gift med Lærer Jens Østergaard, Brylle paa Fyn, og Mathias Jæger, der døde ved et Ulykkestilfælde under Badning Sommeren før, han skulde have afsluttende Eksamen paa Seminariet.

I Efteraaret den 15. September 1929, tolv Aar efter Asmus Jægers Død, rejste gamle Elever og Venner en Sten ved Hunderup Skole til Minde om hans Livsgerning.

fremmed Lejlighed til dem eller indlogerede dem i Fattighuset. Endvidere gav man dem en Række Naturalier og overlod det til dem selv at tilberede deres Føde deraf.

Ved det kommunale Fattigvæsens Nyordning lagedes der en ny Byrde paa Kommunerne, og som det ofte gaar, naar man forøger Skatterne, begyndte mange at beklage sig. Det gjorde ikke Forholdet lettere, at der en Snæs Aar efter Reformens Gennemførelse indtraadte en Landbrugskrise af usædvanlig Langvarighed og Haardhed.

Da Provinsialstænderne traadte sammen i Roskilde og Viborg omkring Midten af 1830'erne var der mange af Landborepræsentanterne, der benyttede denne Lejlighed til at luften deres Utilfredshed over de stigende Udgifter til Fattigvæsenet. Det var navnlig i Viborg Stændersal, at Misfornøjelsen kom tydeligst frem, og man krævede her baade energisk og højroret, at der maatte tages de nødvendige Modforholdsregler.

En stadig tilbagevendende Anke mod den enevældige Regerings Fattiglovgivning var den, at dovne Fattige misbrugte den Rettighed, som Loven gav dem til at faa Hjælp af det Offentlige. De gad slet ikke bestille noget, hævdede man. Hertil er kun at sige, at saadanne Mennesker vil være at finde til alle Tider, og at det vilde være mere end uretfærdigt at fratage de virkelig Trængende deres Understøttelse paa Grund af enkelte Misbrug fra et Mindretals Side. Men derfor kan man godt forstaa, at Forekomsten af saadanne ugidelige Mennesker mange Steder har virket stærkt irriterende, og dette forklarer Kravet om Indgriben. Som et af de bedste Midler til at komme Ondet til Livs henviste man til Oprettelsen af Arbejdsanstalter eller Fattiggaarde. Følgen af Stændernes Forslag var, at Regeringen udsendte et Cirkulære, hvori

man lovede Kommunerne Laan, hvis de ønskede at oprette saadanne Anstalter.

I Slutningen af 1830erne fandtes der endnu ikke nogen Arbejdsanstalt i nogen kongerigsk Landkommune. Man kendte dem fra Byerne, hvor de havde Rod langt tilbage i Tiden. I Hertugdømmerne var de derimod paa dette Tidspunkt paa højeste Mode, og det var her, man søgte efter Forbilleder, da man omkring 1840 begyndte at interessere sig for Sagen i de kongerigske Sogne.

Fattiggaardens Oprettelse og Indretning.

I Anst og Gjesten Kommune i Ribe Amt oprettedes den første Fattiggaard paa Landet i det egentlige Kongerige, og det var Præsten *Thøger Kiersgaard Asch*, der tog Initiativet og var den drivende Kraft.

Paa dette Tidspunkt var det kommunale Selvstyre endnu ikke gennemført. Man havde Fattigkommissioner og Skolekommissioner, hvor Præsten fungerede som Formand, og hvor Kommissionerne fornyedes ved Selvsupplering. Loven lagde dog al Magten i Hænderne paa Præsten. Var det en virkelysten og initiativrig Mand, kom Sognets Fattigvæsen under kraftig Udvikling; forsømte han sin Gerning, visnede Arbejdet hen.

Pastor Asch hørte til de initiativrige Præster. Alleerede et Par Gange havde han forsøgt at stille sig i Spidsen for Oprettelsen af en Fattiggaard, men begge Gange strandede det paa Spørgsmaalet om de nødvendige Pengemidler, og der var ogsaa Modstand i Sognet. I 1840 gjorde han et nyt Forsøg, og denne Gang lykkedes det.

Maaske beroede Heldet paa, at han dennegang havde

vundet syv af Sognets bedste Mænd for sin Plan, og paa Grund af deres kraftige Støtte fortjener deres Navne at nævnes ved Siden af Sognepræstens. Det var Gaardmændene P. Hansen, Simon Andersen, Carl Sørensen, C. Møller, Villads Nissen, P. H. Friesmann og Hans Moesgaard, alle uforfærdede Mænd der ikke var bange for at vandre ad hidtil ubanede Stier. I en Skrivelse, der er dateret 19. Januar 1840 til Kancelliet, den øverste Myndighed i alle kommunale Anliggender, anmodede de om Bemyndigelse til at oprette en Fattiggaard. Det lønner sig i høj Grad at studere Motiveringen for dette Andragende, thi herigennem kastes der et skarpt Lys over visse Sider af det sociale Liv paa Landet paa det Tidspunkt.

De otte brave Mænd fra Anst—Gjesten Kommune klagede over, at Armoden var stigende, og at Ørkesløshed og Løstgængighed var de væsentligste Aarsager hertil. Ugifte Mødre med deres mange Børn tyngede svært paa Kommunen. Havde man en Arbejdsanstalt, kunde man tvinge dem til at arbejde for sig selv og Børnene og desuden hindre dem i at synke dybere. For Børnene vilde det være en Lykke, hævdede man, om et saadant Arbejdshus kunde oprettes. De Børn, der er sat i Pleje, klarer sig nogenlunde, men flere af dem, der opholder sig hos deres Forældre, har det ikke godt. De sendes ud for at tigge, hvilket nedbryder deres hele Dannelse og hindrer, at de virkelig kommer til at lære noget. I Anstalten vilde de komme under Kontrol og samtidig blive oplært til duelige Borgere i Samfundet.

For de syge og gamle Fattige vilde Arbejdshuset ligeledes efter Sognemændenes Opfattelse være en stor Fordel. Nu er det vanskeligt at skaffe dem den fornødne Pleje, men samles de paa et Sted, vil de altid være under nødvendigt Opsyn, og der haves Sikker-

hed for, at de faar den Mad og den Medicin, som er blevet dem ordineret. Af disse Grunde anmodede man Kancelliet om Tilladelse til at indrette et Arbejds-
hus, og man var just nu i den heldige Omstændig-
hed, at en af Sognets Husmænd var villig til at over-
lade Fattigvæsenet sin Ejendom, bestaaende af et Hus
og en mindre Jordlod, hvorpaa der kunde holdes et
Par Køer og saaes 3—4 Td. Udsæd.

Inden Kancelliet gav sin Tilslutning til det frem-
satte Forslag, afæskede man Ribe Amts Fattigdirek-
tion en Erklæring. Denne støttede Andragendet under
Henvisning til, at Sognets største Ejendomsbesiddere
havde givet det sin Tilslutning, og til trods for at
en Kreds af Sognets Beboere nedlagde Protest og fik
en Prokurator fra Vejle til at udarbejde denne, gav
Kancelliet sin Tilslutning til Arbejdsanstaltens Op-
rettelse.

Husmandsstedet, som skulde omdannes til den nye
Arbejdsanstalt, kostede Sognet 640 Rbd. i Indkøb,
men det blev nødvendigt at opføre en Tilbygning,
hvortil Udgifterne beløb sig til ca. 1100 Rbd. I det
gamle Hus indrettedes Køkken og Spisestue samt en
Stue til Opsynsmanden med to Sengesteder, et lille
Kammer og en Sygestue med tre Sengepladser. En-
delig indrettedes der i den gamle Bygning et Forraads-
kammer og et Opvaskningssted.

I Tilbygningen, der blev anbragt for Enden af den
ene Gavl, saaledes at hele Komplekset dannede en
T-formet Bygning, indrettedes den egentlige Lemme-
fløj. Den bestod af to nøjagtig lige store Værelser,
beregnet til Arbejdsstue og Soverum, med fem Senge-
steder i hvert, anbragt i Væggen. Indgangen til begge
Stuer var fra Køkkenet, og de maalte 9×11 Alen.
Sygestuen i den gamle Bygning var noget mindre,
nemlig 9×6 Alen.

I September 1840 besøgte Stiftamtmanden Arbejdsanstalten og indberettede i en Skrivelse til Kancelliet, der er dateret 9. September, at han havde været paa Stedet og fundet alt i den skønneste Orden. Blandt Fattiglemmerne, oplyste han, fandtes der ikke mindre end 10 Smaabørn. Stedet laa bekvemt midt imellem begge Sognene, og der var ikke langt hen til Skolen. Præstegaarden laa lige i Nærheden, hvilket havde stor Betydning for det stadige Tilsyn. Det havde kostet Sognet 975 Rdl. Courant at indrette Anstalten, og Pengene havde man skaffet til Veje ved et Laan i Sognet.

Ret længe fik Sognets Fattige ikke Lov til at bo i denne Bygning. Allerede 12. Januar 1841 galede den røde Hane over Gaarden, og hele Anstalten nedbrændte. Branden skyldtes en Kvinde, som Sognet havde indlagt paa Gaarden, da det havde vist sig umuligt at faa hende anbragt andetsteds. For at hævne sig paa Sognekommisionen stak hun Ild paa Fattiggaarden.

Dette Uheld satte nyt Mød i de Beboere, der tidligere forgæves havde søgt at spænde Ben for Foretagendet, og i et nyt Andragende af 6. Februar 1841 rettede man en voldsom Kritik mod Sognepræsten og Fattigkommisionen, fordi de uden at tage Hensyn til deres Protest havde gennemtrumfet Fattiganstaltens Indretning og holdt Planens Enkeltheder hemmeligt. Man rettede i Forbindelse hermed Anklager mod Fattigbestyrelsen, fordi den havde opkrævet det udskrevne Fattigkorn paa engang og ladet det opmagasinere paa Fattiggaarden, med det Resultat at alt nu var gaaet op i Røg. Samtidig rettede man ærekrænkede Beskyldninger mod den Mand, der var blevet antaget som Opsynsmand og fremførte, at han paa Branddagen ikke havde været til Stede paa Gaarden.

Fattigkommissionen tilbageviste med Kraft de fremsatte Beskyldninger og havde den Tilfredsstillelse at konstatere, at Kancelliet fuldstændig tog Afstand fra dem. Samtidig gav man sig fortrøstningsfuldt igang med Genopførelsen af Arbejdsanstalten, og i Løbet af Sommeren var den atter rejst.

Til alt Held havde man haft de gamle Bygninger forsikret, og for de 864 Rbd. Sølv, som Forsikringen udbetalte i Erstatning, opførte man nu en helt ny Bygning. Hele Byggesummen beløb sig til 1000 Rbd. Sølv, og hvad der manglede i denne Sum, paalignede man Sognet. De Utilfredse i Sognet er sikkert ikke blevet blidere over for Foretagendet efter denne Besked. Den nye Anstalt kom nu til at bestaa af et Stuehus, 15 Fag langt og 12 Alen i Dybden. Det var opført af Grundmur og forsynet med nyt og hensigtsmæssigt Inventar. Gennem hele Huset gik en lang Gang. Der fandtes en stor Arbejdsstue 11×8 Alen samt to lige store Sovestuer med Indgang fra Arbejdsværelset, 8×6 Alen. Endvidere var der en Sygestue af Størrelse omtrent som Arbejdsværelset. Spisekammer og Køkken. Opsynsmandens Værelse, et særligt Skolelokale samt en lille Sygestue. Udhuset til Kreaturer og Oplagsrum havde Branden skaanet. Hvornaar Gaarden blev indviet ses ikke, men uden Tvivl er det sket i Løbet af Vinteren 1841—42 eller i Foraaret 1842. Da Stiftamtmanden i September 1842 besøgte Anstalten, var alt i fuld Sving.

Hvorledes gik nu Dagen for de Fattige paa Gaarden? Hvor saa mange Mennesker var samlet paa et Sted, maatte der naturligvis herske en vis Husorden, og de nærmere Regler herfor var optegnet i Anstaltens Reglement. Man stod op paa bestemt Tid, der vekslede efter Aarstiden, gjorde Sengene istand og fejede Gulvet. Herefter samledes man i Arbejdsstuen,

hvor Morgenmaden, der bestod af Øllegrød og et Stykke Brød, blev serveret. Til at spise Morgenmaden var der indrømmet en halv Time, og derefter arbejdedes der indtil Middag. Dette Maaltid indtoges af alle i Fællesskab. Ogsaa Opsynsmanden og hans Familie skulde spise med for at undgaa enhver Mistanke om, at Maden var daarlig. 4 Personer var sammen om et Fad, og det stod udtrykkeligt i Reglementet, at Lemmerne kun maatte forsyne sig ved Bordet og ikke paa nogen Maade gemme noget af Maden til senere paa Dagen. Hvad Opsynsmanden skulde servere for Lemmerne var omhyggelig optegnet i Spisereglementet. Man vekslede mellem Kaal, Vælling og Grød med Flæsk, Kød og Kartofler. Middagen varede nøjagtig en Time, derefter var det paa ny Arbejdstid, indtil Aftensmaden blev serveret Kl. 6, bestaaende af Grød, Brød og Øl. En halv Time efter maatte Lemmerne paany indtage deres Pladser i Arbejdstuen, og først Kl. 9 var det Fyraften. Som Regel tilstodes der ingen Ændringer i Spiseseddelen, kun i Tilfælde af Sygdom indrømmedes der en Sygediæt, bestaaende af varmt Øl, The, Brødvand, Byggryns Vandgrød eller Byggrynssuppe. Fortjente et Fattiglem at blive udmærket, kunde Opsynsmanden med Fattigkommissionens Tilladelse skænke en Kop Kaffe for ham eller give ham Tobak eller en Snaps, »hvilket Alt ikke er nogen Livets Nødvendighed«. Denne Afvigelse maatte dog kun ske som en ren Undtagelse, thi det var et vigtigt Led i Forsørgelsen paa Fattiggaarden, at Livet her formede sig saa tarveligt som overhoved muligt.

Naar et Fattiglem blev indlagt paa Anstalten, var det ham forbudt atter at forlade den uden Tilladelse fra Bestyrelsen. Hvad der navnlig gav Anstalten dens Ansigt, var det absolutte Krav om, at alle Lemmer var tvunget til at bestille noget. Med denne Bestem-

melse tilsigtede man først og fremmest at skræmme en Del Mennesker bort fra at søge Fattighjælp, men dernæst ønskede man herigennem at skaffe Fattiggassen en vis Erstatning for de Udgifter, der medgik til de Fattiges Forsørgelse. De indlagte Kvinder maatte gaa til Haande ved Husholdningen, deltage i Madlavningen og Rengøringen, passe de Syge og se efter Børnene. Naar dette Arbejde var overstaaet, ventede Spinderokken. Hvad Mændene angik, anviste man dem fortrinsvis Arbejde i Mark og i Have, og undertiden udlejede man dem paa Arbejde hos Sognets Beboere. Kunde man ikke finde Beskæftigelse til dem paa denne Maade, indrettedes der Arbejde paa selve Gaarden med at sno Tækkereb, flette Kurve og Straa-maatte. I Reglementet paalagdes det Opsynsmanden at føre meget nøje Kontrol med, at Lemmerne ikke sad og hang over Arbejdet, men at de virkelig fik noget fra Haanden.

Om Børnenes Ophold paa Fattiggaarden fandtes der særlige Regler, og det paalagdes Opsynsmanden og hans Kone at drage Omsorg for disse Børns Vel. De skulde sørge for, at de blev holdt renlige, og at de besøgte Skolen flittigt og læste deres Lektier. Endvidere maatte de se efter, at de oplærtes i fornuftige Sysler, at Pigerne lærte at sy og strikke, og Drengene de sædvanlige Landbrugsarbejder eller et eller andet nyttigt Haandværk.

Anstalten stod direkte under Fattigkommissionens Ledelse, idet det dog var overladt Præsten at føre det nøjere Tilsyn og navnlig at have Opsyn med den Mand, der af Kommissionen var ansat til at bo paa Gaarden og have den daglige Ledelse. Til at beklæde denne vigtige Post havde Kommissionen paa Præstens Forslag ansat en Mand ved Navn Christen Sørensen Billum. Han var født i Billum og havde udmærkede

Anbefalinger fra Sognepræsten og Sognefogden, og hvad der vejede tungest til, han havde været ansat paa en Fattigarbejdsanstalt i Haderslev og kendte herfra udmærket, hvilke Arbejder man bedst kunde beskæftige de Fattige med. Kommissionen havde derfor ved hans Ansættelse set bort fra, at han en kortere Tid havde hensiddet i Straffeanstalten i Glückstadt, især da han siden havde ført et dadelfrit Liv og paa lovlig Maade ernæret sig og sin Familie. Han var Fattiggaardens første Opsynsmand og blev ansat for to Aar. I Løn skulde han have 36 Rbd. aarlig. Desuden fik han fri Station paa Gaarden for sig og Familie, bestaaende af Kone og tre Børn.

Arbejdsanstalten i Anst og Gjesten Kommune blev ikke længe den eneste af sin Art i Ribe Amt. Allerede i 1842 oprettedes en lignende Anstalt i Lindknud Sogn, og i 1855 anlagdes en Fattiggaard i Nordby paa Fanø. Medens Arbejdsanstalten i Lindknud hurtigt gik ind, blomstrede de to andre i de følgende Aar, og efter Belægningstallene at dømme var der god Brug for dem. Efter Folketællingslisterne fra 1845 var der paa Arbejdsanstalten i Anst og Gjesten Sogn indlagt 17 Lemmer, af hvilke 11 var Børn under 18 Aar, medens en Person var over 70 Aar, en mellem 60 og 69 og kun 4 i den arbejdsdygtige Alder fra 18—59 Aar. I 1850 var Antallet af Lemmer 18 og i 1855 24. I Sognet gik den nye Indretning under Navnet »Arbejdshuset« eller »Arbejdsanstalten«, men det er et stort Spørgsmaal, om dette Navn er berettiget i Betragtning af det overvældende Antal Børn, som hele Tiden var indlagt der.

For den videre Udvikling af Fattiggaardsinstitutionen i Danmark fik disse smaa Arbejdsanstalter i Landsognene i Ribe Amt ingen Betydning. Der indløb fra Tid til anden adskillige Forespørgsler til Ribe Stifts-

amt, men ud over, at disse Henvendelser viste, at der var en stigende Interesse for Sagen, fik de ingen Betydning. Da Fattiggaardsbevægelsen i Slutningen af 1860erne med stor Pludselighed satte ind, udgik den fra andre Centrere i vort Land, og de Indretninger, der havde dannet det store Forbillede for Beboerne i Anst og Gjesten Sogne, nemlig Fattiganstalterne i Nordslesvig, blev ligeledes Mønsteret for de øvrige kongerigske Fattiggaarde, og man fandt i de sønderjyske Reglementer mange efterlignelsesværdige Enkeltheder. Dette gælder baade det store sjællandske Forbillede med Fattiggaarden i Tikøb Sogn og Udgangspunktet for Fattiggaardsbevægelsen paa Fyn, nemlig Arbejdsanstalten i Ringe Kommune. Selv om der ikke fra disse store Anstalter kan føres direkte Linier tilbage til de smaa Fattiggaarde i Ribe Amts Landdistrikter, kan dette dog ikke rokke ved den interessante Kendsgerning, at det var her, at Fattiggaardsinstitutionen først slog Rod i det egentlige Kongerige.

Kilder: Danske Kannellis Arkiv. 3. Dept. 1841. Indlæg til Brev Nr. 5241. Jfr. desuden min Bog: Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede. 1940, S. 270 ff.

Varde Syssels Kirkestol.

Af H. K. Kristensen.

I Stamhuset Nørholms Arkiv findes en lille Pakke, hvis Indhold ikke egentlig vedrører Godsarkivet eller Stamhusets Familiepapirer¹⁾). Blandt Sagerne i Pakken ligger der et Manuskript, der af Andreas Charles Teilmann, som har registreret Arkivet, betegnes som »Kirkestol over Varde Syssels Kirker: Forfattet, saa vidt skiønnes kan, 1607«. Paa den samme Mærkeseddel har Raadstuearkivar, Dr. O. Nielsen senere tilføjet: »skrevet, som det synes, med den berømte Anders Sørensen Vedels hånd, der da var dekan ved Ribe domkapittel; håndskriftet ligner Vedels som den findes i en anden kirkeregnskabsbog på det kgl. bibliotek. test. O. Nielsen«.

I det følgende gengives Haandskriftets Oplysninger om en Del af Kirkerne*). Forinden maa det dog undersøges, om Mærkesedlens Opgivelser er rigtige. Vi maa da se nærmere paa selve Haandskriftet. Det har omfattet 150 Sider. Af de første og sidste Blade er større eller mindre Dele opslidt eller afrevet, ligesom S. 137–38 ganske mangler. Af mindre Betydning er det, at 2 Ark er pagineret forkert.

*) Varde Syssel omfattede Varde By, Gørding, Skast, Ø., V. og N. Horne samt Malt Herreder. Da N. Horne Herred nu hører til Ringkøbing Amt, medtages Oplysningerne om dette Herred ikke her.

Af det første Blad er knapt nok den inderste Halvdel bevaret. Dog kan man se, at paa første Side har Titlen staaet og paa anden Side har der staaet en Fortegnelse over Dekanerne siden 1547, d.v.s. fra det Aar, da de kongelige Historiografer blev forlenet med Dekanetet. Den første var Hans Svanning. Navnet er ganske vist bortrevet, men de bevarede Aarstal 1547—1584 stemmer med hans Tiltrædelses- og Fratrædelsesaar. Af de tre følgende Navne i Rækken er der saa meget bevaret, at man kan se, at det gælder Efterfølgerne Anders Sørensen Vedel, Niels Kragh og Jon Jacobsen Venusinus. Ogsaa de bevarede Aarstal passer paa dem. Desuden har der under hver Dekans Navn staaet enkelte Oplysninger om vedkommendes Stilling; af disse kan der ved de to første nu kun læses: »Historicus Regius«. Om N. Kragh kan man se, at der har været oplyst, at han var Forstander for Sorø Skole. Det samme har vist ogsaa været skrevet om Venusinus; der er bevaret et »Anno 1607«, det Aar, da han blev Forstander i Sorø. Sluttelig staar der nederst paa Siden: Niels Krag. Det er Niels Krag til Agerkrog, den øverste kongelige Sekretær, der menes. I hans Tid forbedrede man Kancelliembedsmændenes Løn ved at tildele dem Præbender.

Paa Side 3 opgives Dekanatets Indtægter af Varde Syssel, paa Side 4—5 findes Registre og paa Side 6 Titlen: »Register oc Extract paa forscrefne Vard Sysel prouisties brefue, som ere paa Kierchens gaarde, preste gaarde, boler, Jorde, Agger oc eng, Tofter, Stug oc anden retighed samme prouistie anngieldendis« Paa Side 7—129 opføres saa Ekstrakten, hvorpaa Haandskriftet Side 131—50 slutter med at gengive en Del Kongebreve angaaende Provstiet.

Alt dette viser afgjort, at det virkelig er Dekanatets Kirkestol eller Hovedbog.

Kierchenns Kornn Ehr — xvij orte

Item Kierchenns Kornn Ehr i Enng i darum i Gøring herredt
shylder aarlig Till Malt Kierche j mk ehr som Hanns Laursenn
och Hanns degenn bruger Item Kierchenn Haffuer j Tofft Hoes
Jes Nielsenns Gaard i Aashoe som hannd shall Holde Telge Lius
Till Kierchenn eller giffue Kierchenn penning der forr.

Item Kierchenns Kornn Ehr i Enng i darum i Gøring
herredt shylder aarlig Till Malt Kierche j mk ehr
som Hanns Laursenn och Hanns degenn bruger
Item Kierchenns Kornn Ehr i Enng i darum i Gøring
herredt shylder aarlig Till Malt Kierche j mk ehr
som Hanns Laursenn och Hanns degenn bruger
Item Kierchenns Kornn Ehr i Enng i darum i Gøring
herredt shylder aarlig Till Malt Kierche j mk ehr
som Hanns Laursenn och Hanns degenn bruger

Prove af Haandskriftet (S. 128, om Malt Sogn):

Kierchenns Kornn Ehr — xvij orte

Item Kierchenn Haffuer j Enng i darum i Gøring herredt
shylder aarlig Till Malt Kierche j mk ehr som Hanns Laursenn
och Hanns degenn bruger Item Kierchenn Haffuer j Tofft Hoes
Jes Nielsenns Gaard i Aashoe som hannd shall Holde Telge Lius
Till Kierchenn eller giffue Kierchenn penning der forr.

Derimod er det ikke rigtigt, at den er skreven med Anders Sørensen Vedels Haand. Ganske vist stammer Skriften tydeligt nok fra den Periode, da Vedel levede. Men der er flere karakteristiske Forskelle mellem Vedels Haand og Kirkestolens. Kirkestolen viser en ret øvet og for den Tid almindelig Skriverhaand, men Vedels Særpræg har den ikke. Det kan ikke være ham, der har skrevet den. 1607 var han heller ikke længere Dekan. Allerede i 1595 havde han maattet aflevere saavel Dekanatet som de historiske Samlinger til den nye Historiograf²). Han vedblev nok at opholde sig i Ribe til sin Død 1616, men med Dekanatet synes han ikke at have haft noget at gøre. Hvis Skriftet derfor er forfattet saa sent som 1607, kan man ogsaa deraf slutte, at Vedel ikke har skrevet det.

Men er Aarstallet 1607 rigtigt? Affattelsesdatoen angives intet Sted. Hvor gammelt er da Haandskriftet?

Før vi søger at besvare Spørgsmaalet, vil vi kaste et Blik paa Forholdet mellem Dekanen og Syslets Kirker.

Dekanatet blev oprettet 1455 af Biskop Henrik Stangeberg, der gjorde Provstiet i Varde Syssel til et Prælatur i Ribe Domkapitel, herved fik Provsten over dette Syssel en aneligere Rang og forøget Myndighed. Han kaldtes Dekanus, paa Dansk Degn eller Domdegn til Adskel fra Sognedegnene. Han havde saa Pligt til at »høre Kirkeregnskaberne« (revidere dem) ved Syslets 64 Kirker og havde i det hele Ansvar for, at Kirkene ikke forurettedes, idet Lensbrevet siger, at han skal paasè, at Kirkerne sker »Skel og Fyldest«. Derfor fik han »Gesteri og Regnskabspenning med Skriverpenge og Vognsvendspenge, som sædvanlig er«. 1669 var Regnskabs- og Gæsteripengene 2—4 Rd. af hver Kirke, ialt 200 Rd. Skrivers og Vognsvendspengene var i Almindelighed 3 Mk. Nogle

Kirker slap dog billigere, og Varde Kirker var helt fri³). — Endvidere havde Dekanus Herligheden af Kirkernes Gaarde og Husmandssteder. Herom siger Kirkestolen: »Saa ligger der og 23 Gaarde og nogle Bol til for^{ne} Kirker, af hvilke Kirkerne tager vis aarlig Landgilde, men Dekanus nyder deraf al Herligheden med Forbedelse⁴ og Svin, Indfæstningen og Sagefald efter Kirkens Jordebogs Lydelse«. Gennemgaar man Regnskabets Enkeltheder, ser man imidlertid, at Kirkerne har 33¹/₂ Gaard, foruden 3 øde og i det mindste endnu 1 øde Gaard, hvis Jord bruges af andre Gaardfæstere. Stolens Opgørelse har kun medtaget de 23, hvori Dekanus havde speciel Interesse i »Forbedelse og Svin«. Af Bol er der 18, foruden 3 Jordejendomme i Lønborg, som vist oprindelig maa have udgjort 3 Bol. 1669 udgjorde Herligheden ialt 14 Svin og 38 Mark Penge. Gaardene gav i Reglen som tidligere 1 Svin og 1 Mark, og de mindre Ejendomme 1 Mark. Men 1669 nævnes der kun 14 Gaarde og 24 Bol³), altsaa er en Del Gaarde forringede saa meget, at de regnes for Bol, og andre maa være helt nedlagt — eller svarer ialt Fald ikke længere Herlighedsafgiften. Der har gennem Tiderne været en slem Tilbøjelighed til at »hugge« af kirkeligt Gods. Allerede 1547 havde Kristian III erfaret, at mange af Kirkernes Jorder er dem frarykte, og at de, der besidder dem, bruger dem som fri Ejendom uden at yde Kirkerne nogen Afgift. Derfor maa Kongen paalægge de gode Kirkeværger i Varde Syssel, at de ad Rettens Vej skal vinde Jorderne tilbage. Alligevel foregik Overgrebene stadig⁵). Forøvrigt var Herlighedsindtægterne ikke lige store hvert Aar, kun den Mark Forbedelse og Svinet var en fast aarlig Afgift af Ejendommene. Indfæstning betaltes kun, naar en ny Fæster tiltraadte, og Sagefald kun, naar Beboerne var dømt for noget ulovligt.

Sluttelig kommer vi til den Indtægt, som Kirkesto-
len nævner først, nemlig at Degnedømmet er funde-
ret paa Jerne og Guldager Kirker. Paa Grund af Fugt
og Slid kan jeg ikke med Sikkerhed læse den opgivne
Indtægt heraf. Men man ved, at det var Kongetien-
den, den oprindelige Bispetiende, af begge Sogne. Og
da Præsterne i de to Sogne kun blev regnet for Dom-
degnens Kapellaner og blev kaldede af ham, maatte
de ogsaa yde ham en Del af deres Indtægter. Jerne
Præst maatte af med 6 Ørte⁶) Rug, 6 Ørte Byg og
10 Td. Havre af sin Korntiende samt Kvægtienden
paa 10 Lam nær. Og Guldager Præst maatte betale
noget lignende. Denne Indtægt kunde ogsaa veksle.
Størrelsen kom an paa det »Forlig« (Akkord), der
var aftalt. — Desuden paahvilede det Dekanus at bort-
fæste Kirkernes Stufjorder (Særjorder), Agre og Enge,
naar Fæstet blev ledigt; her kunde der vel undertiden
falde en Indfæstning af.

I den katolske Tid var Dekanus som Medlem af
Kapitlet jo en høj Gejstlig; men med Reformationen
fik Kapitlet en helt anden Stilling, og dets Gods blev
Kronens Ejendom. Dekanen fra den katolske Tid,
Gunde Lange, fortsatte til sin Død 1547, hvorefter
Dekanatet blev givet som Lønning til de kongelige
Historiografer, som nævnt foran. Med Enevældens
Indførelse gik Kapitlet sin Opløsning i Møde. Efter-
haanden som Prælaterne døde, undlod man at besætte
Prælaturerne, hvorefter Godset og Rettighederne solg-
tes, mageskiftedes eller udlagdes til Ryttergoods. De-
kanatet holdt sig længst og blev efterhaanden besid-
det af Niels Krag's Søn og Sønnesøn. Den sidste, Fre-
derik Krag til Stensballegaard var bl. a. Stiftamtmand
i Viborg og Vicestatholder i Norge og havde næppe
megen Interesse for Degnedømmet; mange af Kirkerne
blev solgt i hans Tid, og da han døde 1728, tilintet-

gjorde en Kommission den sidste Rest af Domkapitlets Prælaturer⁷⁾.

Efter dette Overblik vil vi atter vende os til Spørgsmaalet om Haandskriftets Ælde. Da det ikke kan ses, at den sidst opførte Dekans Navn, Niels Krag, er en senere Tilføjelse, kan Kirkestolen ikke være skrevet før 1608. Venusinus døde nemlig 30. Jan. 1608⁸⁾, og allerede 3. Februar s. A. blev Krag forlenet med Prælaturet⁹⁾.

Krag var en omhyggelig og dygtig Kancelliembedsmand, Kongens øverste Sekretær og senere Landsdommer i Nørrejylland, Gesandt og Røgter af mange vigtige Hverv, med Lyst og Evne til at sætte sig ind i, hvad han fik med at gøre, og med udpræget historisk Interesse. Han havde tidligere haft gejstlige Len. 1604 fik han et Kannikedømme i Ribe og udvirkede straks et Kongebrev, hvori det bl. a. paalægges Kapitlet at levere Krags Fuldmægtig en rigtig Jordebog over det gejstlige Gods, som ligger til Kapitlet og over Præbendet. Han vil altsaa straks have fuld Besked. Han havde ogsaa før været Provst over et Provstis Kirker, nemlig Vendsyssels, som han afstod, da han tiltraadte Vardsyssels. I Vendsyssel havde han vist, at der skulde være Orden i Sagerne samtidig med, at han afgjort krævede sine egne Indkomster sikrede¹⁰⁾.

Der kan da næppe være Tvivl om, at han har forlangt en ny Kirkestol udfærdiget ved sin Tiltræden som Dekan i Ribe. Og netop nærværende Haandskrift maa være denne Kirkestol. I selve Regnskabet findes der da ogsaa en enkelt Bemærkning, der utvivlsomt er skrevet af Hensyn til en Besidder, der endnu ikke kender Forholdene. Det er den første Post om Janderup Sogn, der lyder saaledes: »Kierckenns Korn XIX Ørte Som Marinne Heboes Haffuer feste der

paa i sinn Tid Menn naar Hun døer och affgaar daa er Hun (Korntienden) mierre end dobbelt saa goed och findis enn af de beste Kiercker udi Varsysell«. — Det er næsten som Skriveren siger til den ny Herre: »Her er et Sted, der skal passes paa, og hvor der bør ske Ændringer!«

Mange Tiendeejere kunde ikke selv overkomme at rejse rundt i Høstens Tid og modtage Tienden, men udforpagtede den. Kronen gjorde det ofte paa ret billige Vilkaar, ja overlod den undertiden gratis, naar den af en eller anden Grund vilde understøtte (»be-naade«) en Mand. Det kunde derfor give en god Fortjeneste at være Tiendeforpagter, og netop i Janderup ser man et Eksempel paa, hvor attraaet en saadan Forpagtning var.

Marine Hebo maa være den samme som Maren Iversdatter og var første Gang gift med Herredsfogden Jørgen Seurinsen (Sørensen) i Hebo, der en Tid havde haft alle Janderup Tiender i Forpagtning. Janderup Sognekald havde Biskoppen 1486 annekteret til Kapitlet, saa dette fik baade Præstekaldets Indtægter og Patronatsretten mod at lade Tjenesten besørge ved en Kapellan. 1554 lagde et Kongebrev »det Præbende og Kannikdom, som var stiftet paa Janderup Kirke« under Sognepræsten ved St. Kathrine Kirke i Ribe. Forinden havde den sidste Kannik bortforpagtet Præstetienden til Seurinsen og Sognepræsten i Fællesskab. Præsten havde oprindelig været Smed, men var under den første lutherske Tids Præstemangel »underligen tagen saa godt som fra Smedjen og gjort til Præst«. Han kunde ikke hævde sig over for den myndige Herredsfoged, og ved Overdragelsen til St. Kathrine Kald skubbede Herredsfogden ham til Side og forpagtede alene hele Præstetienden. 1561 havde han tillige Kirke og Kongetienden. Imidlertid blev

Janderup Præst afløst af sin Søn, Søren Andersen, og da St. Kathrine Kirke 1565 fik en ny Præst, lykkedes det Hr. Søren at forpagte Præstetienden for 20 Dl. og 10 Ørte Korn ved Biskoppens Mægling. Men Herredsfogden var ikke saadan at blive af med. Aaret efter maatte man overlade ham Halvdelen. Biskoppen, Poul Madsen, raadede da Præsten til at faa fat i Kongetienden, og med Biskoppens Anbefaling drog Hr. Søren til Kongelig Majestæt, og 1568 lykkedes det ham at faa Forlening paa denne Tiende. Herredsfogden opdagede imidlertid snart, at det ikke var et Fæste for Livstid, Præsten havde faaet, og søgte atter at faa fat i Tienden. Hr. Søren fik dog, efter egne Ord, et nyt Kongebrev paa Tienden ^{29/6} 1572. Atter kom der en ny Præst ved St. Kathrine, og atter maatte Hr. Søren drage i Felten for at væрге sin Del af Præstetienden, men faa Aar før sin Død maatte han indgaa paa Forlig, hvor Parten blev yderligere nedsat.

Men det var Kirkens Tiende vi skulde tilbage til; den har Jørgen Seurinsen vist haft Livsbrev paa; derfor staar der ikke Strid om den. Og han og hans Hustru fik det ordnet saaledes, at den ogsaa i Fremtiden unddroges Præsten, idet det nemlig lykkedes dem 1578 at faa et kgl. aabent Brev om, at Maren Iversdatter, saafremt hun overlever sin Mand, maatte faa de Enge og Korntiender, han har i Brug, for en rimelig Indfæstning og mod at svare samme Afgift deraf som han. Det maa være Kirketienden og Kirkens Enge — eller en Del af dem — som nu blev knyttet til Hebo, saa længe Maren levede, og hun var sejglivet. Efter Jørgen Seurinsens Død gifter hun sig med Anders Nielsen, der døde 1602, selv døde hun ^{5/10} 1629 og ligger sammen med Anders Nielsen begravet i Janderup Kirke¹¹).

Man kan altsaa slaa fast, at Kirkestolen er skrevet

tidligst 1608 og før Marens Død 1629, sandsynligvis i Aaret 1608. Haandskriftet nævner da heller ingen Poster, der kan ses at være yngre end 1608.

Som det er Skik og Brug, naar der opstilles Regnskaber, opfører Kirkebogen Poster og Notitser efter ældre Hovedbøger, ja sine Steder i uændret Form. Under Aal Sogn finder man saaledes: »Item XX Lass Enng som Jenns Juell Till Hisellmed bruger.« Naar vi lægger Mærke til Nutidsformen »bruger«, og vi ved, at nævnte Jens Juel døde mellem Mortensdag 1552 og Marcelli Dag 1553, kan vi forstaa, at denne Post er indført uændret fra gamle Regnskaber. Det samme gentages flere Steder, bl. a. ved Ovtrup Sogn: »Item Kirchen haffuer enn gaard Som Niells degenn paa boer och schyllid(er) aarlig 1 ørte Kornn presten $\frac{1}{2}$ ørte.« Niels Degn (Niels Steffensen) døde 1562¹²).

I en Sag fra Brøndum, der var for Landemodet 1687, fremlagde Provstiskriver N. Jacobsen »en ældgammel Provsti Bog over Vardsyssels Provsti, hvor i Pag. 25 findes indført: Kirken haver en Gaard i Giesing, som skylder 2 Ørte Korn aarlig«. Endvidere hedder det, at det samme findes i en anden Bog uden Dato, og efter begge Bøger er der tillagt Dekanen 1 Mark Forbedelse Penge med anden Herlighed. Dette stemmer overens med Kirkestolen. Det er Side 25, Gaarden i Gesing omtales, ganske som nævnt i Landemodeprotokollen, men ved den førnævnte Fejlpa-ginering har den faaet Sidetallet 41, hvorimod den foregaaende Side rigtig har Tallet 24. Hvad Bogen uden Dato har været for en, er ikke godt at vide; men man har altsaa den Gang haft flere Bøger med Optegnelser om Kirkerne¹³).

Da Dekanerne siden Anders S. Vedels Tid ikke havde fast Bopæl i Ribe og desuden havde nok at gøre med anden Virksomhed, har de haft private

Regnskabsførere til at besørge Forretningerne, de fra en lidt senere Tid saa velkendte Provstiskrivere. En af disse var Niels Nielsen, der svang sig op til at blive stor Jordegodsejer og Herre til Endrupholm, Hennegaard og det halve Hesselmed. 1684 overleverede han Provstiskriverstillingen til sin Fuldmægtig Niels Jacobsen, der havde Stillingen, til Kirkerne blev solgt. Disse Provstiskrivere har stadig benyttet den gamle Kirkestol. Det fremgaar af Eksemplet foran og forskellige Noteringer i selve Haandskriftet. Saaledes er Kongebrevet af 1547 læst et Par Gange paa Nørre Herreds Ting i 1671 og samtidig et Kongebrev af 1524 om, at det er Provsten (Dekanen), der har Ret til at bortfæste Kirkernes Agre og Enge i Varde Syssel. Og S. 3 er der en Paategning om, at Bestemmelsen om Jerne og Guldager Kirker er læst for Retten paa Skast Herreds Ting ^{8/5} 1688. Da Dekanaten ikke mere eksisterede, og Niels Jacobsen 1721 døde paa Endrupholm uden Arvinger, blev Kirkestolen nok liggende paa Gaarden; i hvert Fald blev den fundet der i Stephan Ehrenfelds Dødsbo 1741¹⁴). Nogle Aar efter har Søren S. Sterm, Viumgaard, benyttet den i en af sine talrige Processer, der denne Gang har drejet sig om Kirkejord i S. Vium. Der findes Paategning om Tinglæsning baade i Øster-Nør Herreds Ret 1750 og Landstinget 1753. Og desuden er der foran heftet et Ark stemplet Papir til Stolen med nogle Spørgsmaal fra Sterm til T. R. Teilmann, Endrupholm, og dennes Svar. Der staar ikke noget om, hvorfra Sterm har faaet Haandskriftet. Antagelig har han laant det paa Nørholm, hvortil Kr. Hansen Teilmann der ejede begge Gaarde, kan have ført det, og da der til Gaarden hørte flere Kirker, var der god Grund til at gemme det gamle Dokument.

Fortegnelsen omfatter alle Kirker i Syslet. »For

hver Kirke angives først »Kirkens Korn,« d. e. Tiendekornet, dernæst dens Gaarde og Bol, hvis den har nogle, og i Reglen disses Fæstere samt Landgilden til Kirken og Herligheden til Dekanen, dernæst Eng og Agerstykker, og jævnlig hvor meget der svares i Skyld eller Engleje af hvert Stykke, undertiden opgives det ogsaa, hvem der har lejet eller bruger det, ligesom der ogsaa forekommer Oplysninger om Stykkets Størrelse. Agerjorden opgives i Td. Sædeland eller Ottinger Land, om Engene siges, hvor mange Læs Hø, der sædvanlig kan avles, eller hvor mange Skar eller Vol, det er bredt. Endvidere opføres det, hvor Jordstykket ligger; herved fremdrages der en Mængde Stednavne. Hist og her gives der Oplysning om, hvordan Kirken har faaet visse Ejendomme. Vi kan se, at det er sket baade ved Gaver og Køb; men der anføres ikke, hvornaar det er sket; i langt de fleste Tilfælde maa det være sket i den katolske Tid. Adskillige Enge ligger udensogns, og selv om udensognsboende har givet Gaver, er de fleste antagelig skænket af Sognefolk.

Ved Overdragelsen blev der udstedt et Gavebrev, hvori det ogsaa fastsattes, hvor mange Sjælemesser Kirken til Gengæld skulde lade afholde. Et saadant Brev kunde lyde som følgende, hvor en Mand i Ribe 1501 skænker en Eng for sin og sin Families Sjæles Frelse, dog er Ordningen i dette Eksempel truffet med et Kloster: »Jeg Anders Pawlsen, Borger i Rybe, giver med Karyne, min Hustrus Samtykke for min Sjæls Bestandelse og min Hustrus og vore Børns og alle vore Forældres Sjæles Salighed min Eng Kortzholm, liggende norden ved Østerwiidestede, til Sortebrødrækloster i Rybe, for hvilken Eng hæderlige Brødre skal aarlig holde to Begængelser, den første 3. Dagen efter Johannis bap. Dag om Sommeren og den anden

den 3. Dag efter Andree Dag i fornævnte Kloster med alle Brødre, som den Dag til Stede er, og med vigili-
as at synge om Aftenen og sungen Messe at holde
om Morgenen næst efter for^oTrefoldigheds Alter¹⁵)α.

Hvis der er bevaret Skøder, Domme, Lavhævd eller
andre Adkomster, slutter Fortegnelsen for hver Kirke
med at opremse disse, men desværre gengives Indhol-
det ikke. — Som det fremgaar af det følgende er der
overmaade stor Forskel paa Kirkernes Formue.

Nedenstaaende Uddrag af Kirkestolen er en lidt
forkortet Gengivelse, idet overflødige Ord er udeladt.
Stednavnene og enkelte sjældnere Personnavne er gen-
givet bogstavret. Mine Tilføjelser og Oplysninger er
sat i Parantes.

Gørding Herred.

Wilsleff Sogn.

Kirkens Korn er 24 Ørte. Kirken har 1 Gaard i
Iedsted, skylder 2 Ørte efter Jordebogens Lydelse.
1 Bol i Hillerup skylder 1 Mark er efter Jordebogens
Lydelse. 2 Enge i Hillerup Enge, 2 Enge i Iedsted
Enge, hver 12 Skar, hører til Kirkens Gaard. 12 Skar
i Holbeck. 2 Agre i Strandholm. 1 Ager ved Spang.
4 Agre paa Hillerupmarch. 2 Tofte i Hillerup. 2 Enge
i Tanndrup Engte 18 Skar. 1 Stugeng i Hillerup Enge.
3 Agre i Kierbølling marck — 2 Skp. Land. 1 Toft
i Wilsleff.

(Det Antal Skar (Skaar), der nævnes i Forbindelse
med Engstykkerne, angiver Stykkets Bredde; før
Udskiftningen var det almindeligt, at Gaardenes Eng-
stykker laa som smalle Strimler mellem hverandre.
1 Skar = 3 Alen.)

Darum Sogn.

Kirkens Korn 38 Ørte. 1 Gaard i Darum, Knud

Thuesen iboede, skylder 5 Ørte Korn. 1 Gaard, Jep Clemmensen iboede, 5 Ørte Korn. 1 Gaard i Darum, Laurids Hansen iboede, skylder 1½ Ørte Korn. Af alle 3 svares »Forbedelse, Skovsvin med anden Herlighed,« 1 Gaard »i Part« i Hunderup for 50 Mark i danske Hvider. 1 Ager, 3 Skp. Land, paa Rebager. »Gye Andersdatter og Karen Andersdatter gav Kirken deres Part udi Ager og Eng paa Darrum Mark af Anders' Børns Gods«. 1 Toft kaldes Krulis Toft. 1 Eng, 4 Skar, i Offuerskiftt. 1 Ager i Øxspring Ager. 1 Ager, 2 Skp. Land, op til Osters. 1 Ager til Vor Frue Alter — 6 Skp. Land, hedder Thisell Ager, skylder 6 Skp. Korn. 1 Stk. Jord paa Lild Darum Mark, giver aarlig ½ Ørte. 1 Ager paa Vxbierg (Oxbjerg). 1 Ager sammesteds ligger til Kirkegaarden. 1 Ager paa Torsmarck. 1 Skp. Land ibm. (ibidem = sammesteds) hører til Kirkegaard. 1 Eng paa Øster Dig 6 Skar. 1 Anndet Ager (Andetager = Forager) paa Huibager skylder ½ Ørte Korn, naar den bruges.

(Da Darum Kirke havde St. Laurentius som sin Værnehelgen¹⁶), maa Vor Frue Alter have været et Sidealter).

Hunderup Sogn.

Kirkens Korn 10 Ørte. 3 Agre i Darum Mark i Østerdig 6 Skar. 1 Ager ibm.

Bramming Sogn.

Kirkens Korn 10 Ørte. 1 Eng sønden i Grønngaardt ½ Læs. I Timmerby (Tømmerby) Enge i Synnderkrog 3 Skar 1 Læs. 1 Eng i Aagrenn 3 Læs. I Tømmerby Enge i Sønd Enng 1 Læs. 2 Læs Eng i Mølmade. (Made = Eng). I Tuls Gaardtz Kroeg 2 Læs. Østen i Wld (Uld) Krog 2 Læs Eng. Paa den Holm vesten Foelkiergardt (Folekærgaard) 2 Læs. Paa Synderbyvang 1 Ager, 4 Skp. Land. I Østerlandd 1 Ager, 3 Skp. Land. Paa Synnderbyvonng

(Sønderbyvang) 1 Ager. Paa Møllmade Mark 1 Ager. Norden Prestegaard 1 Ager. »Kirken haver paa Nør Aamarch Østenn Tors Hov 3 Ager, 1 Aatte Land«. 1 Ager der sammesteds østerlig paa Veeing. I Lundmade 1½ Læs Eng. Paa Linvanng næst Bækken 2 Agre, 3 Skp. Korn, naar de bruges. — Bramming Kirkes Lavhævd under Dato 1543, Løverdag næst for Søndag Canntate.

(Det er overmaade interessant, at der her gives en Oplysning, som viser, at der har været et Gudehov for Tor paa Nøraa Mark. Hovet forsvandt selvfølgelig, da Kristendommen kom til Sognet, men Navnet paa Stedet bevarede. Man kan ikke frigøre sig for den Tanke, at den Otting Jord, der nævnes, oprindelig har hørt Hovet til, men ved Kristendommens Indførelse er lagt til Kirken. Torshovet har da ligget paa Vestsiden af Arealet. Aatte, Otting, er et gammelt Maal paa Land, i sin Tid betegnede det en vis Del, 1/3 eller 1/4 af et Bol Jord; senere regnede man med, at 1 Otting var 2 Td. Hartkorn¹⁷.)

Ostrup (Aastrup) Sogn.

Kirkens Korn 18 Ørte. 1 Gaard kaldes Katbøll, skylder aarlig 3 Mark, Forbedelse, Svin med anden Herlighed. I Tøcheldbech Mark 2 Læs Eng. Ved østen Trann Kier 1 Eng. 1 Eng kaldes Mølkrog. 1 Eng kaldes Sisels Krog. I Tøkelsbech norden ved Aae 1 Eng. Norden ved Bolding Aae 1 Eng. Hos Faaborg Aae af Tøchelbech 5 Læs. Paa Synder Grusbeckmarch 2 Læs Eng.

Giørring (Gørding) Sogn.

Kirkens Korn 20 Ørte. Jord paa Bølle (Bøl) og Ilsted Mark. Ved Kallebeckvad 1/2 Læs Eng. 1 Eng kaldes Kockhow paa Verup (Vejrup) Mark. 1 Eng vesten paa Verup Mark, kaldes Gaard Krog 4 Læs Eng. Præsten har for Vin og Brød (det kan ikke

ses, hvor meget Jord der er overladt Præsten for at forsyne Kirken med Vin og Brød; men jeg antager, det er de følgende 9 Poster, der er opført paa samme Side): 3 Krage (læs: Kroge) ved Verup Siig 3 Læs Hø. $1\frac{1}{2}$ Læs søndenfra forn Ager (Fonager) Hussted. 1 Læs ved Kalls Snap Sig. 3 Læs paa »for hodt« paa forn Ager Mark. 1 Ager, 4 Skp. Land, paa Tei Ager (formodentlig Skrivefejl for Tiuger) østen Tiuger Vej. 1 Eng hos Ved Vey paa Tiug Mark 3 Læs. 1 Eng i Ørgemede. 1 Eng i Holmmaade. 2 Agre kaldes Kiers Ager i Løwrup Mark. 1 Eng østen Sckus Snaps Veill (Veile = Vadested). 1 Eng kaldes Pott Eng paa Tongmarch. $\frac{1}{2}$ Læs Eng i Ørremade. 2 Agre paa Nøraa ved Gilhøff, 1 synden Vejen og 1 norden Vejen, skylder $\frac{1}{2}$ Ørte Korn, naar de bruges. 2 Agre paa Aamarck. 2 Agre paa Bramming Marck. 2 Agre norden Giøring Lund og endes i Baslund, og den anden, som skylder vesten under den femte synden Dalle Vey. Las Tøstesen har 1 Eng for 3 Skilling.

Verup (Vejrup) Sogn.

Kirkens Korn 11 Ørte. Af Peder Andersens Gaard i Verup 4 Sk. endelig.

Jernved Sogn.

Kirkens Korn 24 Ørte. 1 Bol i Jernved, skylder 1 Ørte Rug med Forbedelse og anden Herlighed. 1 Ager, 3 Skp. Land, paa Vodager i Lunde Mark. 1 Ørte Land ibm. i Lunde Mark. Vesten Kirken den ottende Ager. 1 liden blerre Ager vesten paa Jernved Mark. 2 Stk. Block østen ved Kirken, blev sønderbrudt, og Halvdelen svoret ind i Jes Mortensens Toft, og underlagt Kirken derfor et Stykke Jord, som kom ind i Kirkens Toft ved Kirkens Bolig. 5 Agre i Gredsted Mark, som hører til samme Bol. Enge, som ligger til samme Bol: 1 omflydt Holm,

synder i Jerne Mark. 1 Stk. Eng 4 Skar op og ender i Lanng Kiermaade. 1 Stk. Eng, kaldes Ophoff i Egbeckmarck, og er de 2 Stykker afstenet (afmærket med Sten.)

Skast Herred.

Sneom Sogn.

Kirkens Korn 23 Ørte. Kirken har 5 Ottes Land, som der holdes Vin og Brød for, $\frac{1}{2}$ Læs Eng sønden ved ferre (maaske Færgen). Paa Allerupmarck 6 Skp. Land i Nør Enge. 1 Skp. i Goesemet. 7 Skp. Eng i Allerup Enge. 1 Otes Land i Sneomm Lanng Ager. 8 Skar paa Lanngenng over Høesbjerg. 2 Grostenn Ager (Graasten). 6 Skar Eng i Tiereborg Enge (senere tilføjet i Marginen: Knud Nielsen Tierbor). 1 Eng i Tømmerby Enge. I Lild Darum Enge 9 Skar midt i Mersk, 3 Skar paa Rash. 4 Skar norden ved Lanng Ager. 4 Skar norden fra og skylder paa Albeck. 4 Skar paa 2 Agre norden ved Lanng Ager. Item (fremdeles) paa Grimstrop Mark 20 Skar paa Giøringng. 1 Eng sønden nest Ferrenn (Ferrenn=Færgen; Færgeriet over Sneum Aa ved Allerup Darumforegik til 1896¹⁸). $1\frac{1}{2}$ Ager Land paa Spanng. I Tømmerby Enge 2 Varp, som skylder paa Albeck. Lidt norden fra 3 Skar, skylder paa Grønngardt (Grøngaard). 1 Stk. Eng i Mersk, som stamper paa Olluff Nielsønns Eng. $1\frac{1}{2}$ Ager, som ligger op til Jis Holmm. 2 Agre, som ligger og fra Js Holmm og stamper paa Jes Poulsens Eng i Vonng. 3 Skar Eng paa Spanng Ager, som stamper paa Nis Madsønns Eng i Tømmerby. 4 Skar nær fra Ferre i Vester Enge. 6 Skar paa Terplett. 4 Skar Nør i de samme Enge. 7 Skar Eng i Agerland paa Hesthøll i Tømmerby Enge. 1 Eng i Allerup Enge. Nis Hansen i Tømmerby gav

Kirken 1 Eng i Synnderenng i Terpager Enge. Søren Poulsen gav Kirken 1 Eng. Mette Niskone i Waarde (Varde) gav Kirken 1 Eng i Tymmerby Enge.

(En Varp er en Agerstrimmel saa bred, at den kan naas i et Saakast fra Sædekurven. At et Engstykke »stamper paa« et andet vil sige, at det støder paa det, mødes med det).

Tierreborg (Tjæreborg) Sogn.

Kirkens Korn 18 Ørte. 1 Gaard i Tierreborg, Mads Trogelsen ibode, skylder aarlig 4 Ørte Korn, Forbedelse, Svin med anden Herlighed. 1 Eng i Brydeholm. 1 Eng i Synnderby Enge. Nok Jord, som ligger til Jens Kallesens Gaard. 1 Eng, 6 Skar i Karsprung. Hiarre Madsen har Agerjord i Synnder Gissell Mark. Søren Andersen i Nebbell har 1 Eng for 6 Skilling. 1 Ager paa Mølbrøde ligger til Hans Kyesønns Gaard.

Skads Sogn.

Kirkens Korn 22 Ørte. Enge i Lild Jerne Enge. 10 Læs Eng i Tierreborg Enge, Niels Kallesens paa Vesterside og Tøger paa Østerside og løber op til Over (Over formodentlig = Ovre, d. e. Forhøjning i Eng langs Hav og Aabred). 1 Eng 10 Skar i Steennvang Enge. 2 Ager østen Kirkegaarden giver $\frac{1}{2}$ Ørte Korn, naar de bruges. Af Clemmens Gaard i Anndrup 15 Skilling. Af Søren Andersens Gaard ibm. 10 Skilling. 1 Læs Eng i Brydeholm. 1 Eng i Alls Enge. 1 Eng i Nebbel Enge.

Jerne Sogn.

Kirkens Korn 26 Ørte. Kirken har 1 Toft og hver 3. Ager over al Vogennspill (Vognsbøl) Mark og noget Eng, skylder aarlig Dechenn (Dekanus) 2 Ørte Korn, det, som Benned i Strandby bruger, og værer Dekanus deraf hørig og lydlig som andre Kirketjenere med Fæste og anden Herlighed. 1 Bol i Jerne, Peder Jensen paabor, skylder aarlig til Kirken 6 Skilling,

Dekanus 1 Mark Forbedelse med anden Herlighed. 1 Bol i Jerne, Chr. Nielsen ibor, giver aarlig til Kirken 6 Skilling, Dekanus 1 Mark Forbedelse med anden Herlighed. 1 Bol i Boldis Ager med nogle Ager i Marken skylder til Kirken 6 Skilling, Dekanus 1 Mark Forbedelse med anden Herlighed. Hans Jensen i Welbech haver en stor Andet Eng, som ganger aarlig 24 Skilling af. Item Bere Jensen i Nourup 1 Eng i Vognsbill Enge 4 Skilling. Hans Ibsen i Nebell 1 Eng for 4 Skilling. Peder Jensen i Nourup 1 Eng 2 Skilling. Item Kirkeværger Jørgen Sørensen i Maade og Bended i Strannby har Kirkeenge, som ligger til Kirkeværgemaal, til aarlig Skyld 2 Mark. Mathis i Vognsbill Engleje $\frac{1}{2}$ Mark. — Jerne Kirkes Lavhævder: Biskop Ivers Brev, at Jerne Kirke hører til Dekandømmet under Dato 136 (1) d. 4. Decbr. M. Gunde Langes Fæstebrev paa Jerne Præstegaard, lydende paa Hr. Jens Tombsenn Capellan til Jerne Kirke 1514. Mester Tomis Langes Fæstebrev paa Jerne Kirkes Enge 1494 Die Sannctorem. Landstingsdom paa Jerne Kirkes Enge Ao. 1581. Nogle Breve paa Vognsbill og Jerne Mark.

(Man mærker her, at det er Dekanus' egen Kirke, og de bevarede Adkomster har givet gode Oplysninger, for hvert Jordstykke er Landgilden eller Lejeafgiften omhyggelig opført, ligesom han tager hele Afgiften af den første Ejendom, denne, 1 Toft og hver 3. Ager i alle Marker i Vognsbøl, er en nedlagt Gaard, saa der oprindeligt har været en mere end de to, der fandtes i det 17. Aarhundrede. Biskop Iver er Iver Munk, og Aarstallet skal antagelig være 1536, saa Brevet er udstedt, efter at han ved Reformationen afstod Bispedømmet. Gunde Nielsen Lange blev Dekan 1505, og Thomas Lange fungerede 1466—95¹⁹).

Brøndum Sogn.

Kirkens Korn 27 Ørte. 1 Gaard i Brøndum skylder

2 Ørte; Dekan 1 Mark Forbedelse, Svin med anden Herlighed. 1 Gaard i Giesinng, skylder 2 Ørte Korn aarlig, Dekan 1 Mark Forbedelse med anden Herlighed. 1 Bol i Fordum (Forum), skylder 4 Skilling, Dekan 1 Mark Forbedelse, med 1 Toft og 3 Agre i Fordum hos Grommis' Kaalgaardsdige, 1 Ager østen Fordum Kirkevej. $\frac{1}{2}$ Eng synden og østen ved Fordum Brow, som kaldes Brumade (Broeng). 8 Læs Eng i Prestkier. 2 Læs Eng i Allerup Enge. 1 Eng kaldes Agers Hollm. 1 Otting Jord i Brøndum Mark. 1 stor Holm 1 Voll i hvert Skifte. Item i For Holm 1 Vol. I Sønnderholm 1 Vol i hvert Skifte. Paa Giesing Mark $\frac{1}{2}$ Otting Jord. 2 Agre paa Bygvonng ibm. 2 Agre og 1 Varp i Øster Toft. 2 Agre i Synnder Tofft, sønden Dam. 1 stor Broager 4 Skp. Land. 1 Toft, indelukket paa Gaaden (Gaden) hos den Gaard, som Korsbrødrene har. 3 Agre, 12 Skp. Land, der sammesteds. I Hygommarck 1 Eng i Tabro 3 Læs Hø. 2 Agre paa Brøndum Mark næst østen Søfren Jahansens Hus. 1 Toft østen Fordum Kirkevej. 2 Agre og 1 Varp mellem Brøndum og Kirken. Paa Nebbel Mark 4 Vol i hvert Skifte. I Libstrup Mark $\frac{1}{2}$ Otting Jord. 6 Læs Eng i Alsleff Enge. 4 Læs Eng i Aastrup (Åstrup) Holm. $2\frac{1}{2}$ Vol i hvert Skifte paa Balle. 1 Eng kaldes Offuer Holm 12 Læs, mellem Aastrup og Nebell Marker. 2 Vol i hvert Skifte i Hisel Enge. $2\frac{1}{2}$ Vol i Sckidenn Holm i hvert Skifte. I Fordum Enge $\frac{1}{2}$ Krog norden og østen Fordum Bro. 1 Læs i Ny Enge.

(Vol betyder Stav og maa her betegne Maalestangen; 1 Vol er da en Engstrimmel saa bred som Maalestangen er lang. Andre Steder ser man, at Stykkerne har været afmærket med Sten, »indstenet«. Sine Steder synes man slet ikke at have haft saadanne Skelmærker; men man har den Dag, Høsletten begyndte, maalt

saa og saa mange Favne, Vol eller Skar op langs Enden af Engen, gaaende ud fra et bestemt Hjørne.

1687 viste Sognepræsten A. N. Serup, at de 2 Ørte Korn af Gaarden i Gesing ikke var svaret til Kirken, men havde fulgt hans to Formænd og heller ikke var indført i Kirkens Bog af 1647. Provstiskriveren hævdede, at Afgiften tilhørte Kirken og støttede sig som nævnt S. 98 til Kirkestolens Oplysning. Landemodet gav Præsten Medhold).

Nebell (V. Nebel) Sogn.

Kirkens Korn 15 Ørte. Kirken har Enge i Hygommarck, Hans Christensen har. 4 Læs Eng i Brøndum Enge. 1 Eng i Nourup Enge, ganger 1 Grott af. 1 Ager paa Vaskiell (rettet til Vasager) paa Ølle (Ølluf) Mark. 1 Ager paa Øster Tofft og 1 paa Vester Tofft paa Ølle Mark. 1 Eng i Ølle Enge 4 Læs, 1 Eng i Nebel Enge 4 Læs. Item 1 Eng i Balle sydligst i Nebel Enge 20 Skar, ligger næst til Hygommarch, som er uden alle Gaardes Skifte i Nebbell Mark — og Halvparten giver Skyld til Tierreborg Kirke.

Guldager Sogn.

Kirkens Korn 29 Ørte. Kirken har hver 8. Eng i lodskiftet Enge over al Guldager Mark. Kirken har og hver 8. Ager i lodskiftet Jord over al Guldager Mark, giver Kirken 1 Ørte Rug og Dekanen 1 Mark Forbedelse med anden Herlighed. 1 Bol i Hiertting, som har Ager i Marken med sin Toft og andet, skylder Kirken $\frac{1}{2}$ Ørte Korn og Degnen 1 Mark med anden Herlighed. 1 Bol ved Guldager Kirke, skylder aarlig 10 Skilling 2 Album og Degnen 1 Mark med anden Herlighed. Kirken har 1 Degnebol sønden fra Kirken. 20 Læs Eng i Billum Enge, kaldes Tagle. 12 Læs Eng i Alsleff Enge. Agerjord, som er Haffreland paa forne Eng. Staphenn (Steffen) har $10\frac{1}{2}$ Læs

Eng i Billom Enge. Anders Pedersen har 10¹/₂ Læs Eng i Billom Enge. Hans Madsen har 10¹/₂ Læs i Billom Enge. Gravers Vintersønn har 10¹/₂ Læs Eng i Billom Enge. Oluf Iversen og Gravers Jensen 11 Læs Eng ibm. 20 Læs Eng i Hoe Enge. 2 Stk. Enge, 3 Læs, i Kraffuenns (Kravense, Hostrup Sogn) Enge. 3 Stk. Enge i Horstrup Enge. 2 Stk. Enge i Tobell Enge paa Sckegsbech. Trylle Eng under Toff Høg (Høj). Lamp Eng, som ligger i Seden Enge. 4 Skar Eng som ligger »offuer sanndt« (oversandet, tilsandet?). 1 Skar Eng i Foerfeld (Fovrfeld) Enge. 1 Stk. Eng i Foverfeld Enge under Sumdberre (Sundbjerg?) Hyff. 8 Stk. Enge i Boldersager Enge. 1 Ager paa Steen Ager, 15 Skp. Land. 1 Ager paa Vester Tofft, 8 Skp. Land. 1 Ager, som løber paa Mye Kierflod norden ved den graa Sten. Store Brudall 1 Ager. Norden Tatellbierg 1 Ager. 2 Stk. paa Steennager 15 Skp. Land. 2 Stk. paa Vesterlangg 10 Skp. Land. 8 Læs Eng i Sedenn Vester Enge. — Guldager Kirkes Lavhævd under Dato 1531 Torsdag efter St. Peders Dag. Et Lavhævd paa Kirkens Ager og Jord 1541. Et Kgl. Majestæts Brev, at Dekanus har Magt til at sætte Capellaner udi Guldager Sogn, 1553 hellig 3 Kongers Aften. Biskop Ivers Brev, at Guldager Kirke laa til Degnedømmet, 1514. Mester Jens Viborg og Jørgen Pedersen, Rentemester, Ærkedegn og Cantor i Ribe deres Vidnesbyrd, at hver Prælat har tvende Kirker, 1551. Guldager Præstegaards Lavhævd 1531 Torsdag efter St. Peders Dag. Kgl. Majestæts Brev og Dom paa Prestkier, som hører til Guldager Præstegaard. Capitels Brev, at Guldager hører til Degnedømmet.

(Skønt denne Kirke ogsaa hører til Degnedømmet, opføres Jordskylden ikke; men man ser, at begge Kirker har hørt til de mest velhavende.

Her nævnes Havreland i Alslev Enge; indtil vore

Dage har det været almindeligt at pløje Engen og saa Havre. Den første Ejendom, hver 8. Ager og hver 8. Eng i Guldager, synes oprindeligt at have været en Gaard; 1683 havde Byen 9 Gaarde. Degnebolet bruges af Sognedegnen).

Horstrup (Hostrup) Sogn.

Kirkens Korn 14 Ørte. Kirken har 1 Gaard i Kraffuens, skylder 4 Ørte Korn og Degnen 1 Mark Forbedelse med Svin og Herlighed. 1 Gaard i Koxspanng, skylder 2 Ørte Korn, Forbedelse 1 Mark med anden Herlighed. Peder Rash i Siellborg Forbedelse 1 Mark af Kierkens Enge. Mads Nielsen i Kraffuenns Forbedelse 1 Mark af Kirkens Enge. Laurids Nielsen i Horstrup Forbedelse 1 Mark. 2 Læs Eng i Aalling Hollm. $9\frac{1}{2}$ Læs Eng paa Sckads Graff. Sammesteds 5 Læs Eng ud til Aae. 19 Læs Eng i Billom Enge. 2 Læs Eng i Øster Mersk. $3\frac{1}{2}$ Læs i Kraffuenns Mersk. 2 Læs Eng i Kalkkrog, Søren Tarup har. 2 Læs Eng i Hosterup (Hostrup) Enge. 1 Læs paa Siellborg Mark. 4 Skp. Land i Røgell. 1 Toft, 8 Stk. Jord, norden ved Lanngager. 18 Læs Eng til Gaarden i Kraffuenns. 10 Læs Eng i Kraffuenns Mersh. 10 Læs Eng i Søeer Krog, kom fra Palle Jensen, Borger i Varde. 10 Læs Eng i Kraffuenns Enge. 2 Agre, hver 6 Skp. Land, paa Horstrup Mark imellem brøde, Peder Madsen bruger. Adser Nielsen 2 Læs Eng. Kirken har 36 Læs Eng i Kraffuenns Mersh med Agerland paa samme Mark.

Allsleff (Alslev) Sogn.

Kirkens Korn 15 Ørte. 32 Læs Eng og 10 Agre, giver aarlig til Kirken 1 Dl. og Degnen Herlighed. 3 Læs Hø i Allsleff Mersk. 8 Læs Hø i Kraffuens Enge. 12 Læs Eng i Allsleff Marsk. 12 Læs Eng i Tofttnis Enge. 5 Læs Eng i Gillerup Enge. Kirken har fjerde Part i en Aalegaard, som kaldes Sortbiereg Gaardt. 9 Agre paa Allsleff Marck. 1 Ager paa Toft-

nis Mark. 3 Læs Eng i Ho Enge, som kom fra Mae (Maren) Termens.

Nersbierg (Næsbjerg) Sogn.

Kirkens Korn 18 Ørte. 1 Gaard i Nersbierg, skyl^d der aarlig 2 Ørte Korn, Degnen 1 Mark, Skovsvin med anden Herlighed. Ager og Eng paa Schanne (Skonager) Mark. 2 Agre paa Schanne Mark, 9 Skp. Land. 3 Læs Eng paa Sckanne (Skonager) Mark, Marcus gav til Kirken. Item noget Agerjord der sammesteds. Sckienne Pedersen gav til Kirken Ager og Eng Jord paa Nersbierg Mark. Enge i Torsterup (Torstrup) Mark. Enge i Billtofft Mark. Enge i Hiøkier 9 Skar. I Billtofft Lunde 1 Læs. 2 Agre paa Lundbi^{erg} østen fra Lund, Bertel skal beholde sin Livstid, og siden være fri til Kirken. M. Niels Marcorsen gav 4 Stk. Enge til Nersbierg Kirke, den første ligger vesten i Trosiig, som Chr. Pedersen har, den anden Eng i den vestre Side i den store Eng, som er afstenet ved Aaen, den tredie i Stedspis, som er nordligst af de 3 Enge, den fjerde Eng er Marcus' ved lille Aae. Ann Christens i Billtofft har Høekiereng. Peder Christensen i Hieager har Caniche Hollm (Kannike Holm). — Tvende Lavhævder, den første 1516 Tirsdag efter Pinsedag, den anden 1520 Mandag efter Gregorj. Kongelig Majestæts Dom paa Nersbierg Kirkes Enge, som bruges til Sckanner, 1541 Hellig Trefoldigheds Søndag. Danmarks Riges Raads Dom, at Degnen har Magt at fæste samme Shanne Enge til hvem, han lyster, dateret paa Ribe Raadhus 1580 Søndag efter Visitationis Mariæ. Nok en Herredstingsdom i samme Sag. Nok en Landstingsdom, at Herredsfogden er afsagt (dømt), at han har dømt imod kongelige Breve. Nok 10 Tingsvidner, som findes i samme Sag.

(Man kender to Mestre, d. e. Magistre, med Navnet Niels Marcorsen, som var Kanniker i Ribe, den

ene 1461, den anden omk. 1500. Muligvis er Giveren af de 4 Enge den ene af dem, og den Marcor, der skænkede de 3 Læs Eng er antagelig af samme Slægt).

Øsse Sogn.

Kirkens Korn 24 Ørte. 1 Eng østen i Haltrup Mark kaldes Dallinng, er en omflydt Holm, ligger norden til Haltrup Mark imod en Høj, kaldet Stenn Hyff; den anden Eng kaldes Spidsnag (Spidsnakke), giver 1 Læs Hø; 3. Stk. Eng kaldes Ann Krog giver 1 Læs Hø, ligger i Haltrup Mark under nogen Ager, som kaldes Vesterlanng Agre; det fjerde Stk. Eng ligger i Haltrup Mark i Vester Enge østen til en Mose kaldes Blobierg Riis, giver $\frac{1}{2}$ Læs Hø; den femte Eng ligger i Vester Enge norden Aa til Haltrup Mark, giver $\frac{1}{2}$ Læs Hø; vesten ved nogle Risbuske og kaldes Risbush Eng, norden til Ganng Krog Holle, som giver 8 Skilling. Chr. Nielsen i Horstrup Engleje 7 Skilling. Las Jessen og Niels Dynesen i Horstrup Engleje 2 Skilling. Jep Pedersen og Søren Nielsen i Vesterbech Engleje $\frac{1}{2}$ Mark. Niels Lassen i Nordenskow Engleje 4 Skilling. Jep Madsen i Vesterbech Engleje 6 Skilling.

Faaborg Sogn.

Kirkens Korn 19 Ørte. 1 Gaard i Faborg, Jes Hansen iboede, skylder aarlig 2 Ørte Korn. 1 Gaard, Hans Pedersen iboede, skylder aarlig 1 Ørte Korn. 1 Gaard i Vrennderup, skylder 1 Ørte Korn. Disse 3 Gaarde svarer hver til Degnen 1 Mark Forbedelse, 1 Skovsvin med anden Herlighed. 1 Gaard i Agerbech, som Mads og Jens ibor, giver Degnen sin Forbedelse 1 Td. Havre, 1 Svin med Arbejde, Ægt og anden Herlighed, og giver sin Skyld til Slottet (Riberhus) for en Gaard i Malt Herred, som blev skiftet til Estrupgaard. Eng i Gunderup Enge, som ligger til Kirkegaard i Orre (Aarre). Enge i Rødichbeck.

Grimstrup Sogn.

Kirkens Korn 24 Ørte. 1 Tiereborg Enge 8 Læs Hø. 2 Agre paa Sneom Mark. 3 Læs Hø i Kiervedell. 4 Læs Eng paa Hiørkier (Hjortkær) Mark. 1 Eng hos Faborg Aae kaldes Hordkrog 4 Læs. 1 Eng kaldes Huolvad. 1 Eng i Tømmerby Enge ved Tømerby Spanng. 1 Ager paa Lanng Vanng paa Vonngs (Vong, Nykirke Sogn) Mark skylder $\frac{1}{2}$ Ørte Korn. 1 Ager i Gamell Roest (Rovst), Peder Povelsen paabor. 1 Ager i Gamell Rost hos Hans Mogensen. 2 Læs Eng paa Graasteen paa Tiereborg Oure. 1 Ager i Allerup Enge. 2 Enge hds Foborg Aae.

Orre (Aarre) Sogn.

Kirkens Korn 18 Ørte. 1 Gaard udi Orrby, skylder aarlig 3 Mark og Dekanen 1 Mark, 1 Skovsvin med anden Herlighed. Agerland paa Tiereborg Mark. 4 Skp. Land i Wonngsdoll. 4 Skp. Land paa LinnDIGE. 4 Skp. Land sønden Aarnnbiergdoll. 4 Skp. Land i Aarnnbiergdall. 4 Skp. Land østen Aarnnbiergdoll. 4 Skp. Land oven østenn Tofft. 4 Skp. Land norden Tiereborg Kirke. 1 Eng sønden Gunderup 1 Læs Eng.

Nykiercke (Nykirke) Sogn.

Kirkens Korn 12 Ørte. 1 Bol i Størsbøll, skylder aarlig til Kirken 2 Mark 5 Skilling 1 Album, Dekanen 1 Mark Forbedelse med anden Herlighed, som ligger til samme Bol. 1 Eng i Tiereborg Enge 8 Skilling. 1 Eng i Lanngmade $\frac{1}{2}$ Skilling. 1 Eng kaldes Bloeseng. 1 Nørae Enge 2 Læs kaldes Vibechmade. 1 Ager Land paa Noraemarck (Nøraa Mark) i Stiøllff, i sin Længde og Bredde som andre Agerland næst ved paa begge Sider bruges. 1 Ager norden Marcus' Hus sydligst i Tofft 3 Skp. Land, som Mads Tuesen udlagde for en anden Ager ved hans Hus. 1 Ager, som Marcors Kollgaard (Kaalgaard) paastaar $\frac{1}{2}$ Skp. Land. 1 Ager norden ved Marcors Kollgaard $\frac{1}{2}$ Skp.

Land. 1 Ager paa Lund Ager. 1 Ager sønden Staffs Høy. 1 Ager i Tømmerby Enge. 1 Ager i Rannsmade Holle. 1 Eng i Brems Krog. Item hos Sneom Broe og Nøraae 16 Læs Hø, som Præsten har fæstet. 1 Læs Eng i Kamp. 1 Læs Eng østen i Huffnn. 1 Eng 8 Læs i Tiereborg Enge. I Lanngmade 1 Eng 1¹/₂ Læs. 1 Eng kaldes Bloes Eng. 2 Læs Eng i Nørae Enge, kaldes Vibeckmade. 1 Ager Land paa Nøraaemarck, kaldes Stiølf, afstenet. Peder Griis gav Kirken 3 Læs Hø. 1 Ager mellem Mads Gødesens og Hans Jensens Gaarde, 1 Skp. Korn deraf, naar den bruges. Præsten har 5 Køer for Vin og Brød. Bolde Pouels gav Kirken 1 Eng, Arvinger skal give 2 Skilling deraf. Nykiercke har fjerde Part i Ager og Eng over al Vonngs Mark og er dobbelt i Forhold til det, som Christopher Munckis er i det, han købte af Hans Villandsen og selv havde. Hvor Kirken tager 2 Agre og Eng, tager Christopher een. 1 Stk, Eng, kaldes Ollefads Krog.

(Bloeseng er det samme som Bluseng, d. e. Eng, der er givet til at anskaffe Lys for. — De 5 Køer er de saakaldte Kirkekøer, se Kristian IV. store Reces 27/2 1643, 4. Kap. § 37. — Kristoffer Munk var Herre til Kroggaard ca. 1535—82).

Starup Sogn.

Kirkens Korn 9 Ørte. Kirken har en Gaard i Vestarup (Vestterp), »som ligger fjerde Part af Ager og Eng paa Vestarp Mark, foruden alle løs Enge. som ganger Særskyld af, og giver af Gaarden aarlig 3 Mark«, Dekanen 1 Mark Forbedelse, Skovsvin med anden Herlighed. 1 Eng kaldes Porskrog, 1 Holm vesten i Vad Hannden 1 Læs. 1 Eng kaldes Vas Hollm. 1 Eng kaldes Haverviig 1 Læs. 1 Eng kaldes Annd Krog 5 Læs. 1 Eng kaldes Trannholm 2 Læs.

Item ved Tottelbech 1 Læs. Kirkekrog 1 Læs. 1 Toft hos Kirken, som ligger i en god Fald.

Paa Fanø Land.

Nørby (Nordby) Sogn.

»Fanø Kirke haver intet andet af Øuer (Everter) eller Skibe, som fisker, værendes Udlændinge eller Indlændinge. Giver af hver Line Øver til Kirken 1 Dl. Nok af hvert Garn Øffuer 3 Mark. Er efter Birkefogdens Dom paa Fanø, som den derom videre formelder. Nok findes nogle Enge, som en Tid lang ikke har givet deres Skyld til Kirken. Og Kvægtienden, som tages aarlig, og siden gøres hvert Aar Regnskab for alting. Item 5 Skar i Hillerup Enge. I Jedsted Enge 1 Eng 3 Skar. Item Adtzer Friis solgte Kirken alle sine Rettigheder i Ager og Eng og skylder aarlig til Fanø Kirke 3 Skilling«.

(Line Everterne var større Dæksfartøjer, hvorfra man med Kroge fiskede Hvidling og Torsk. Fra Garn Everterne fiskede man navnlig Rødspætter (Skuller). 1587 fiskes der med 40 Skibe fra Nordby og 58 fra Sønderho, men 1632 kun med 14 Lineskibe og 14 Skuldskibe fra hele Øen²⁰), saa Antallet var ret varierende og dermed ogsaa Kirkens Indtægter.)

Synderho Sogn.

»Synder Hoe Kirke har ikke andet end dem, som fisker paa Landet, baade Indlænding og Udlænding, af hver Line Øver 1 Dl. og Sckuld Øver 3 Mark og Kvægtienden, som de gør aarlig Dekanen Regnskab for, saa vel som andre Kirker.«

1) Nørholms Stamhus XIII 11; gl. Nr. 61,2. 2) Biografisk Leksikon XVIII 300. 3) Kinch: Ribe I 335, II 512. 4) Kalkars Forklaring af »Forbedelse« (Ordbog I 593 og Till. 61) passer ikke her. Det er ikke Dekanens Fæstegaard eller Jord til offentlig Brug; her bruges Ordet tydeligt nok om en aarlig Afgift, der tilkommer Herlighedsejejen, ham, der er Bondens Beskytter og »Forsvar«. 5) Se f. Eks. J. R. Lorentzen: Øse Sogn 66. Pastor Hjerrilds Ansøgning om Udskiftning 1771: »Jeg har en gammel Engborg, hvorefter jeg kan finde ethvert Stykke Eng, som jeg bør have blandt Øse Bymænd. Men hvor der findes en god Plet Eng ved Aa eller Bæk, findes den ikke af den Bredde eller Længde, som Bogen ommelder.« H. K. Kristensen: Ovtrup Sogn 50–55. 6) 1 Ørte Rug = 10 Skp., 1 Ørte Byg = 12 Skp., 1 Ørte Havre = 20 Skp. 7) Hugo Matthiesen, Otto Smith og Victor Hermansen: Ribe Bys Hest, 307. 8) Biografisk Leksikon XVIII 396. 9) Kancelliets Brevbøger, nævnte Dato. 10) Biografisk Leksikon IX 438 f, Kancelliets Brevbøger 1603–08, 31 f, 230 f, 611, 647. William Christensen: Nogle Slægteboogs- og Vaabenboogsundersøgelser (Personalhist. Tidsskrift 9. Rk. II 1 ff.) 11) D. Sml. II 24, 28–32. Fra Ribe Amt 1911, 31. Kristensen: Ovtrup Sogn 90. Kinch: Ribe I 391, II 561. Kancelliets Brevbøger 14/12 1578. 12) Adels Ab. 1927, D. Sml. I 355. Krisensen: Ovtrup Sogn 57, 287. 13) Ribe Landemodeprot. 26/10 1687. 14) O. Nielsen: Skast Hd. 127. T. R. Teilmanns Svar i det til Kirkestolen fasthæftede Ark. 15) Repertorium, No. 9433. 16) Ellen Jørgensen: Helgendyrkelsen i Danmark. 17) S. Aakjær: Maal og Vægt. Nordisk Kultur XXX 236 f. Feilberg: Jyske Ordbog II 764, se tillige Henrik Larsens Undersøgelse i »Fra Ribe Amt 1938, 3 f. 18) Fra Ribe Amt 1939, 80–86 (Kromann: Færgerierne). 19) Kinch: Ribe I. 20) Kromann: Fanøs Historie II 92.

En betrængt Barber.

Af A. Sørensen.

Blandt den ædle Lægekunsts Udøvere fandtes i det 18. Aarhundredes Begyndelse i Varde en Badskær og Kirurg Johan Møller. Hvorfra han kom er ikke ganske klart, men han var sandsynligvis Tysker som de fleste af Datidens Badskærere, hvis Løbebane som Regel begyndte i Hæren, hvorfra de saa med en kgl. Bevilling kunde slaa sig ned som Badskær eller Barber. Det var just ikke nogen attraaværdig Stilling, thi selv om Kong Hans, da han 1501 oprettede et »Barbeeramt«¹⁾ i København for 6 Mestre, havde hævet dem op fra den tildels vanærende Stilling, de befandt sig i, noget i Klasse med Skarprettere og lignende »uærlige« Folk, havde de gode Herrer nok at kæmpe imod. Med Befolkningens Tillid var det saa som saa, hvilket sikkert ikke var uden Forbindelse med deres alt andet end straalende Evner, selv om det dog hjalp noget, da det ²⁹/₄ 1684²⁾ bestemtes, at det ikke maatte tillades nogen at nedsætte sig som Badskær, uden at han først af det medicinske Fakultet og nogle Mestre i København var examineret og befunden dygtig. Der kunde findes enkelte hæderlige Eksemplarer af Racen, som Christian van der Werf, der nedsatte sig som Oculist, Sten^s og Brokskærer i

1) Mansa: Folkesygdommenes og Sundhedsplejens Historie i Danmark, S. 171.

2) a. St. 519.

Vejle, og om hvem det 1686 fortælles, at han under $\frac{3}{4}$ Aars Ophold i Aarhus med lykkeligt Udfald havde opereret 7 Børn for Brok, 2 for Hareskaar, borttaget flere Svulster og navnlig en Kræftskade i Undermunden hos en ældre Mand, saa man forbauses ikke over, at han i samme Forbindelse kaldes »den ærbare, meget vise og kundskabsrige Mand«³⁾.

En saa kyndig Person har vor Mand dog næppe været. Gennem de mange Retssager, han fører, faar man et lille Indblik i hans Kvalifikationer, og hans Vanskeligheder var saa mange og store, at man næsten fristes til at tro, at Varde Købstads Tingbog 1709–20, hvori de her nævnte Retssager findes, kun har været ført for hans Skyld. Det, det særlig kneb med, var at faa de surt fortjente Honorarer indkasserede, holde emsige Kolleger borte fra Virkeomraadet og holde fæle Kvaksalvere i Ave samt at klare Frisag, naar man tvivlede paa hans Evner.

11. November 1709 ser han sig nødsaget til at stævne Fru Ingeborg Marie Wognsen, salig Ritmester Permoses, for 30 Rd., der udgør Restbetaling for Behandling af et daarligt Ben. Fruen har ikke været ganske tilfreds med Kuren, idet hun hævder, at hun har været Genstand for »inhonnet Behandling«, og har stadig maattet øse Penge ud til ham, hvortil han svarer, at hun ikke har rettet sig efter hans Anvisninger, men har svælgnet i »rørige og skadelige Spiser«, ligesom hun har deltaget i Julelege og Gilder med Dans og andet mere, som det syge Ben ikke kunde taale, og tillige beklager han sig over de store Udgifter, han har haft til Vask af Klæder, der ødelagdes under Kuren, samt til Hjælp til Opvartning. Efter en besværlig Procedure med mange skriftlige Indlæg pro et contra, faar han endelig 13. Januar 1710 Dom over

³⁾ a. St. 521.

hende, og han kan nu indkassere sine surt fortjente 30 Rd. (Tgb. Bl. 35—49).

1717 ser han sig truet af Broksnider Jep Jepsen i Vilslev, der har fordristet sig til at skære Christen Dyhrs og Christen Nybroes Børn for Brok, og 27. September stævnes den formastelige til Varde Byting, men da han udebliver, beder Møller Retten lade tvende Mænd »fornemme« til Christen Nybroes, om Jep Jepsen er der endnu, og dersom han er taget bort, da faa at vide, naar han kommer igen. Retten lader saa Jens Villumsen og Hans Nielsen gaa til Christen Nybroe, hvor de erfarer, at Brokskæren var rejst afvigte Lørdag, men vilde komme igen om 2 à 3 Uger, da der skulde komme et Barn fra Bork og et fra Aal, som han havde bestilt Logi til: Herefter maatte Sagen opsættes til 11. Oktober, paa hvilken Dag de stridende Parter fremlægger skriftlige Indlæg. Møller kører frem med sin Beskikkelse til Badskær og Kirurg i Varde, dateret 24. Juli 1716, samt Attest fra det medicinske Fakultet og nogle af de ældste Medlemmer af Bartskeerlavet i København, og for yderligere at bevise sine Kvalifikationer fremlægger han følgende fire Attester (Tgb. Bl. 291—92):

»Underskrefne Jes Hansen udi Lygom Kloster Amt bekiender herved at Mester Johan Møller Balberer udi Warde haver for nogle Aar siden, paa min Venlig Begiering, skaaren et af mine Børn for Brock og dette Vel Curerit, Hvorfor Velbem Johan Møller haver Mig Velfornøyet og Tacker hannem Got udi alle maader, Hvilcket hannem herved til Bevis efter Begiering Meddeles, Datum Lygom d. 1ste Oct. Ao. 1717. Jes Hansen. Egen haand.

Samme Attest som for er melt Kand Jeg Underskrefne Peder Andersen her sammesteds udi Sogn give Mester Johan Møller Som iligemaade har skaaren et

Mit Barn for Brock og Cureret det igien Saa Jeg tacker hannem Got. P. A. S.

Og som Velbem Mester Johan Møller har Været lige saa Løckelig udi Brocksniden Ved mit Barn, Saa underskriver jeg og forermeldte schrefne Attest. Ut Supra, Mattis Pedersen Eg. h.

Ligeledes tilstaar Jeg Underskrefne Hans Simensen, boendes i Havervad, ovenschrefne Attest: Saa som Mester Møller Barberer i Warde og for Nogle Aar siden Meget Løchelig haver skaaren It Mit Barn for Brock her udi Brøns Sogn og Cureret det igien Saa berømelig, Saa Jeg tacker hannem got i alle Maader, det til Bekræftelse under Min Egen Haand. Datum Brøns d. 2den 8br 1717 Hans Simensen egen Haand.«

Efter Fremlæggelse af disse straalende Anbefalinger spørger han Jep Jepsen, om han havde »Sær-Privilegier«, hvortil undvigende svaredes, at han ikke havde dem hos sig, men hvem som havde ham fornøden som Broksnider, som var hans Profession, tjente han gerne, men vilde dog samtidig gerne se, om der i Møllers Bevilling stod »Brokskærer«, da der var stor Forskel paa en saadan og en Barber.

Omsvøb hjalp imidlertid ikke; idet Dommeren henviser til kgl. Befaling af 27/7 1706 til Stiftamtmanden i Ribe, der forbyder Barberer i dette Stift paa Landet at lade sig bruge som Barber uden Godkendelse, og da Jep Jepsen end ikke har kgl. Bevilling, men kun paastaar den store Forskel mellem en Barber og en Brokskærer, maa han bøde 4 Rd. til Varde Hospital og 16 Rd. til Møller (Tgb. Bl. 300).

Det var nu ikke blot af udenbys boende, han krænkedes i sin lovlige Næring, thi 11. Oktober 1717 stævner han Kirsten Johansdatter i Varde, salig Gregers Feldbereders, for at have foretaget Aareladninger »ham til største Præjudice«, men han faar dog ikke

noget ud af det, da hun har foretaget Behandlingerne gratis (Tgb. Bl. 293b).

Møllers næste haarde Prøvelse indtraf 13. Juni 1718, da Major Redder stævner ham for utilbørlig Behandling af en Rytter, han har skullet behandle for Franzosen, men da Soldaten under Kuren har hengivet sig til letfærdige Kvinder, har Møller ikke set sig i Stand til at helbrede ham, hvorfor han nu stævnes til Tilbagebetaling af en Del af Honoraret; men da Sagen ikke er særlig proper, skal den her forbigaa.

Der gaar nu ikke længere Tid end til 12. April 1719, da han drager til Felts mod Maren Jensdatter og hendes Svoger, Christen Mouritsen i Tange, angaaende saavel indvortes som udvortes Medikamenter, de skal have leveret Jens Top og Hustru, Appelone Nielsdatter, i Varde til Brug mod Franzosen, ligeledes for Salve og Smørelse, som de skal have leveret Christen Nielsen i Firehøje i Torstrup Sogn (Tgb. Bl. 380).

I Retten fremlagdes et skriftligt Indlæg fra Hans Hansen og Søren Pedersen i Varde, der havde været i Jens Tops Hus for at se, om han led af Franzosen. Da de kom, laa Jens Top i Sengen og saa meget ilde ud. Da de havde fremført deres Ærinde, slog han Sengetøjet til Side, saa de kunde undersøge ham paa Kroppen, men de fandt dog ikke Spor af Tegn paa, at han led af omtalte Sygdom, men han saa slem ud paa Kroppen af Salve, var ophovnet i Ansigtet og hudløs paa Læberne og Gummerne, og hans Tale var meget besværlig. Jens Top forklarede dem, at det, han havde smurt sig med, havde han faaet fra Maren Jensdatter ved hendes Svoger, Christen Mouritsen, i Tange, og tilføjede, at han nu var i god Bedring, siden Mester Johan var kommen til ham, og han havde endda været langt værre at forstaa forhen. Smørelsen tillige med Pulveret havde han faaet, efter at Maren Jens

datter 14 Dage før næstafvigte Jul, da Jens Top var i Tange med et Par Sko, som Maren Jensdatter bekom, indbildte ham, at hans »Tunghed«, som han for hende beklagede sig over, var af Franzosen, men han fik dog intet af hende, men 4 eller 5 Dage senere kom Christen Mouritsen her i hans Hus i Varde og gav ham Pulver og Smørelse til at bruge mod førnævnte Sygdom. Smørelsen var saa meget som 2 Skefulde og var forbrugt inden Jul, men Pulveret turde han ikke bruge, da han befrygtede, det var for stærkt. Han lod nu sin Kone gaa til Tange 2. Juledag for at tilkendegive Maren Jensdatter, at han af Smørelsen havde faaet ondt i sit ene Knæ, hvortil Maren svarede, at han ikke fik det bedre i sit Knæ, før han tog Pulveret i Smør; dertil svarede Jens Tops Kone, at han endnu havde det forrige Pulver. Maren svarede nu, at hun selv vilde fly hende et Pulver, som hendes Mand skulde tage, hvilket hun straks gjorde, og gav hende tillige et Tinbæger med grøn Salve, som han skulde smøre sig med. Jens Top forklarede endvidere, at Fulheden paa Kroppen og Hudløsheden paa Læberne og Tændernes Løsen i Munden var ham tilføjet af Maren Jensdatters Smørelse, og hvis han havde taget Pulveret, havde han været død nu. Han sendte saa sin Kone til Tange igen den 13. Januar for at berette om hans elendige Tilstand; men Maren Jensdatter svarede blot, at han havde faaet Smørelse nok, og hun kunde ikke hjælpe ham, fordi hans Mund skulde renses med Vand og Salt, hvorefter Jens Top i sin store Nød og Livsfare skikkede Bud efter Mester Johan, som straks kom til ham og fandt ham i største Livsfare, og dersom han ikke var kommen til og, næst Gud, hjulpet ham, havde han ikke kunnet tale, saa nogen kunde forstaa ham, eller fortære Drik og noget, som han kunde opholde Livet

med, ellers havde han været død nu, saasom Maren Jensdatter i hans største Elendighed havde forladt ham, endog hun havde bekommet 2 Rdl. i Penge og et Par Børnesko.

Dernæst fremlagdes et Indlæg fra Peder Bennich og Byrre Andersen i Varde, der havde været hos Christen Nielsen i Firehøje for at spørge, hvorledes hans Ben var brækket, og hvem der havde forbundet det og givet ham Plaster og Salve dertil. Christen Nielsen havde da forklaret, at Ulykken skete ved, at han blev overkørt af Peder Pedersen Bonde, da denne kørte fra Torstrup Kirke, og han blev straks af Peder Bonde kørt til Maren Jensdatter for at blive forbundet, hvad hun ogsaa gjorde og gav ham tillige noget Salve i et Stykke Papir og noget i en Krukke til at smøre sig med. Da Mester Johan saa Benet, var det krumt, og paa Undersiden var et stort aabent Hul, hvoraf flød Materie, ligesom Skinnebenet stak ud; Møller forbandt atter Benet og tilbød Christen Nielsen, at hvis han vilde komme til Varde, vilde han gøre alt for at helbrede Benet, men ganske kort Tid efter døde Christen Nielsen.

Paa indstævnedes Maren Jensdatters Vegne mødte hendes Lavværge, Christen Pedersen, og fremlagde hendes skriftlige Indlæg, hvori hun beklager sig over, at Møller jager hende fra den ene Ret til den anden og nu beskylder hende for Kvaksalveri. Hvad Jens Tops og Hustrus Svaghed angaar, da kunde de have holdt sig hendes Forskrifter efterrettelige, saa havde de for længst været restituerede, saa de ikke havde haft nødig at bruge Krykker eller for hendes gode Villies Skyld gøre hende Fortræd, men hans vedblivende Franzosen kan han tilskrive sig selv. Sluttelig befaler hun sig til den almægtige Guds Beskærmelse.

Herefter begærede Johan Møller Tingsvidne udstedt,

og om denne Sag høres der ikke mere ved Bytinget; men Møller lader dog samtidig fremlægge kgl. Brev af 11. September 1718, der lader ham være eneraadende i Varde Købstad samt Skads, Vester, Øster og Nørre Herreder, indenfor hvilket Omraade ingen andre maa agere Badskær eller Brokskærer (Tgb. Bl. 405b).

Johan Møller gaar straks over til næste Sag, idet han 7. August 1719 stævner Birgitte Gregersdatter til Betaling af Honorar for hendes Barns Behandling for Brok samt for Beskyldninger, hun har rettet mod ham, idet hun, tvivlende paa hans Evner, har fortalt rundt om i Byen, at Barnet ikke var helbredet (Tgb. Bl. 390b).

Peder Bennich optræder atter som Vaabendrager for Mester Johan og bevidner, at han var nærværende, da Birthes Søn, Gregers Madsen, blev skaaret for Brok, og Drengen blev straks forbundet, som han havde set Mester Peder i Holstebro gøre det. Christen Dyhre havde ligeledes overværet Operationen og kunde bevidne, at Barnet blev forbundet, ligesom da Jep Jepsen i Vilslev skar hans eget Barn for Brok. Maren Debbels forklarede, at da Mester Johan havde skaaret Barnet, var det helt i alle Maader, saavidt hun omkring Jul kunde skønne; men i Fasten fornam Vidnet paa Barnet en Klump i Lysken. Herefter opsattes Sagen til 4. September, og da møder Johan Gregersen paa sin Søsters Vegne og fremlægger Stiftamtmandens Brev om, at hun maa lade Barnet undersøge af »Doktoren« og Feltskæren i Ribe, og samtidig fremlægges en aldeles intetsigende Erklæring fra disse tvende Herrer, der meget forsigtigt udtaler, at de ikke kan afgøre, om Møller har gjort sit Arbejde godt eller daarligt, men konstaterer blot, at Barnet nu har en ny Brok.

30. Oktober falder Dommen, der godkender Mester Johans Operation og iøvrigt meddeler, at Birgitte Gre-gersdatters Bagtalelser ikke skal komme Møller til Skade paa hans gode Navn og Rygte (Tgb. Bl. 407).

Med disse Sager ophører Mester Johans Trængsler næppe; men der er ingen Grund til at følge Resten af hans Processer, da de sikkert i al Væsentlighed vil ligne de her fremdragne, der giver et lille Indblik i, hvilket Resultat det i Datiden gav at rende til »Kloge Koner« fremfor at søge de professionelle Badskærer, der, selv om de ikke alle var »ærbare, meget vise og kundskabsrige Mænd«, dog havde mere Begreb om Tingene end Maren Jensdatter i Tange, der nok ikke nøjedes med at faa Christen Nielsens Død paa Samvittigheden.

Vestjyllands ældste Stenalderboplads.

Af cand. mag. Christen Leif Vebæk.

I Sommeren 1936 udgravede Dr. Therkel Mathiasen, som et Led i Nationalmuseets omfattende, fleraarige Undersøgelse af Stenalderens Bopladser ved de jydsk Aær og Søer, en stor Boplads ved Klosterlund, mellem Silkeborg og Herning ¹⁾). Denne Boplads maa efter Oldsagerne og de geologiske Forhold anses for at være meget gammel, og indtil nu er det den ældste Boplads, der er fundet her i Landet, vel godt 9000 Aar gammel. Af lige saa stor Ælde er dog en mindre Boplads ved Moselund, kun faa km fra Klosterlund, der fandtes i 1937.

Den Stenalderkultur, der er repræsenteret i Klosterlundfundet, er en Forløber for Gudenaakulturen, denne vidtspændende jydsk Indlandskultur, der eksisterede gennem flere Aartusinder, fra et godt Stykke tilbage i ældre Stenalder til langt ned i yngre Stenalder. Men mellem Klosterlundfundet og de af Gudenaakulturens Fund, man anser for at være de ældste, findes et Spring, saavel tidsmæssigt som kulturelt. Kun et enkelt større Bopladsfund har hidtil knyttet Forbindelsen; det drejer sig om et betydeligt Fund fra Søndre Hadsund ved Mariager Fjord ²⁾). Det nævnte Fund maa anses for at være noget yngre end Klosterlund, men knytter sig dog nær til dette.

Imidlertid er der nu, ved Undersøgelser, udført af Nationalmuseet ved Forf. til nærv. Arb., i 1938—39 ved Bøllund, Ølgod Sogn, Øster Horne Herred, Ribe Amt, fremgravet det meget betydelige Bopladsfund, der her skal omtales, og som utvivlsomt hører hjemme netop i dette ellers indtil nu saa uoplyste Afsnit af vort Lands Forhistorie, hvorved det bliver det ældste Bopladsfund, der hidtil er kommet for Dagen i Vestjylland³⁾.

Under et Besøg i Juni 1938 hos Lærer H. Øllgaard, Hejbøl, viste denne mig et Fund fra en Gravhøj i Bøllund. Fundet bestod af en Stridsøkse, en Flintdolk og nogle Ravperler, stammende fra to Enkelgrave fra Slutningen af yngre Stenalder, men sammen med disse Sager var fundet en lille, primitiv Økse, en Flækkeskraber, en tarvelig Mikrolit og nogle Flækker og Flækkeblokke. Disse Ting, der havde et meget primitivt Præg, kunde umulighthøre sammen med Stridsøkseen, Dolken og Ravperlerne. De mindede meget om de Oldsager, der et Par Aar i Forvejen var fundet ved Klosterlund, og det laa nær at antage, at de hidrørte fra en Boplads og at Gravhøjen saa adskillige Tusind Aar senere var opført paa det samme Sted. En Eftergravning i Højen, der ligger i Lynghede paa en Ejendom, tilhørende Statshusmand Henry Jensen, Bøllund, viste da ogsaa, at dette var Tilfældet. Nede i Højen, et lille Stykke under det omgivende Terræns Overflade, konstateredes et Kulturlag, der forsvandt ud under Højen og fortsatte et Stykke ind i Heden. En Række Prøvegravninger viste, at Oldsagerne kun fandtes paa et temmelig lille Omraade, men da Undersøgelsen udstraktes over et større Areal viste det sig, at der var flere Pletter med Flintoldsager, og paa Naboejendommens Jord, hos Statshusmand Mads Lundgaard, blev der konstateret et større, sammenhængende

Omraade med Oldsager. Senere paa Sommeren blev nu iværksat en indgaaende, systematisk Undersøgelse, der fortsattes i Foraaret og Efteraaret 1939. Ialt kom Arbejdet til at strække sig over 24 Dage, og i denne Tid udgravedes et Areal paa $159\frac{1}{2}$ m², ligesom der indsamledes en Del Oldsager paa Jordens Overflade.

I Arbejdet deltog ved den første Undersøgelse Lærere O. Bech, Gesten, og Lærer H. Øllgaard, Hejbøl; sidstnævnte deltog ogsaa senere nogle Dage i Udgravningerne. I den sidste Gravning, i November 1939, deltog som Geolog stud. mag. J. Troels-Smith fra Danmarks Geologiske Undersøgelse. Jeg vil gerne paa dette Sted bringe mine Medarbejdere min bedste Tak for deres Del i de interessante Undersøgelser, og en særlig Tak til Lodsejerne, Statshusmændene Henry Jensen og Mads Lundgaard, der hele Tiden udviste den største Elskværdighed og Hjælpsomhed.

Stenalderbopladsen ved Bøllund omfatter, foruden en Række spredte Pletter med Redskaber og Flintaffald, et sammenhængende Fundomraade, der strækker sig c. 250 m i NV-SØ Retning, med en Bredde af kun c. 5-25 m, i Hovedsagen følgende Østsiden af den inderste Del af den naturskønne Slugt ned mod Skærbæk Mølle, men trukket noget tilbage fra denne (Fig. 1). Bopladsens Beliggenhed er iøvrigt ret ejendommelig, idet der er langt til nærmeste Sø eller større Vandløb — Skærbæk Mølle-dam selvfølgelig ikke medregnet, da den er opdæmmet i nyere Tid. En saadan Beliggenhed er ellers næsten ukendt ved den ældre Stenalderes Indlandsboplads; de ligger saa godt som alle ved Aaer eller Søer, idet Fiskeri i Forbindelse med Jagt utvivlsomt har udgjort Eksistensgrundlaget for Datidens Befolkning.

En Del af Bopladsen er under Plov, en mindre Del er beplantet med Naaletræer, men største Delen ligger

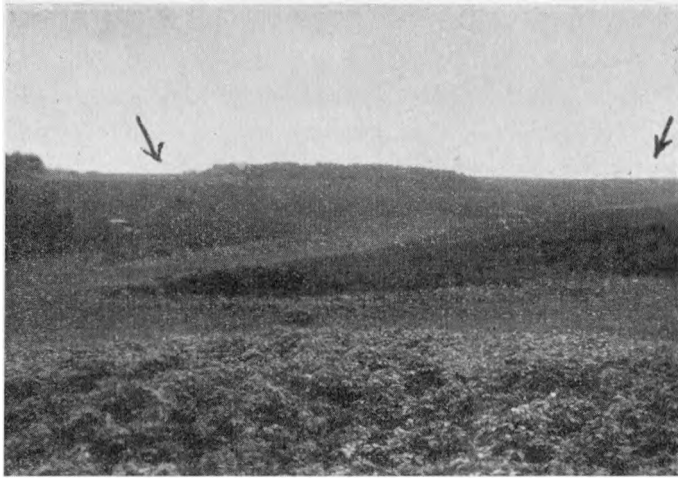

Fig. 1. Stenalderbopladsen ved Bøllund, Ølgod S., Udsigt mod Bopladsen fra den vestlige Side af Skærbæk-Mølle-Dalen. Pilene markerer Bopladsens Grænser mod NV og SØ.

i Hede, der aldrig har været pløjet. Takket være dette Forhold var det her muligt at udgrave et uforstyrret Kulturlag.

Undersøgelsen, der foregik paa sædvanlig Vis ved Gravning i Felter paa 1 m², viste, at der umiddelbart under Lyngskjolden fandtes et gennemgaaende meget tyndt, fuldstændig ensartet Kulturlag, c. 5–15 cm tykt, enkelte Steder dog med noget større Mægtighed. Kulturlaget bestod af graat Flyvesand, hvori Oldsager af Sten og en Del Trækul, iøvrigt intet andet; saaledes fandtes ingen Ildsteder, og der konstateredes ikke Spor af Hytter. Naar der kun er fundet Oldsager af Sten, skyldes det, at Ben og Træ slet ikke har kunnet bevares i den tørre Sandjord. Under Kulturlaget fulgte samme Slags graa Sand, og derunder, i en Dybde af 0,25–0,50 m, Al. Det nederste Sandlag var saa godt som fuldstændig stenfrit, og i Kulturlaget fandtes der

næsten ikke andre Sten end Oldsagerne. Udgravningen foregik iøvrigt med smaa Graveskeer og Sortering af Jorden med Fingrene, den eneste Maade man kunde være sikker paa, at alle de ganske smaa Stykker forarbejdet Flint ikke undgik Opmærksomheden.

Som ovenfor anført udgravedes ialt $159\frac{1}{2}$ m², der fordelte sig paa tre Omraader af Pladsen, hvoraf det største udgjorde 99 m²; men det er kun en lille Del af Bopladsen, omend antagelig et af dens rigeste Partier, der er bortgravet. Karakteristisk for Bopladsen som Helhed er det, at den paa sine Steder er meget rig, medens den paa andre Steder er yderst fattig. Saaledes grænser nogle af de rigeste Felter op til nogle med kun faa Sager.

Ialt har Undersøgelsen af Bøllund-Bopladsen givet over 700 Redskaber, c. 3400 Flækker og c. 375 Flækeblokke, Spaanblokke og Knuder, samt c. 21750 Stk. Flintaffald. Kun en lille Procent af hele denne Fundmasse er opsamlet paa Overfladen af de Dele af Bopladsen, der er under Plov, langt det meste hidrører fra den systematiske Udgravning.

Det samlede Fundmateriale gør et fuldstændig ensartet Indtryk, saavel m. H. t. Flinttekniken som m. H. t. de repræsenterede Redskabstyper. Der kan ikke være Tvivl om, at det drejer sig om en »ren« Boplads, hvor alle Oldsagerne stammer fra en og samme i Tid antagelig ret begrænset Periode, uden Indblanding af ældre og yngre Sager, saaledes som vi træffer det paa paa de fleste af Gudenaakulturens Bopladser. Netop dette Forhold, at Fundet udgør en ublandet Helhed, giver det dets videnskabelige Værdi.

Alle Oldsagerne er af Flint, med Undtagelse af Slagstenene, der dels er Flint, dels af Kvartsit. Om de enkelte Oldsagstyper skal her gives følgende korte, sammenfattende Oplysninger.

Flækker, Flækkeblokke og Slagsten.

Langt den største Del af Fundet, bortset fra Flintaffald, bestaar af utildannede Flækker og de Blokke, hvoraf Flækkerne er slaaet. Af de c. 3400 Flækker kan c. 1250 betegnes som mikrolitiske. Der er kun forholdsvis faa virkelig fine, regelmæssige Flækker, og tilsvarende er de fleste Blokke med uregelmæssige Afspaltningssar, og de er næsten alle meget smaa.

Til den videre Tildannelse af Raamaterialet: Flækker, Blokke, Skiver og andre Flintstykker er benyttet Slagsten, hvoraf der er fundet c. 15. De fleste er af Flint, nogle enkelte af Kvartsit; de frembyder iøvrigt ikke noget af særlig Interesse.

Økser.

Et halvt Hundrede af Fundets Redskaber kan betegnes som Økser (Fig 2, 1–3 og 6–7) eller rettere Økseskærper, idet de ikke har været benyttet direkte, men har været indsat som Skærper i Økser af Hjortetak, der ved Behugning har faaet lidt Tildannelse, særlig en skarp Æg. Kun faa af disse Økseskærper har faaet nogen videre omhyggelig Udformning. Der findes slet ingen egentlige Skiveøkser (Skivespaltere) paa Bøllundbopladsen, og knapt nok nogen Økser, der kan betegnes som virkelige Kerneøkser. Taget som Helhed maa disse Økser sikkert siges at repræsentere det mest primitive indenfor denne Redskabstype, der hidtil er fundet her i Landet.

Spidsvaaben.

En lille Gruppe Oldsager — en halv Snes Stykker — kan betegnes som Spidsvaaben (Fig. 2, 4–5). Kun et enkelt Stykke er nogenlunde veltildannet. Det har en Længde af 10,9 cm og er overhovedet det største Stykke forarbejdet Flint, der er fundet paa Bøllundbopladsen. Ogsaa disse Stykker har antagelig været en Slags Skærper til Økser af Hjortetak.

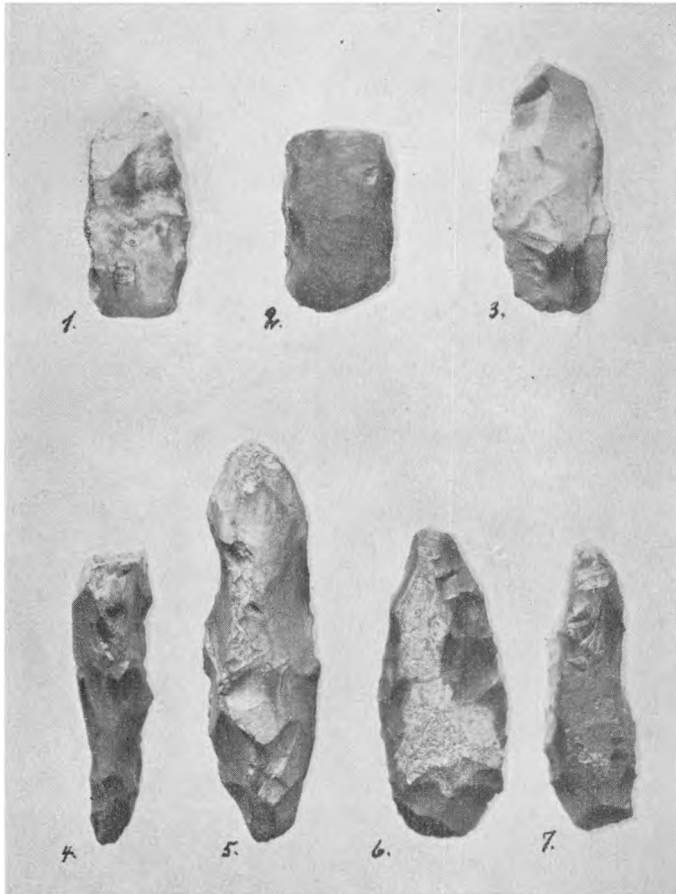

Fig. 2. Økser og Spidsvaaben. 1—3 og 6—7 Økser. 4—5 Spidsvaaben.
 $\frac{3}{4}$ Stør.

Bor.

Som Bor kan opfattes en halv Snes Redskaber, dels lavet af Flækker og Spaaner (Fig. 3, 4), dels af Skiver og mere tilfældige Flintstykker. Et Par Stykker er lavet af itubrudte Økseskærper, der her har fundet anden Anvendelse, og i det hele taget er det et almin-

deligt Træk paa disse Stenalderbopladsder at se ødelagte Vaaben og Redskaber blive omhuggede og ændrede til andet Brug, saa intet gik til Spilde.

Skrabere.

Redskaber til Skrabning af Skind, Træ o. a., der er saa karakteristiske paa Stenalderens Bopladsder, findes ogsaa her i rigeligt Tal. Ialt er fundet c. 125. Heraf

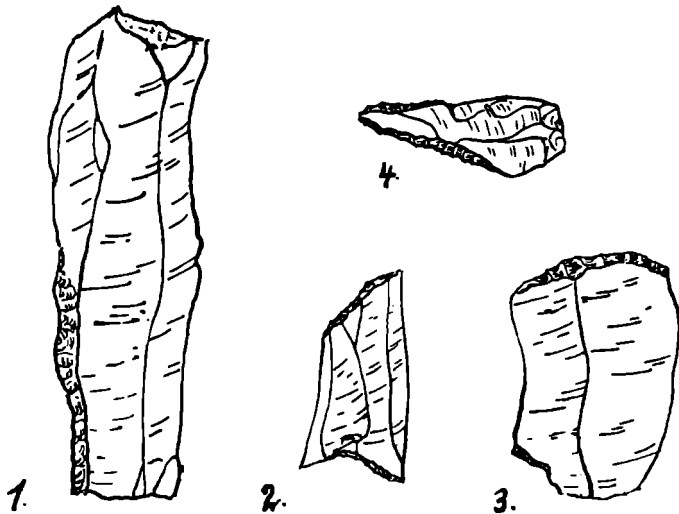

Fig. 3. 1 Flækkekniv. 2 og 3 Flækkeskrabere. 4 Flækkebor.

er c. 20 dannet af Flækker (Fig. 3, 2 og 3), der findes i alle Hovedtyper, med udbuet, lige, indbuet og skraa Skrabeæg. C. 40 er lavet af Skiver, hvoraf de fleste er ganske smaa og cirkelrunde, med Behugning langs hele Kanten eller en Del af denne (Fig. 4). Et lignende Antal Skrabere er lavet af smaa, mere uregelmæssige Flintstykker og kan betegnes som Spaanskrabere. Endelig er c. 25 lavet af Flækkeblokke, der ved en særlig Behugning er omdannet til de saakaldte Blokskrabere, hvoraf en Del kan gives Betegnelsen Høvlskrabere (Fig. 5).

Forskellige Flækkeredskaber.

Af Flintflækker — langt det vigtigste Raamateriale, eller rettere Halvfabrikata, til Fremstilling af Redskaber paa denne som paa næsten alle den ældre Stenalder's Boplads — er yderligere tildannet *Flækkeknive*

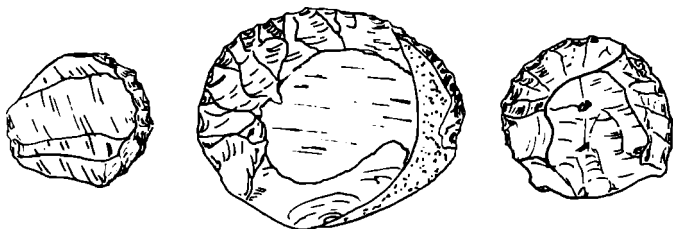

Fig. 4. Skiveskrabere. ca. $\frac{3}{4}$ Stør.

(Fig. 3, 1), hvoraf dog kun er fundet nogle faa Stykker, og de saakaldte *Stikler* (Fig. 6), Redskaber, der har været benyttet til Skæring og Graving i Ben. Der er fundet over et halvt Hundrede Stikler, men en Del af disse er dog lavet af Skiver, uregelmæssige Flintstykker og Blokke. Endelig har en Del Flækker faaet forskellig Tildannelse, uden at man kan henføre dem til nogen særligt betegnede Redskaber.

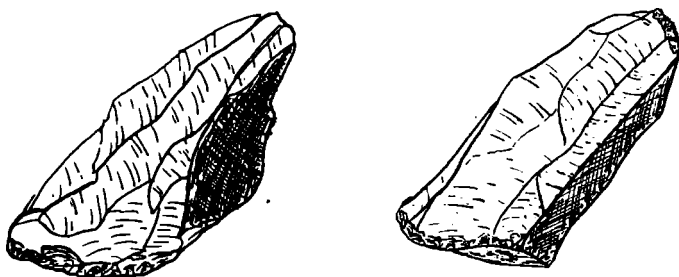
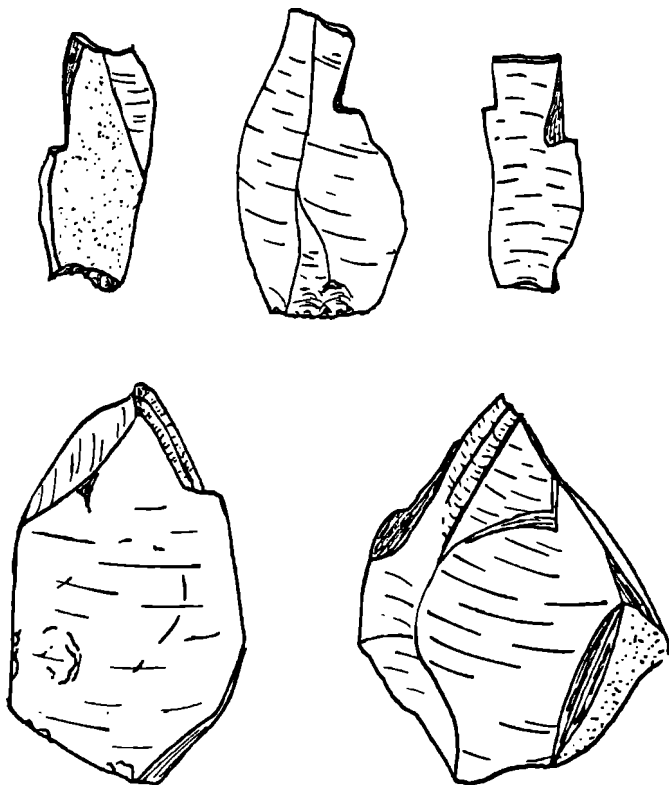

Fig. 5. Høvlscrabere. ca. $\frac{3}{4}$ Stør.

Mikroliter.

Tilbage af Redskaber staar at omtale Mikroliterne, de smaa fint behuggede Flintflækker, der utvivlsomt

Fig. 6. Stikler. $\frac{1}{1}$ Stør.

hovedsageligt har været benyttet som Pilespidser. Mikroliterne udgør over Halvdelen af det samlede Antal Redskaber, idet der er fundet ikke mindre end c. 380, hvortil kommer de saakaldte Mikrostickler, der er Af-fald fra Tildannelsen af Mikroliterne. Der er fundet over 60 Mikrostickler (Fig. 7, 11–12).

De fleste Mikroliter, c. 170, er spidse i den ene Ende, med Behugning (Retouche) langs den ene Side, sjældnere langs dem begge (Lancetter, Fig. 7, 1–6). En Del Mikroliter, c. 75, har trekantet Form (Fig. 7,

7-10), og næsten alle disse Stykker har de to korte Sider tildannet. Desuden findes enkelte Mikroliter af særlige Former, og adskillige kan ikke nærmere bestemmes; de er dels atypiske, dels ubestemmelige Brudstykker. Af særlig Interesse er en Del Forarbejder, der i Forbindelse med Mikrostiklerne giver Besked om, hvorledes Fremstillingen af Mikroliterne er gaaet for sig.

Tilsammen udgør hele Fundmaterialet de bevarede Rester af en primitiv Jægerbefolknings Redskaber. Men det er desværre et meget ufuldkomment Billede, man faar af disse. For, som allerede nævnt, er der ikke bevaret en Stump udover Stensagerne; alle de Redskaber af Ben, Hjortetak og Træ, Beboerne at

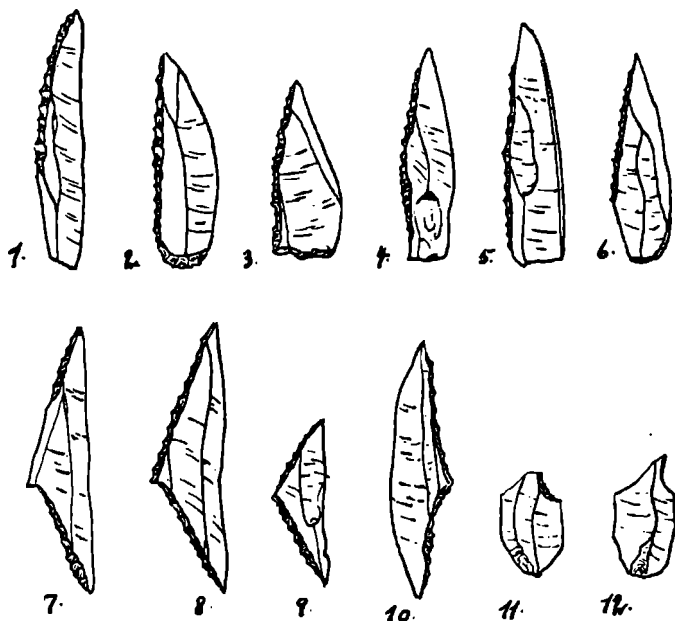

Fig. 7. Mikroliter.

ca. 1/1 Stør. 1-6 Lancetter. 7-10 Trekanter. 11-12 Mikrostikler,

Bopladsen maa have benyttet, er der ikke levnet fjerneste Spor af.

I Indledningen er allerede nævnt, at Fundet fra denne Boplads har stor Interesse, fordi det bidrager til at udfylde Hullet mellem Klosterlundfundet og Gudenaakulturen. Dette kan vises ved en Sammenligning, paa den ene Side med Fundet fra Klosterlund, paa den anden Side med de ældste Fund, der tilskrives Gudenaakulturen. Uden iøvrigt paa dette Sted at komme ind paa en nøjere Sammenligning, skal det siges, at Fundet staar nærmest ved Klosterlund, baade hvad Flintteknik og Redskabstyper angaar. Et væsentligt yngre Træk ved Bøllundfundet er de talrige, temmelig fine Mikroliter, især de forholdsvis mange Trekkanter, og den tekniske Forarbejdning af Flækkerne staar en Del over Klosterlund. Mærkeligt er det dog, at Økserne maa siges at være mere primitive i Bøllund, end i Klosterlund.

En væsentlig Støtte for den Antagelse, at Bøllundfundet er noget yngre end Klosterlund, faar vi gennem den geologiske eller rettere botaniske Bestemmelse. En Undersøgelse af Trækul, der fandtes forskellige Steder paa det udgravede Areal, viste at Egnens Bevoksning paa det Tidspunkt af Stenalderen, da Bopladsen var beboet, har bestaaet overvejende af Fyr og Hassel. Der er en Del forkullede Hasselnødde-skaller i Fundet, og den forholdsvis store Procent af Hassel gør det overvejende sandsynligt, at Fundet maa være yngre end Klosterlundfundet, der hører hjemme paa det Tidspunkt i Skovens Udviklingshistorie, da Hasselen indvandrede til Danmark.

Det vil næppe være meget galt at anse Bopladsens Alder for mindst 8000, snarere op mod 9000 Aar; med større Nøjagtighed lader det sig ikke angive.

1) Therkel Mathiassen: Gudenaakulturen. Aarb. f. Nord Oldk. o. Hist. 1937, p. 132 f.f.

2) Dette Fund, der er udgravet 1937 af Kunstmaler Boye Givsskov, København, er endnu ikke publiceret, men findes omtalt hos J. Brøndsted: Danmarks Oldtid i Stenalderen, p. 43.

3) Denne lille Afhandling er kun at opfatte som en foreløbig, kortfattet Publikation. En nøjere Behandling af Fundet vil senere fremkomme i Faglitteraturen.

Udskiftningen i Nr. Nebel Sogn.

Af A. Ravnholt.

Det er almindelig kendt, at den danske Bondejord, antagelig fra den tidligere Middelalder, i alt væsentlig blev drevet under det saakaldte Jordfællesskab. Denne Driftsform, der ret naturligt udviklede sig af de givne Forhold, blev igennem flere Aarhundreder anset for at være den bedste. I Landsbyernes »Vider og Vedtægter« findes bl. a. de mange Bestemmelser for, hvorledes Bymændene den Gang havde at forholde sig ved alt, hvad der vedrørte Jordbruget.

Selv om vi nu maa sige, at Fællesdriften staar som en fjern og helt umulig Driftsform, maa det erkendes, at dens Opretholdelse i sin Tid var begrundet i en ærlig Stræben efter at dele »Sol og Vind« lige, idet alle derved fik lige Andele i god og daarlig Jord og man i Fællesskab delte ondt og godt med hinanden.

Fra omkring Midten af det 18. Aarh. begyndte der at hæve sig Røster om at faa Bondestanden udfriet af de Kaar, som disse gamle Forhold med indlevede Vaner og gammel Slendrian, Hoveri og Stavnsbaand havde hensat dem i, og Opmærksomheden samlede sig især om Gennemførelsen af en Ændring i Jordbrugets Driftsform ved en *Udskiftning* af Jorden, saaledes at denne for hver enkelt Bruger blev samlet paa eet eller faa Steder. Flere Godsejere begyndte frivilligt at foretage en saadan Udskiftning af deres Bønder

dergods, og Regeringen søgte ved forskellige Forordninger at fremme en Afskaffelse af Fællesskabet.

Ved en ret omfattende og overordentlig vigtig Forordning af 23. April 1781 blev det bestemt, at enhver Lodsejer havde Ret til at faa sin Jord udskiftet, saaledes at den blev samlet paa højst 3 Steder. Denne Forordning, der maa siges at være den vigtigste Indledning til alle de senere følgende Landboreformer, indeholdt imidlertid den Bestemmelse, at Godsejerne skulde foretage Udskiftningen paa egen Bekostning. Som Følge deraf blev det i den nærmeste Tid derefter ikke til ret meget. Bøndernes egen Modstand mod Ophævelsen af gammel Sædvane, især Fællesgræsningen, fremmede heller ikke Sagen, som de ikke indsaa var til deres egen Bedste.

Ved en ny Forordning af 15. Juni 1792 tillodes det nu Godsejerne at fordele Renterne af Omkostningerne paa Fæsterne, og dette bevirkede, at der kom god Gang i Reformen, saaledes at denne i Løbet af ca. 10 Aar bevirkede, at Halvdelen af Danmarks Landbrugsjord blev udskiftet. Omkring 1835 var næsten al Bondejord udskiftet.

Denne Udskiftning af Bondejorden er i Almindelighed anset for at være den mest indgribende Reform, danske Jordbrugere har oplevet. I Virkeligheden omskabte den næsten hele Landets Udseende og Bondens Arbejds- og Livsformer. Ved den Selvstændiggørelse, som den medførte, skabte den tillige hele Muligheden for den Fremgang og Udvikling, som Bondestanden baade praktisk og intellektuelt har været inde under i det sidste Hundredeaar.

Det er let forstaaeligt, at en saadan Reform ikke gik i en Haandevending, men der blev dog straks taget fat paa det praktiske Arbejde, saaledes at 1790'erne opviser en stor Mængde af Egne, hvor Udskift-

ningen fandt Sted. Til disse Egne hører ogsaa en stor Del af Vestjylland.

At Reformen maatte tage Tid, havde især sin Aarsag i den Grundighed, hvormed man gik frem, det var aabenbart de ledende og udøvende Mænd magtpaaliggende at faa det hele gennemført paa den mest retfærdige Maade, saa ingen skulde føle sig forurettet.

Selve Udskiftningsakten deltes i Almindelighed i en Taksationsforretning og en Aastedsforretning, hvor de paagældende Lodsejere blev indkaldt til sammen med den fungerende Landsinspektør at enes om og bifalde den Delingsplan, som var lagt. Til at forestaa det hele valgtes i Reglen vedkommende Egns Herredsfoged og et Par andre fremstaaende Mænd. De foretog Indkaldelserne til de forskellige Møder enten for Herredstingets Ret eller paa Aastederne i de forskellige Byer.

Vi skal nu se lidt nærmere paa, hvorledes Udskiftningen foregik i de 3 Byer Nebel, Præstbøl og Bolckjær i Nr. Nebel Sogn:

I Henhold til skriftlig Begæring af 14. Septbr. 1792 fra 14 Lodsejere i de 3 nævnte Byer blev til at taksere deres til Udskiftning af Fællesskabet opmaalte Ejendom af kgl. Maj's Byfoged i Varde og Herredsfoged i Øster-Nørre og Vester Herreder *Laurids Fogtmann* og Cancelliraad, By- og Herredsskriver *Hans Wulff Ølgaard* udnævnt følgende Mænd:

- Gaardmand Jakob Christensen af Janderup
- » Mads Boysen i Gadgaard
- » Christen Møgelgaard i Rottarp og
- » Lars Nissen i Fidde

som Reserve i Tilfælde af Forfald

- Chr. Sørensen i Lunde og
- Chr. Pedersen i Vittarp.

Den 2. November s. A. mødte de 4 Mænd saa paa Herredstinget og fremkom med den foretagne Tak-
sationsforretning. Ved denne maa der her sikkert kun
tænkes paa en Vurdering af *Jordstykkeernes Bonitet*.
Man gik nemlig frem paa den Maade, at man udfandt
i hvilket Forhold hvert Agerstykke stod i til Byens
bedste Jord. Dette udtryktes da paa den Maade, at
man angav hvormange Fladeenheder eller Maal man
skulde have i den paagældende Ager for at det i
Værdi kunde svare til 10 Enheder af Byens bedste
Jord. 8 Maal=14=10 vil da sige, at af disse 8 Ager-
stykker har 14 Kvadratalen samme Værdi som 10 Kva-
dratalen af den bedste Jord¹⁾.

Det var Landinspektør D. Wesenberg der her, som
flere andre Steder i Vestjylland, stod for Opmaalingen
og »under Anførsel« af ham var det altsaa, at de 4
Mænd skulde »foretage og beskrive den lovlige Tak-
sationsforretning, hvorfor de nyde lovlig Betaling og
derefter har inden Retten edelig at affinde og rigtig
at vedstaa«. —

Af den meget omstændelige og omhyggelige Vur-
dering af de forskellige Jordstykker gengives nogle
Prøver:

Sønder Lukke, fra Sønder Nr. 1 10=10

5 Maal 11=10

Bolkjær Agre, fra Vester 9 Maal Nord $\frac{1}{2}$ =18

5 Maal 15=10 Søndens 12=10

Bolkjær Hedeagre, de østen fra Vester 1 Maal 14,

1 Maal 13, 1 Maal 14 og Rest 11=10

Præstegaardens Øster Toft, Agerjord 20=10

Ravenhøj Hede, Vesten Vejen allerringeste Hede,

Østen Vejen allerringeste Græsning

og Norden ringeste Græsning.

¹⁾ Se H. K. Kristensen »Outrup Sogn« 167.

Præstbøl Hauger, fra Nord 5 Mark ringe Græsning
Nr. 34 Agerjord 20=10 Græsning ringe,
Nr. 38 Ager 12=10, Græsning ringe.

Præstbøl Hedeager, fra Sønder 13 Maal 50=10
alle øvrige 70=10 og det tildels
ubrugte Fald 80=10.

Det har været et overordentligt stort Arbejde med Omhu at faa opmaalt og vurderet alle de mange Jordstykker. Der var Agre af meget forskellig Bonitet, Enge, Hede og Mosearealer, som ikke uden Vanskelighed lod sig samle og uddele, saaledes at hver Mand saa vidt muligt fik sit tilkommende. Om Stedet Trindhæue hedder det f. Eks.:

»Derfra til Vester 46 Alen Vesten for Hoved Linien, som kommer fra Nord igjennem Toften Nr. 16 og gaar til Bjergmark, udtager samtlige Lodsejere et Skjær til Klyne Gravning til Rebning imellem dem, længere til Vester i samme Skjær tages et Stykke af 300 Alens Bredde, som Sønden Grawen svarer for god, og Norden Grawen for middel Græsning« —

Endvidere:

»Ved Sønder Lukke Dig(e) ved Gaden et andet Stykke, middel Græsning og ved Klauenborg paa Gaden ring(e) Græsning.«

»Om Skolen eller Degnen skal blive Græsning tilagt, da formenes, at 28000 Kvadratalen 10=10 eller 28000 Kvadratalen bedste Græsning bør udlægges til et Høveds Græsning »hvorfor Skoledistriktet bør betale 3 Rdl.«

Med Hensyn til Betegnelsen af Græsarealerne var den saaledes: Bedste Græsning 10=10, god Græsning 12=10, middel 15=10, ringe 20=10, ringeste 30=10, allerringeste 40=10.

Heden takseredes paa samme Maade. 14000 Kva-

dratalen bedste Eng og Græsning beregnedes i Bolkjær til 64 Ldp (Hø).

Landinspektøren og de 4 Taksationsmænd underskrev Forretningen d. 22. Oktober 1792, idet de forbandt sig til »siden uden videre Kald og Varsel edelig ved Retten at affinde samme«.

Ligeledes underskrev samtlige Lodsejere paa, at »denne vores Markers Taksation er for os oplæst og maa uden Kald og Varsel affindes«. Protokollering og Affindelsen fandt Sted d. 2. Nov. 1792.

For de Lodsejere, der ikke havde indfundet sig ved Taksationens Oplæsning, blev denne paa anden Maade forkyndt. »Og aflagde Mændene deres Ed paa, at de have gjort deres Forretning efter bedste Skjønsomhed og Samvittighed uden Vild eller Venskab, Gunst eller Gave, Had eller Avind for nogen af Parterne, hvorfor da ingen vilde tilspørge dem noget, de fra Retten blev permitteret.« —

Med Taksationsforretningen fulgte en særskilt, af Lodsejerne selv sat, Taksation af Engene i H. t. hvor mange Læs Hø, de kunde afgive. Et Læs blev ansat til 32 Ldp.

Eks.:

Bolkjær Enge fra Vester:

Nr. 10	224 Ldp
» 32	104 »
» 2	24 »
» 29	24 »
» 67	67 »

Sædding:

Chr. Vad	36 »
Nr. 36—37	30 »
» 8	64 »
» 3—2	16 »
» 27	18 »

Kolle:

Nr. 38	32 Ldp
» 37	32 »
» 33	64 »
» 30	60 »
» 29	28 »

Ogsaa denne Taksation blev underskrevet af samtlige Lodsejere, og protokolleret paa Vester Herreds Ting d. 2. Nov. 1792.

»Og saaledes bemeldte Tingdag i Stokkemændenes¹⁾ Overværelse og efter Justitsprotokollens Udvisning er passeret bekræftes under vore Hænder og Signeter«.

L. Fogtmann, Hans W. Ølgaard.

Efter at saaledes Taksationsforretningen, Vurderingen af de mange forskellige Jordstykker var til Ende, fulgte den saakaldte *Udskiftningsakt*, som foregik i Dagene 13. og 14. Marts 1793; man maatte vente til næste Foraar for at faa nogenlunde Vejr til den dertilhørende Aastedsforretning.

Det begyndte med at Sognefoged Christen Thomsen i Sædding efter Landinspektørens Begæring og Ordre fra Stiftamtmand Conferensraad Hellfried (ved Fuldmægtig Curd) og Overlandcommissærerne Kaptejn Mylford til Søvig og Commerceraad Warthoe af Roest Møllegaard fik Paalæg om at forkynde for Lodssejerne samt for en Del Beboere i Henne, Lunde og Outrup Sogne, at de maatte give Møde til et Aastedsmøde i de 3 Byer de nævnte 2 Dage i Marts.

Tillige indkaldtes Kammerraad Stokholm paa Hennegaard, fordi man ei vidste om de Enge, hvorom der blev Tale, var Selvs eller Fæsteejendom.

I den kongelige Forordning hed det, at en Land-

¹⁾ En gammel Betegnelse for 4 Mænd, der var udvalgt til at overvære Tingsforhandlingerne (Retsvidner).

væsenskommission skulde bestemme en Delingsplan, som derfor blev udarbejdet. —

Ved Begyndelsen af den derved foretagne Opmaaling fremkom en Del Beboere i Houstrup overfor Landinspektøren med Forlangende om, at der tilkom dem en Part af den saakaldte Nebel Hede, beliggende mellem Houstrup og Nebel. Da der endnu ikke var udlagt disse Houstrup Mænd noget af denne Hede, fremkom de ved Aastedsforretningen med Paastand overfor Landvæsenskommissionen om, at faa deres Ret: »Vi udbede den respektive Kommissions Eragtning, hvormeget og paa hvad Sted, vi denne Ejendom skal nyde«. Af de mange og omstændelige Planer og Ordninger faar man et godt Indtryk af hvor omhyggeligt man gik frem for at faa et saa tilfredsstillende Resultat som muligt; det har ikke været noget helt let Arbejde. Vi maa nøjes med et Par Prøver:

Bolkjær og Præstbøl Ager Planen.

1. Norden Hovedvejen falder først Nr. 38 dernæst Nr. 37 og Sædding Del, da Nr. 37 har Del i Sædding Mark, som kommer til Udskiftning og der imellem begge kan gjøres Ligning, og endelig Nr. 36, som strækker til øster Jordan maalt fra Vester til Øster paa nordvest for Ager 132 Alen—«.

Nr. 3 faar i Bolkjær Hede Ager de 3 østre Maal med lige Linie til Nord, samt noget mere som de 2 Nord Maal af Nordgaard. 34 strækker derfra til Sønden omtrent til Nordvest Hjørnet af dens Hauge paa Nordgaard Ager og beholder i Vester af hans eget Maal kuns 13 Alen. Stumpen sønden hans Sted, førhen Nr. 38 tilhørende, tilfalder den ligeledes, og det øvrige af denne Plan tilfalder Nr. 33. —

Vestligst i denne Plan ligger først Bolkjær Lod, dernæst Nr. 33 og endelig østligst Præstegaarden, som tillige beholder den Toft Maal østen Kirken, da saa

vel Bolkjær Lodden som Lodden 33 ikkun bliver smal og gaar tværs over Agerne. —«

Angaaende Houstrup-Mændenes Krav hedder det: »Hr. Kammerraad Stockholm paa egne og øvrige Houstrup Lodsejeres Vegne haver gjort (Krav) angaaende Delagtighed i Nebel Forte.«

»For den gjorte Paastand fremviste Kammerraad Stockholm Landmaalingen, som bestemmer, at Houstrup skulde have Part i Nebel Hede forment; endvidere beraabte Hr. Kammerraaden sig paa Brugen, Houstrup By havde haft af Nebel Kjær; det første forment Nebel Lodsejere at være dem ubekjendt, og det sidste kunde de ikke nægte.«

»Under disse tvetydige Omstændigheder blev Sagen proponeret til Forlig imellem Parterne, og da Houstrup omtrent har den femte Part Hartkorn i Nebel Sogn, skulde man tro, at denne femte Part af anmeldte Tørvemose kunde være den yderste Del, Houstrup kunde forlange, og derfor foreslog Landinspektøren, at Houstrup maatte nyde fra Vestersiden af den udtagne Tørvemose en Bredde af 190 Alen. —«

Efter nogen Mægling endte Sagen dog med, at Nebelboerne fik Houstrup-Mændene til at nøjes med et Stykke paa 100 Alens Bredde.

»Efter Aftale mellem Bolkjær, Præstbøl og Nebel, indfrier Nebel den Del af Forten, som ligger ved Nebel By, og Bolkjær skulde have Vederlag samme Steds med Hede, saaledes at Bolkjær nyder i Nebel Hede lod Værdi for samme Halvdel og beregnes 28000 Kvadratalen godt Hede lige med 32 Ldp. Bolkjær Enghø og den anden halve Part i Eng angaaende Hedelodden i Nebel.«

»Præstbøl Beboere betjener sig til Enge-Vej af den hidindtil brugte om ved Bolkjær Ager-Ender og giver siden hverandre Vej paa samme Maade som Nebel.«

»I Henseende til Jordens Udebrug blev almindelig vedtaget, at enhver nyder 2 Kærver efter Gjøden, hvad en eller anden kunde komme til i saa ringe Lod i Græsning, bliver ham efter uvillige Mænd vederlagt af den, der har Rug i hans Tægt; om der skulde opkomme Tvistmaal om en og anden om Græsning eller Sædejord, kendes samme ved Kristen Vad og Johannes Storgaard, begge af Sædding; eller tiltræder enhver sin nye Lod, saasnart samme er afsat ved Landinspektøren og han har deres Tilstaaelse derpaa. —«

»Endvidere begærede Hr. Kammerraad Stockholm at tilføre om Henne Sogns Høvej til Nebel Mersk, at maatte blive anvist, som skete saaledes, at samme bygges fra Sønder til Nord igennem Byen paa den almindelige Vej og derfra bøjer om til Vester gennem Lyngtoft og maa overalt være i det mindste 10 Alen bred, med den Forbindelse, at Nebel Bys Beboere aarlig maa besørge den vedgjort og i forsvarlig Stand sat, betimelig nok for Højbjergningen. —

Efter at hele Forretningen var oplæst for alle de tilstedeværende »og ingen havde videre derved at erindre« blev denne sluttet og underskrevet.

Saaledes passeret d. 13. og 14. Marts 1793.

Smaastykker.

Da de Seest Bymænd skyldtes for ulovligt Købmandskab.

I Rigsarkivet findes som Bilag til Journal for Ribe og Aarhus Stifter en Mængde Pakker med indkomne Skrivelser til Rentekammeret. Flere af disse Pakker er saa medtagne, at de ikke taaler at pakkes ud, da de i tidligere Tid har været udsat for Mishandling og Fugtighed; men en Del er dog saa velbevarede, at de kan laanes paa Arkivets Læsestue. Mellem disse findes en ejendommelig Sag vedrørende Smugleriet ved den dansk-slesvigske Toldgrænse.

Det var d. 16. Maj 1748, at Mølleren i Vrenderup ved Kolding, Marcus Madsen, satte sig til at skrive et Brev til selve Kongen om, at Bønderne i Seest spillede under Dække med Toldvæsenet og førte stor ulovlig Handel med Køer og Stude. Efter en underdanig Indledning berettede Marcus Madsen i sit Brev, at en af Vadstedriderne, d. v. s., en af de Mænd, der bistod Toldbetjentene, førte stor Kvæghandel sammen med de tre Bønder, Troels Jensen, Poul Hansen og Hans Bertelsen. Den angivne Vadstedrider hed Andreas Pedersen. Mølleren meddelte endvidere, at han flere Gange i sin Egenskab af Tilsynsmand havde opdaget disse Ulovligheder og været de omtalte Mænd til stor Hinder; men han havde herfor høstet Had og Forfølgelse og mente

ikke, at hans Modstand var tilstrækkelig. Da de andre Tilsynsmænd var »ganske unyttige«, kunde de nævnte Gaardmænd gøre, hvad de lystede.

Endvidere udtalte Brevskriveren sin Forargelse over, at en Mand, der nyder Hans Majestæts gode Løn, kunde være med til slig Utroskab. Selv frygtede han for at gribe direkte ind af Hensyn til »sit Liv og sine Lemmers Forlis«, eftersom Andreas Pedersen var et »slem og ondt Menneske, der vilde være en Trusel mod ham og hans fattige Gods«, hvis han ikke blev taget i Forvaring før Sagens Undersøgelse.

Mølleren beklagede sig desuden over, at den ulovlige Handel var til stor Skade for de fattige og ærlige, idet Folk kunde handle mere fordelagtigt med de Bønder, der snød Toldvæsenet. Grunden til den ringe Respekt for Toldvæsenet søgte han i den Omstændighed, at der ikke i de senere Aar var givet Tilsynsmændene nødvendige Instrukser. Især havde den grasserende Kvægsyge vendt op og ned paa Toldernes Arbejde. Mange var ligefrem af den Mening, at Tilsynsmændene ikke havde Ret til at fungere mere.

Endelig beder Angivaren om vedblivende at maatte være Tilsynsmand for Seest, saafremt det behager Hans Majestæt at beholde Tilsynsmændene, og hvad Sagens videre Forløb angaar, anmoder han om fri Proces (Beneficium Paupertatis) og »Pardon i Naade« for de, der skulde vidne i Sagen, da Tjenestefolk o. l. ellers gerne kunde vidne falsk af Frygt for Følgerne.

Gennem Rentekammeret sendte Kongen den modtagne Sag til Stiftamtmand Gabel paa Bramminge Hovedgaard, for at han kunde undersøge Sagen. Gabel foretog i den Anledning en Rejse til Kolding og indhentede en skriftlig Erklæring hos Kammerherre, Amtmand von Bülow.

Denne begynder sin Erklæring med at oplyse, at

de Kolding Toldbetjente selv i en Forestilling til Kammerkollegiet havde oplyst, at i Sognene Syd for Kolding var de fleste Landmænd — Tilsynsmændene iberegnet — ikke i Stand til at legitimere deres Kvæg, siden Kvægsygen brød ud, da enhver paa alle mulige Maader søgte at forsyne sig.

Et Par orienterende Bemærkninger kan maaske her være paa sin Plads. Fra ældgammel Tid var Størstedelen af den danske Eksport af Stude og Øksne gaaet til Holland; men paa Grund af Toldforhøjelser i 1691 og 1718 var Handelen med Holland blevet mindre og mindre, i Stedet solgtes nu de fleste Stude og Øksne i Hertugdømmerne til en noget lavere Pris. Imidlertid blev Hollands Kvægbestand omkring 1740 angrebet af en heftig Pest, saa Landet igen maatte ty til de danske Eksportører. Medens den samlede Toldafgift for Stude og Øksne i 1736 beløb sig til 17,773 Rdl. steg den i 1741 til 52,978 Rdl. I 1745 var den dog igen sunket til 29,088 Rdl., vel sagtens paa Grund af, at Kvægsygen nu ogsaa havde bortrevet en stor Del af Danmarks Kvægbestand. I 1747 saa man sig ligefrem nødsaget til at forbyde al Udførsel af Græsoksne og ustaldede Øksne, saaledes at kun Staldøksne og Stude kunde sælges til Udlandet.

Det er indlysende, at en Kvægpest, der greb om sig i det Omfang som den her omtalte, var i høj Grad generende for Toldvæsenet. I normale Tider havde man nøjagtige Lister over hver Mands Besætning; men naar Kvæget døde i Flokkevis var det et uoverkommeligt Arbejde at holde Listerne a jour, og Folk benyttede Lejligheden til fri Handel.

Amtmand von Bülow udtalte da ogsaa i sin Erklæring, at han intet hellere ønskede, end at der kunde komme ordnede Forhold i det Amt, der var ham betroet, og mente ogsaa, at Befolkningen gerne

vil holde sig Loven efterrettelig. — Derimod havde Amtmanden intet til overs for Angiveren, som han betegnede som »et ugudeligt, ryggesløst og maliciøst Menneske«, der idelig laa i Proces med sine Medmennesker o. bl. a. havde voldt Rytter- og Landmillits-sessionerne mange Besværinger, saavel i Amtmandens Tid som i hans Forgængers. Det almindelige Rygte var ham imod, og hans egen Sognepræst gav ham et daarligt Skudsmaal.

Amtmanden kunde derfor ikke tilraade, at Marcus Madsen fik fri Proces. Ikke alene kunde han derved genere alle sine Modstandere; men det kunde endog befrygtes, at han vilde tjene store Summer derved, især hvis han erholdt Pardon for Vidnerne, idet han saa kunne forskaane dem, der betalte ham derfor, selv om de var de største Defraudanter (Smuglere). Angiveren havde endnu aldrig givet saadanne Beviser paa Ærlighed, der gjorde ham egnet til at lede en Undersøgelse i Toldsvig, og hvis han skulde lede en Kommission, vilde han sikkert ikke lede den i Kongens Interesse.

Med Amtmand v. Bülow's Skrivelse fulgte følgende Attest fra de sigtede Bønder i Seest: »Vi underskrevne, Hans Kongelige Majestæts Rytterbønder i Seest, undrer os højliggen over, at Marcus Madsen, Møller i Vrenderup Mølle, ikke har bluet og undset sig ved saa haardelig at beføre os arme og fattige Mennesker for vores allernaadigste Arve Konge og Herre, da han ved sin til Hans Kongelige Majestæt allernaadigst indgivne Supplik saa ildesindet og falskelig har angivet os som de, der skulde findes utro og ved Underslæb og Toldsvig svigagtelligen handle og defraudere vores allernaadigste Konge, da han beskylder os som de, der bruger stor ulovlig Handel i een Complot med hverandre, med Heste og Hopper, samt Køer og

Stude. Sandelig, vi kan ingenlunde begribe, hvad der har tilskyndet dette onde Menneske til denne forrædderiske Gerning; thi ingenlunde har han dertil haft mindste Føje eller Aarsag formedelst ringeste af os begangen Utroskab. Langt mindre har hans Samvittighed af nogen redelig og ærlig Intention tvunget ham til saadant; thi det kan enhver, som kender ham, med Sandhed sige, som almindeligt siges om saadan et Menneske, at hans Ærlighed tvinger ham ikke; men det eneste og vigtigste, som har drevet ham til denne onde Gerning, har uden Tvivl været hans Ugudelighed og Malitie, da det er aabenbart for Gud og bevisligt nok for alle dem, der kender ham, at han er et maliciøst, opsætsigt, uroligt og trættekært Menneske, der tragter efter og søger sin Lyst i andres Ulykke, Ruin og Fordærvelse. Til hvad Forargelse han paa nogle Aar har været Menigheden, som han skulde være et Lem udi, beviser tydeligt nok hans egen og vores Sognepræst, velærværdige Hr. Humble ved sin os meddelte Attest under 8. hujus, som herhos vedfæstet følger.«

Derefter gennemgaaes i Enkelthederne den vedhæftede Attest fra Sognepræsten. Heraf fremgaar det, at Marcus Madsen, til Trods for, at han har en dygtig og vindskibelig Kone, fører et løsagtigt Levned. Bl. a. var han ved en Absolution i Seest Kirke blevet udlagt som Fader til et af Maren Hansdatter født uægte Barn. I 18 Maaneder havde han ikke søgt Herrens Bord, og hans gamle Fader havde han i høj Grad mishandlet, ja endog slaet ham. Ang. det omtalte Barn havde han prøvet paa at fraspærge sig Skylden ved et fremmed Tingsted; men Dommeren der havde henvist ham til Koldinghus Birketing, saa det ikke lykkedes for ham.

Til Slut anfører Bønderne i deres Attest, at de vil

blive ruineret ved en Proces, da Marcus Madsen ikke er i Stand til at erstatte dem deres Udlæg til Procuratorer, eftersom han intet ejer.

Ogsaa fra Toldkammeret i Kolding blev der affattet Attester, hvori Tolderen erklærede, at Vadstedriderne var ærlige og flittige Mennesker, der passede deres Embeder og bl. a. havde opbragt en Del Kvæg til Konfiskation.

Den Skrivelse, der kaster det klareste Lys over Sagen, er dog en Attest fra Vadstedriderne selv, idet de hævder, at det hele er en ren og skær Hævnakt. De havde nemlig i September 1747 opbragt 24 Stude og 2 Køer, som var blevet konfiskeret. Marcus Madsen var mistænkt for at være Hovedmanden i det paagældende Smugleri, men havde nægtet at kende noget til Kreaturerne. Da de var opbragt paa en Indhegning i Gjelleballe Skov, som Marcus Madsen netop havde lejet, havde han dog stadig Skinnet imod sig. Hvis han havde været Ejer af Kreaturerne eller en Del af dem, havde han ved Konfiskationen lidt et stort Tab, hvad der let kunde skabe Hævntanker i hans uligevægtige Sind.

Andreas Pedersen fremhæver endvidere, at han flere Gange har været i Ordstrid med Angiveren. Blandt andet havde Marcus Madsen flere Gange kaldt ham for en Drabsmand, fordi han havde været til Stede ved et uopklaret Mord i Vejen; men da Højesteret havde frifundet ham ved Dom af 7. Maj 1741, kunde han ikke finde sig i slige Chikanier. At han eller nogen af de andre Vastedridere skulde have begaaet Ulovligheder, benægtes paa det bestemteste.

Det var saaledes ikke noget godt Skudsmaal, der fra de forskellige Sider blev givet Marcus Madsen, og da Stiftamtmand Gabel havde gennempløjet de forskellige Dokumenter, (hvert af Skrivelserne var

paa flere Foliosider), tog han ikke i Betænkning at slutte sig til de anklagedes Parti.

Den 23. Juli 1748 skrev han til Rentekammeret, at det vilde være til Hans Majestæts Skade og Rytterbøndernes Ruin, om Marcus Madsen fik fri Proces, og det vilde kun føre til, at han med sin bekendte Trættekærhed vilde anklage en Mængde Mennesker, saa ingen i Egnen kunde vide sig sikker. Sluttelig konstaterer han følgende:

1. »At bemeldte Marcus Madsen skal være bekendt for et ugudeligt, trættekært og maliciøst Menneske, som der ofte for hans andre Forhold er klaget over.

2. At hverken de beskyldte Bymænd eller Bønder i Seest formodes at have begaaet nogen stor ulovlig Købmandskab, ej heller at Vadriderne med dennem skal have colluderet.

3. At Aarsagen til bemeldte Marcus Madsen gjorde Angivelse formentlig skal have sin Rod i og Oprindelse af Had og Hævn mod Vadstедriderne, fordi de i deres Tjenestes Forretning har gjort, hvad de burde, og Tid efter anden opbragt en Del Heste og Kvæg til Konfiskation«.

Hermed sluttede en Sag, der ikke alene giver os et Indblik i, hvad Forstyrrelse et uligevægtigt Menneske kunde afstedkomme, men tillige afslører de Vanskeligheder Kvægsygen førte med sig for Toldvæsenets Folk,

M. A. Ebbesen.

Galgen ved Hvolbøl.

Kong Frederik II befalede i 1561, at den, der hemmelig uddrev Øksne af Riget, skulde have forbrudt sine Øksne og straffes som for andre stjalne Koster, det vil sige ved Hængning, da både Varernes Værdi

paa flere Foliosider), tog han ikke i Betænkning at slutte sig til de anklagedes Parti.

Den 23. Juli 1748 skrev han til Rentekammeret, at det vilde være til Hans Majestæts Skade og Rytterbøndernes Ruin, om Marcus Madsen fik fri Proces, og det vilde kun føre til, at han med sin bekendte Trættekærhed vilde anklage en Mængde Mennesker, saa ingen i Egnen kunde vide sig sikker. Sluttelig konstaterer han følgende:

1. »At bemeldte Marcus Madsen skal være bekendt for et ugudeligt, trættekært og maliciøst Menneske, som der ofte for hans andre Forhold er klaget over.

2. At hverken de beskyldte Bymænd eller Bønder i Seest formodes at have begaaet nogen stor ulovlig Købmandskab, ej heller at Vadriderne med dennem skal have colluderet.

3. At Aarsagen til bemeldte Marcus Madsen gjorde Angivelse formentlig skal have sin Rod i og Oprindelse af Had og Hævn mod Vadstедriderne, fordi de i deres Tjenestes Forretning har gjort, hvad de burde, og Tid efter anden opbragt en Del Heste og Kvæg til Konfiskation«.

Hermed sluttede en Sag, der ikke alene giver os et Indblik i, hvad Forstyrrelse et uligevægtigt Menneske kunde afstedkomme, men tillige afslører de Vanskeligheder Kvægsygen førte med sig for Toldvæsenets Folk,

M. A. Ebbesen.

Galgen ved Hvolbøl.

Kong Frederik II befalede i 1561, at den, der hemmelig uddrev Øksne af Riget, skulde have forbrudt sine Øksne og straffes som for andre stjalne Koster, det vil sige ved Hængning, da både Varernes Værdi

og den besvegne Told altid vilde overstige den halve Mark, som efter Jydske Lov var Grænsen mellem Galgenfugle og Tremarksmænd. Det varede da heller ikke længe, før Straffen ved Hængning bragtes i Anvendelse på en Smugler. Kongens Påbud af 1561 agtedes kun ringe. Handelsfolk drev Øksne over »den mellem Skodborg og Kolding løbende Aa.« Blev en Handelsmand fanget, skulde han på det Sted, hvor Smugleriet var blevet forsøgt, hænges i en dobbelt Galge, hvorpå Lensmanden skulde lade slå en Oksehud med Horn.

P. Eliassen meddeler i sit Værk »Kongeaalen«, S. 27, at det ingen Steder oplyses, hvor Galgen, der blev rejst mod Smugleri, havde stået. Han føjer til, at det formentlig må have været et Sted i Nærheden af Kolding. Måske har der været flere Galger. Tanken om Galgen ved Grænsen har gennem Syn eller Sagn holdt sig i Århundreder. Hvorledes skulde Tolderen i Ribe ellers i 1701 finde på at sige, at nogle Folk vil »stjæle« (smugle), omend »Grænsen blev med 100 Ryttere besat og 1000 Galger stod derhos«. Denne Tolder har hørt om Galgen ved Grænsen.

Men hvor stod nu denne særlige Smuglergalge? Jeg er temmelig sikker på, at den havde sin Plads nær *Hvolbølgård* i *Lejrskov* Sogn (Andst Herred). At her har stået en Galge ved vi ad anden Vej. I 1638 behandlede en Falskmøntnerproces ved Retten i Viborg. I denne Affære var også Præsten i *Andsager* ved Varde, Hr. *Hans Bertelsen*, indviklet. Præstens Broder, *Peder Bertelsen*, var Guldsmed og møntede selv Penge. *Jørgen Jensen* i *Billund* fik af Guldsmeden 40 Daler af disse falske Penge, af hvilke han brugte nogle, da han købte to Kvier af *Erik Hansen* i *Skanderup*. Endvidere oplystes i Retten, at *Hans Bøgvad*, en Skytte, havde taget en Sølvkande på Kol-

dinghus, som han solgte til Pastor Hans Bertelsen for 24 Rigsdaler af de falske. Den Mand, der bekendte disse Sager og en hel Del mere, var en Tyveknægt ved Navn *Anders Christensen*, der blev fanget i 1638. Først sad han sammen med en Kollega på Lygumskloster, senere på Koldinghus. Han blev dømt til Døden og blev den 14. Januar 1639 hængt ved Hvolbøl. Han holdt en lille Tale inden Eksekutionen. Heri bad han Gud om Forladelse for, hvad han havde sagt om »den Dannemand Hr. Hans Bertelsen i Andsager«. Det oplyses i Tingbogen, at Galgen var bygt østen *Hvolbøl*¹⁾). Denne Stedsbestemmelse er nævnt i Viborg Landstings Dombog C fra 1639 og er altså sikker nok. Når Galgen blev sat op tæt Øst for Hvolbøl, har det sikkert været ud fra den Erfaring, at her omkring søgte Smuglerne ved Nattetide at snige sig over Toldgrænsen, der udgjordes af Kolding Å, for så at drage videre sydpå ind i det Holstenske. Kunde de bare komme over Åen hernede Nord for *Gjelballe*, var det ikke så vanskeligt at holde sig skjult i Skovkløfter og Dalpartier, der fører op til den lille Landsby (nu forbi Smørstak og Fjedtstak, igennem æ Fut eller forbi æ Lajskov, ind over Langdal om til *Gjelballegård*²⁾), og så var man reddet for Toldbetjentene, hvis man da fortsat havde Heldet med sig. Men således var det jo ikke altid. P. Eliassen fortæller i sin Bog: *Kolding fra Middelalder til Nutid* (1908), S. 329 et interessant Stykke Smuglerhistorie. Jacob Nielsen Skrædder af Kolding var en Septembemat 1645 kommen over et ulovligt Vadested ved Hvolbøl med to Studer. Udriderne traf ham næste Morgen ved *Gjelballe*. Han forklarede, at han vilde have været til Kolding, men

1) Chr. Villads Christensen: *Hr. Hans Bertelsen i Andsager*, (Saml. t. j. Hist. og Top. 3 Rk., IV Bd., 1904—05, S. 285).

2) Jfr. min Bog: *Skanderup Sogn* (1926—28), 31—33.

i den mørke Nat »forvildede« han sig og vidste ikke, hvor han var, før han kom til Gjelballe, hvor han bankede en Mand op og spurgte om Vej til Kolding; thi naturligvis vilde han ikke smugle. En Mand fra Gjelballe aflagde Ed på, at Skrædderen talte sandt, og han slap.

Det er rimeligt at antage, at Smuglergalgen ved Hvolbøl også er blevet benyttet til andre Galgenfugle end blot til Anders Christensen. Det er muligt, at Peter Eliassen ikke har erindret denne Mands Sag, da han skrev sit Værk om Kongeåen (1925–26); thi så tænker jeg, han vilde have identificeret »Galgen ved Grænsen« med Galgen Østen for Hvolbøl. Den blev på min Foranledning indført i den nye Udgave af Traps Danmark VIII, 1928, S. 564 (jfr. Fortid og Nutid VI, 1926, S. 311), og der bliver den nu stående, efter at den er forsvundet fra det stortformede Landskab mellem Hvolbølgård og Trudsbro (jfr. Fra Ribe Amt 1928, 201).

Det er i historisk Henseende iøvrigt en ret dyster Egn, vi har her i Lejrskov Sogns Sydkant. Ikke langt Vest for Hvolbøl fandt den sidste Henrettelse Sted i Koldingegnen. Det var her *Lisbeth Julius* blev hals-hugget 1. Februar 1843 på Hvolbøl Mark på en Lod, som Generaltoldkammeret ejede. Denne Henrettelsesplads findes et lille Stykke Øst for Vejen, der fører mod Syd fra Kolding—Ribe Landevej ned til Tvedsbro. Denne Henrettelse fortalte ældre Folk tit om i min Barndom, medens de gamle Galgehængninger Øst for Hvolbøl naturligvis forlængst er glemt i Folks Minde.

August F. Schmidt.

Peder Poulsen, Vittarp.

Peder Poulsen blev født i Vittarp, Outrup Sogn, d. 22/12 1876 og døde som Gaardejer sammesteds den 8/11 1939. Faa blandt Læserne har vel hørt hans Navn. Det forholder sig ofte, som man siger, at hvad godt, der udrettes, spørges kun saa lidt, medens det onde basuneres ud for alle Vinde.

Peder Poulsen var en Banebryder og Stifinder. Han har som en af Lederne for Blaksmark Mergelselskab været med til at mergle ca. 2 Kvadratmile af Danmarks Jord, hvoraf den ene Kvadratmil var Hede. Den saakaldte Orten Hede nordvest for Varde falder igen nærmere ind under hans Arbejde. Den udgjorde oprindelig ca. 1100 Td. Land og tilhørte Landsbyerne Orten, Vittarp og Bahl. 900 Td. Land af denne blev paa den energiske unge Landmand, Thomas Lorentzen Frisvads Initiativ i Aaret 1916 samlet og indkøbt af »Ribe Amts Udstykningsforening«; men han døde

allerede i 1919. En Del af Arealet solgtes saa underhaanden, og 400 Td. Land overtog »Hedebruget«. Peder Poulsen blev nu anmodet om at give et Overslag over, hvad Opdyrkning, Mergling o. s. v. af nævnte Areal vilde koste. Han kom til dette Resultat, at det kunde gøres for 151,000 Kroner. Og i 1923 overdrog Hedebruget ham selv at udføre dette Arbejde, hvilket han gjorde til alles Tilfredshed. Under dette Arbejde oprettedes 15 Brug nemlig 4 i Orten, 5 i Bahl og 6 paa Vittarp Hede.

Samtidig med denne Opdyrkning skete der ogsaa Opdyrkning ad privat Vej samt Anlæg af nye Veje, i hvilke Arbejder Peder Poulsen havde sin Part. Under dette Brydningsarbejde opstod der en hel ny Landsby paa Vittarp Hede, der siden har faaet Navnet Randsig. Denne bestaar nu af 13 Ejendomme, og flere vil rejse sig i en nær Fremtid.

Ved Tildelingen af det nye Navn gik det saadan til: Beboerne havde for længst begyndt at tale om, at deres By fortjente et Navn, saa foreslog Lærer H. K. Kristensen, Lunde, en Dag Peder Poulsen at opkalde Byen efter en Mose, som ligger ved Byen, og som Beboerne kaldte Randsig. Peder Poulsen var da straks paa Cykle rundt hos de forskellige Beboere, og ingen af dem havde noget at indvende. Lærer Kristensen blev det dernæst overdraget at ordne Formåliteterne.

Det er noget ganske nyt, saa vidt jeg ved, at helt nye Landsbyer opstaar. Man føler sig ligesom hensat til Oldtiden eller den tidligere Middelalder, da Byerne med Endelsen -rup og -bøl opstod.

Her er nogle Vink om, hvad Peder Poulsen har udrettet privat, muligvis har han udrettet lige saa meget ved at vise Folk, hvorledes de skulde bære sig ad ved at »brække Hede«. Peder Poulsen viste saa

ledes, at man skulde pløje dybt for at faa Al, og hvad der ellers var i Undergrunden med op i det nye Kulturlag. Og denne Metode er siden i høj Grad efterlignet, Fræsning.

Straks efter Peder Poulsens Død blev der nedsat et Udvalg for at rejse ham et Mindesmærke. Dette tænkes rejst ved Varde—Nymindegab Landevej, hvor Vejen drejer af mod Vittarp By. Her overfor, vest for Vejen, laa hans Barndomshjem. Her begyndte hans Fader, som var Smed, i et lille Hus paa den raa Hede. Nu bor hans Broder, Iver Poulsen, der i en stor velbygget Gaard.

Selv vil jeg ønske alt godt for Indsamlingen til dette Minde. Stort set kan vi vist sige, at der gives to Slags Mennesker, den ene Slags lever af Arbejde, den anden af Rov. Den ene Slags Livsindsats er et positivt Arbejde i det Godes Tjeneste, den andens Indsats er negativ, med den følger Ødelæggelser og nedbrydende Kræfter.

Skal vi ikke være enige om, at vi bør hædre de førstel
Et Mindesmærke for Peder Poulsen maa blive noget i Retning af »den ukendte Soldats Grav«. Enhver, som har været med til at »brække Hede« kan sige, naar han kommer forbi: Dette Mindesmærke er ogsaa for mig, ogsaa jeg har været med til at skaffe Udvej for Ungdommen og Brød for de kommende Slægter.

Hans Torbøl.

En Aftægtskontrakt.

I Kystsognene sad der i ældre Tid mangan enlig Kvinde i et lille Hus. Paa disse Kanter var det Reglen, at Sønnen kom ud at sejle, saasnart de var konfirmeret, ja Konfirmationen holdtes endog sidst i Februar

ledes, at man skulde pløje dybt for at faa Al, og hvad der ellers var i Undergrunden med op i det nye Kulturlag. Og denne Metode er siden i høj Grad efterlignet, Fræsning.

Straks efter Peder Poulsens Død blev der nedsat et Udvalg for at rejse ham et Mindesmærke. Dette tænkes rejst ved Varde—Nymindegab Landevej, hvor Vejen drejer af mod Vittarp By. Her overfor, vest for Vejen, laa hans Barndomshjem. Her begyndte hans Fader, som var Smed, i et lille Hus paa den raa Hede. Nu bor hans Broder, Iver Poulsen, der i en stor velbygget Gaard.

Selv vil jeg ønske alt godt for Indsamlingen til dette Minde. Stort set kan vi vist sige, at der gives to Slags Mennesker, den ene Slags lever af Arbejde, den anden af Rov. Den ene Slags Livsindsats er et positivt Arbejde i det Godes Tjeneste, den andens Indsats er negativ, med den følger Ødelæggelser og nedbrydende Kræfter.

Skal vi ikke være enige om, at vi bør hædre de førstel
Et Mindesmærke for Peder Poulsen maa blive noget i Retning af »den ukendte Soldats Grav«. Enhver, som har været med til at »brække Hede« kan sige, naar han kommer forbi: Dette Mindesmærke er ogsaa for mig, ogsaa jeg har været med til at skaffe Udvej for Ungdommen og Brød for de kommende Slægter.

Hans Torbøl.

En Aftægtskontrakt.

I Kystsognene sad der i ældre Tid mangan enlig Kvinde i et lille Hus. Paa disse Kanter var det Reglen, at Sønnen kom ud at sejle, saasnart de var konfirmeret, ja Konfirmationen holdtes endog sidst i Februar

Maaned af Hensyn til Skibsfarten. Mange af de unge Mænd kom ikke tilbage, en Del omkom, en Del tog Hyre med andre Nationers Skibe og bosatte sig i andre Lande, særlig i Holland. Af den Grund kunde Pigerne ikke alle blive gift. Derfor laa det Forældrene stærkt paa Sinde at sikre Døtrene Brændsel og Husly, saa de ikke straks skulde paa Fattigvæsenet, naar de gamle faldt fra. Den Hjælp de kunde faa af Fattigvæsenet var for øvrigt ganske ubetydelig, saaledes blev der i 1796 i Ho—Oksby Sogne paalignet 38 Rdl 3 Mk til 10 Almisselemmer, det højeste, der ydedes til en Person, var 6 Rdl¹).

Hvad Huslejligheden til Aftægtsfolkene angik var den ofte saare simpel, undertiden blev der indrettet en Aftægtslejlighed paa en Stue og et lille Køkken ude i Ovnhuset, hvis Ydervægge var opsat af Sadder (Græstørv). Ovnhusene laa noget uden for Gaardene for Brandfarens Skyld.

I nedenstaaende Aftægtskontrakt fra 1842 ser vi bl. a. hvordan en Gaardmand i en Tid, da kontante Penge var faa og vanskelige at skaffe for den ny tiltrædende Ejer, sikrer sine tre ugifte Døtre og hjælper dem til en Bolig, der dog var ganske anderledes værdifuld end et Ovnhus. Men denne Pigeaftægt maa ogsaa opfattes som en væsentlig Del af Døtrene Arv efter deres Forældre.

AFTÆGTSKONTRAKT

oprettet mellem Niels Bertelsen af Oxby i Oxby Sogn, som Aftægtsnyder og Chr. Jensen sammesteds som Aftægtsyder.

1. Jeg Chr. Jensen lover og forpligter mig til at give mine Svigerforældre en aarlig Forsørgelse, saalænge de lever. Og saalænge de finder for godt at gaa inde hos mig og Hustru og gaa til Bords med

os og vore øvrige Husfolk, er jeg pligtig at give bemeldte Svigerforældre en god og forsvarlig Føde samt og de fornødne Klæder af Ulden og Linned, saavel som og tilstrækkelig Varme og al god Pleje og Tilsyn i Sygdoms og Alderdoms Tilfælde.

2. Faar mine Svigerforældre isinde at flytte ud paa Aftægt, skal jeg saasnart forlanges i min Gaard indrette og istandsætte dem 3 Fag Hus til Aftægtsværelser, som forsynes med Skorsten, en Jernbilæggekakkelovn, fornøden Loftsskud, Vinduer og Døre og 2 Sengesteder samt al anden Indretning, som til en anstændig og beqvem Bopæl behøves.

3. Naar mine Aftægtsfolk indflytter i deres Aftægts hus, medtager de deres Kister, et Chatol, deres Lin- og Gangklæder og 2 forsvarlige Sengsklæder; desuden udtager de et Fyrbækken, en Tinkjedel, en liden Haandkjedel, en Trefod og Ildklemme samt alt, som udi en Husholdning behøves til Nytte og Brug, saasom Pander, Ballier, Spande, Gryder og Potter m. m. Desuden tilstaaes dem og fri Adgang til Brug af Gaardens Brønd og Ovn saavel som og Brygger- og Bageredskaber samt og til de i Kaalhaugen voxende Urter.

4. Til Ophold paa Aftægten leverer jeg dem aarlig 2½ Td. Rug, 2½ Td. Byg og 2 Skp. Malt og af Smør 2½ Lpd. Kornet maa være godt og Maalet derpaa forsvarlig, og besørgeres af mig fra og til Møllen tillige med mit eget Møllekorn. Halvdelen af Kornet præsteres hvert Aars 1ste Maj, og den anden Halvdelen hvert Aars 1ste November. Smørret leveres ligeledes til samme Tider og paa samme Maade.

5. Daglig leverer jeg mine Aftægtsfolk 1 Potte sød nymalket Mælk og to Gange i Ugen 1 Potte sur Mælk (Kærnemælk).

6. Til Humle, Salt og Sæbe m. m. leveres dem

aarlig 4 Rdl. H. C., Skriver fire Rigsdaler Holstensk Kurant, hvoraf de halve leveres den 1ste Maj og Resten den 1ste November. Desuden betaler jeg aarlig deres Højtidsoffer. Ligeledes leverer jeg dem og aarlig 2½ Lpd. saltet og tørret Kjød. 1 Lpd. godt grønsaltet Flæsk, hvert Foraar skal de have 2 Lpd. Hvilling, der skal være godt tørret og saltet, og hvert Efteraar skal de have 2 Snese Hvillinger og 6 Snese Skuller, og til Lysning 2 Potter Tran og 4 Pd. Tælle. — Af Tobak ydes aarlig 10 Pd., af Brændevin 12 Potter, af Kaffebønner 4 Pd., af Thee ½ Pd. og af Æg 2 Snese, hvilket altsammen leveres med det halve i de tvende fastsatte Terminer, nemlig 1ste Maj og 1ste November. Naar Aftægtsmanden først ved Døden afaaar, er Aftægtsgiveren fri for at levere Tobak.

7. Til Klædning skal de aarlig have 5 Alen Hørslærred, 5 Alen Blaarlærred, 10 Alen godt stampet Vadmæl og 1 Pd. Uld.

8. Af Ildebrændsel skal jeg aarlig levere dem 8 Læs Tørv, 1 Læs Klyne og 3 Læs Lyng, Brændselet maa være godt og tørt og Læssene deraf forsvarlige, hvilket altsammen maa være hjembjergtet i Juni Maaned, og hvad der ikke kan indkomme af Brændselet, skal af mig sættes i Stak og forsynes med den i rette Tid nødvendige Afdækning.

9. Naar forlanges kører jeg mine Aftægtsfolk til og fra Kirken. I alle Maader omgaas jeg dem med Venlighed og Hjertelighed og i Sygdoms og Alderdoms Tilfælde gaa dem tilhaande med al mulig god Pleje og Tilsyn, og endelig, naar de ved Døden afaaar skal jeg eller Gaardens efterkommende Beboere give dem en kristelig og anstændig Begravelse, overensstemmende efter Egnens Skik og Brug.

10. Naar den ene af mine Svigerforældre ved Døden afaaar, leveres kun de to Tredjedele af Aftægten,

undtagen Ildebrændselet og Lysning, som begge Dele uden Afkortning leveres tilsammen til den sidstes Død. Lever Aftægtsmanden længst, leveres ogsaa uden Afkortning de ovenfor fastsatte 10 Pd. Tobak.

11. Alt hvad mine Aftægtsfolk medtager i deres Aftægtshus, tilhører igjen Gaardens Beboere, naar den sidste ved Døden er afgaaet, undtagen deres efterladte Lin- og Gangklæder, som da deles imellem deres efterlevende Børn.

12. Endvidere forbinder jeg mig til at opføre og istandsætte 3 Fag Hus til 3 af mine Svigerforældres Døtre nemlig: Anne, Else og Kirsten. Vesten for Gaarden opføres bemeldte Hus og sættes i beboelig Stand og forsynes med Skorsten, tilbørlig Loftsskud, Vinduer, Døre og 2 Sengesteder, og naar benævnte mine Svigerforældres Døtre indflytter i deres Hus, skal jeg give dem en Jernbilæggekakkelovn og en liden Tinkjedel. Tæt uden ved Huset forundes dem en lille Plet Jord til Kaalhauge. Fra Gaarden af skulde hver af disse 3 Døtre nyde endnu 2 Aars Vinterføde. Og for Anne og Else skal jeg aarligen græsse og fodre for dem et Faar med Lam, saalænge de er i ugift Stand. Den yngste Datter: Kirsten, skal fra Gaarden af nyde en efter Byens Skik fuldstændig Lag Kirkebeklædning samt og en halv Sengs forsvarlige Klæder. Hver af benævnte tre Døtre skal og fra Gaarden have 1 Td. Byg og 1 Td. Øl til deres Bryllup, naar de giftes. Saalænge en eller flere af bemeldte Døtre ere i deres Hus, skal jeg eller hvem, der siden skulde blive Ejer af Gaarden, aarligen levere dertil 2 Læs Tørv, 1 Læs Skumper²⁾ og 1 Læs Lyng, som alt bjerres og hjemkjøres af Yderen til deres Hus inden Juni Maanedes Udgang³⁾, dog graver de selv deres Tørv og slaar selv deres Lyng.

13. Naar mine Svigerforældre ere begge ved Døden

afgaaede, skal deres ældste Datter Anne nyde af Gaardens Beboere, aarligen 3 Skp. Rug og 1 Skp. Byg, indtil hun enten bliver gift eller ved Døden afgaar, ifald de andre 2 Søskende, nemlig Else og Kirsten, ikke da ere eller har været gifte, skulle de begge nyde tilfælles for et Aar de ovennævnte 3 Skp. Rug og 1 Skp. Byg paa samme Vilkaar som deres Søster Anne.

Er eller bliver der kun en af de to Søstre tilbage i Huset, faar hun alligevel aarligen uden Afkortning de nylig nævnte 3 Skp. Rug og 1 Skp. Byg.

14. Naar de nævnte 3 Døttre af mine Svigerforældre enten ere blevne gifte eller ved Døden ere afgaaede, skal det Hus, som jeg har ladet opføre til dem, igjen tilhøre Gaardens Beboere.

15. Forstaaende Aftægtspræstationer, beregnet efter Forordning af 3. Decbr. 1828 for 5 Aar med Husly og Begravelse iberegnet beløber sig til Værdi: 200 Rdl. og for sammes prompte og rigtige Præstation gives Aftægtsnyderen med Hustru og de 3 ugifte Søstre, herved 1ste Prioritetspant i den mig i Dag tilskødede Gaard med tilliggende Jordejendomme af 1 Td. 3 Skp. 1 Fjdk. 2 $\frac{1}{2}$ Album Hartkorn tillige med nærværende Gaards Anpart i Oxby Sogns Kirke, Korn og Qvægstiende. At det foranførte saaledes mellem mig og min Aftægtsnyder Niels Bertelsen er aftalt og bestemt og skal i alle Maader punktlig efterleves og efterkommes saavel af mig som af Gaardens efterkommende Ejere, bekræftes herved med min Haands Underskrift i Overværelse af fortegnede 2 Vitterligheds Mænd.

Oxby i Oxby Sogn d. 30. Marts 1842.

Christen Jensen.

1) Arkivet i Ho Præstegaard.

2) Tørv, gravedes i Heden, Skumper, i Gestengen.

3) Arbejde, som Kvinder paa den Egn udførte i disse Tider.

Torben Klinting.

13. Jan. 1940 døde pens. Lærer Torben Klinting i sit Hjem i N. Nebel, 87 Aar gammel. Torben Klinting var paa sine gamle Dage blevet en af vort Amts flittigste lokalhistoriske Skribenter. Efter at han i 1914 havde taget sin Afsked som Førstelærer i Slebsager og Kirkesanger i Faaborg, i hvilken Stilling han havde udført sin Manddomsgerning, og derpaa forsøgt at gro fast i København, søgte han 1916 tilbage til sin Fødeegn, Egnen ved Nymindegab. Han bosatte sig i N. Nebel, og her fandt han sig snart anderledes hjemme end i Storbyen; hans livlige, elskelige og dybt religiøse Væsen vandt ham en Vennekare, ikke blot i N. Nebel, men ud over hele Egnen. Med en næsten ungdommelig Energi drøftede han Kirke- og Skole-spørgsmaal baade med Mund og Pen. Men det var dog først og fremmest Egnens Minder om gammelt Folkeliv, der optog ham, og paa Cykle gennemkrydsede han Strandsognene for at indsamle Oplysninger hos gode Fortællere, eller han opsporede gamle Breve og lignende. Egentlig Arkivstudier gav han sig derimod ikke af med. Da han efterhaanden var kommet til at ryste slemt paa Haanden, anskaffede han sig en lille Skrivemaskine, og paa den skrev han den Række Bøger, der snart skulde udgaa fra den gamle Skolemesters Arbejdsværelse.

I 1925 kom »Vestjyske Skildringer«, 1927 »Fisgerne ved Nymindegab«, 1928 »Under Blaabjerg«, 1930 »Fra Jyllands Vestkyst«, 1931 »Mindeord om Lærer J. Andersen«, 1932 et Bidrag til Thv. Lodbergs Bog: »Torben Slægten fra Klitten« og 1934 »Træk fra Vestkysten«. — Allerede før sit Nebelophold havde Klinting udgivet et Par Bøger, nemlig »Minder fra min Lærergerning i Vestjylland« 1914 (udsolgt) og »Den gamle

Dragon fra 48« 1901 (udsolgt). Den sidstnævnte udsendes under Forfatternavnet Torben Jensen, idet han først fik Bevilling til at føre Familienavnet Klinting i 1904. — Indtil faa Uger før sin Død arbejdede han med Lokalhistorie; det var et lille Arbejde om Klitvæsen og Sandflugt. — Det bør ogsaa nævnes, at han har indsamlet og skænket en Samling Redskaber fra det gamle Fiskeri til Varde Museum.

Klintings Bøger er vel ikke alle af lige høj Værdi. Men deres Vrimmel af Smaahistorier, smaa Slægtstaveler og Beretninger om Søfart og Strandinger gør dem til en yndet Læsning paa Egnen. »Fiskerne ved Nymindegab« er den betydeligste, en fortrinlig Skildring af det gamle Fiskeri, af dets Redskaber, Baade og Baaodelag. — Ikke mindst denne Bog vil bevare hans Navn, naar Mindet om ham selv, om end sent, er gaaet i Glemme.

H. K. K.

Litteratur om Ribe Amt.

Af Joh. Brøndsteds store Værk, Danmarks Oldtid, foreligger 2. Bd., Bronzealderen, nu afsluttet. Bindet giver lige saa vel som første en Mængde Oplysninger om vort Amt. I den fornemme Udstyrelse med et Væld af de fortrinligste Fotografier og anskuelige Kort er det en Fryd for enhver at give sig i Lag med det. Karl Bruun giver i sin smukke lille Bog: »Esbjergegnens« en overmaade klar og let tilgængelig Oversigt over Egnens geologiske Udvikling og Oldtids Bebyggelse. Bogen er forsynet med aldeles udmærkede Billeder, taget af Forfatteren selv. — I Danmarks Riges Breve 2. Rk. III findes enkelte Oplysninger om Amtet. — Hugo Matthiessen »Den sorte Jyde« giver gode Bidrag til vort Amts Historie ved at skildre Heden og dens stedse stigende Udbredelse til ca. 1900, her skildres Hedeegnens Landbrug, Hjemmeindustri, Handel og Samfærdsel samt Beboernes Afhængighed af Heden og Samhørighed med den. — Salomon J. Frifelt og T. Tobiassen Kragelund: »Dem vester fra«. Det er en Bog, der ogsaa handler om Hedens Folk. Gennem et Væld af Smaatræk og Talemaader, der enkeltvis kun har Kuriositetens Interesse, gives her en Skildring af Hedens Rydningsmænd, Opdyrkere og Mergelgravere og de umenneskeligt haarde og trange Kaar, hvorunder de tog fat.

I »Torning Sogn i det 19. Aarh.« har A. Ravnholt afsluttet Skildringen af Torning Sogn i Lysgaard Herred fra de ældste Tider til omkring 1900.

Feilberg's Mindet i Darum.

Det er ret naturligt, at det blev Hist. Samfund^s f. Ribe Amt, der formede og virkeliggjorde Tanken om et Minde for Folke-mindeforskeren Dr. phil. H. F. Feilberg, saaledes som det skete nu i Sommeren 1939,

H. F. Feilberg har mere end nogen anden dansk Forsker løftet Studiet af Folkeminder og Almuekultur op fra at være et Kuriosum til at blive en Videnskab.

Hans Arbejde og Forskning er bl. a. med til at danne Grundlaget for de mange historiske Amtssamfund her i Landet. Og

selv var H. F. Feilberg med som Stifter af Landets første historiske Amts-Samfund — nemlig det her i Ribe Amt.

Det er saaledes et naturligt Udtryk for den Takskyld, alle historisk indstillede Danske maa føle overfor Historikeren og Forskeren H. F. Feilberg, naar Hist. Samfund nu har rejst ham et Minde i den gamle Marsk-Landsby Darum.

At Mindet fik sin Plads i Darum, er næsten en Selvfølge. Her var Feilberg Præst fra 1876—91. Og fra Præstegaarden og Sognet her kan Udspringet til de mest grundlæggende af hans Arbejder udledes. —

Da Sagen førtes frem inden for Samfundets Styrelse, valgtes her et 4 Mands Udvalg til det forberedende Arbejde: Forstander *Kr. la Cour Pedersen*, Skibelund, Forretningsfører *T. Tobiassen*, »Vestkysten«, Førstelærer *H. K. Kristensen*, Lunde, og Forfatteren *Salomon Frifelt*, og dette Udvalg mødte Forstaaelse og god Støtte fra mange forskellige Sider, saa det blev muligt at virkelig gøre Planen i Løbet af forholdsvis kort Tid.

Ved en Sammenkomst i Darum mellem dette Udvalg og Darum Sogneraad og Menighedsraad samt en Repræsentant for »Landbosparekassen for Ribe og Omegn«, blev Pladsen for Mindet valgt paa et Hjørne af Præstegaardsjorden ud mod den ny Esbjerg-Ribe Landevej og med Præstegaardshaven som Baggrund.

Darum Menighedsraad skænkede den nødvendige Grund. Sogneraadet gav Tilsagn om at overtage den fremtidige Vedligeholdelse af Mindet samt gav et kontant Tilskud paa 100 Kr. »Landbosparekassen for Ribe og Omegn« skænkede ligeledes 100 Kr. til Mindet. Gaardejer *Hans P. Hansen*, Darum, udførte gratis det ret store Jord- og Planeringsarbejde paa Pladsen for Mindet. Og Pastor *Plesner*, Darum, tilbød gennem frivillige Bidrag at anlægge og tilplante Pladsen omkring Mindet.

Pressen, især lig Grad »*Vestkysten*« og »*Højskolebladet*« ydede ogsaa Hist. Samfund udmærket Støtte ved at bringe Notitser og et Opraab ang. Bidrag. Og fra forskellige Privatpersoner rundt om i Landet indkom i mindre Bidrag ialt 135 Kr.

Den unge Kunstner *P. Christensen*, Esbjerg, modelerede et vellignende Relief af Feilberg. Og Billedhugger *Billeschou*, Esbjerg, lod den store Granitblok tildanne og Bronzereliefet støbe og indsætte til en for Hist. Samfund overkommelig Pris.

Afsløringsfesten holdtes paa Feilbergs Fødselsdag d. 6. August og fik god Tilslutning — endda Vejret var skyet og truede med Regn.

Blandt Gæsterne var 3 af Feilbergs Børn: Frk. *Edel Feilberg*,

Askov, Skolebestyrer *H. F. Feilberg*, København og Gartner *Andreas Feilberg*, Skelskør.

Formand for Hist. Samfund, Forfatteren *Salomon Frifelt*, bød Velkommen og takkede de forskellige, der havde medvirket ved Mindets Rejsning.

Forstander *Arnfred*, Askov, holdt derefter en smuk, formfuldendt Afsløringstale:

»— Feilberg saa langt, ikke blot ud over Vestjylland, men ud over Slægten. Han saa, at trods Afstand i Tid og Forskel i Sprog er Menneskeslægtens Længsler og Haab altid de samme. Hvem har som Feilberg hyldet de mange navnløse Mænd og Kvinder, der gennem deres jævne, arbejdsfyldte Liv bar Folket gennem Tiderne — —«.

H. F. Feilbergs ældste Søn, Skolebestyrer *H. F. Feilberg*, København, takkede paa Slægtens Vegne og talte kort, idet han mindedes de lykkelige Drengaar i Darum. — —

Hist. Samfunds Formand overdrog Mindet til Darum Sogn — »Naar vi ærer H. F. Feilberg og hans Indsats i dansk Aandsliv, da vil vi samtidig en kort Stund mindes 3 af hans Samtidige og Værkfæller i Arbejdet for at grave et større og rigere Danmark frem af de forne Tider: Folkemindesamleren *Evald Tang Kristensen*, Historikeren *Poul Bjerge* og Sagnforskeren *Axel Olrik* — —«

Sogneraadsformand *Harald Jepsen* overtog paa sit Sogns Vegne Feilberg-Mindet og lovede at værne om det gennem de kommende Tider. — —

Efter Afsløringsfesten samledes Deltagerne til Fest og Samvær paa Hotellet. Her holdt Arkivar i Dansk Folkemindesamling: Magister *Hans Ellekilde* et dygtigt og fængslende Foredrag om H. F. Feilberg som Folkemindeforsker.

Og Forstander *Kr. la Cour Pedersen* fortalte en Del stærkt personligt prægede Feilbergminder.

Siden havde en Række Talere Ordet ved Fælles-Kaffebordet.

Festen sluttede paa ejendommelig Maade ude paa Diget ved Havet, hvor Sogneraadsformand *Harald Jepsen* fortalte om Marskeng, Stormfloder og Digebygning.

Hist. Samfunds Formand sluttede her med en Tak til Darum for Gæstfrihed og til Deltagerne for deres Medvirken til, at Dagen blev en Festdag.

— — —

Feilberg-Mindet fik sin Plads lige ud mod den ny Hovedvej og med Feilbergs gamle Præstegaard som Baggrund. — Her hvor gammelt og nyt mødes og enes.

Paa Mindet er efter Dr. phil. *Marius Kristensens* Forslag hugget følgende Indskrift, hvor Citatet nederst er taget fra »Dansk Bondeliv«.

Folkemindeforskeren:

Dr. H. F. FEILBERG

f. 6.—8.—1831. d. 8.—10.—1921

Præst i Darum 1876—1891

Han skrev »Dansk Bondeliv«
og »Den jydsk Ord bog«

Vi er for faa her hjemme til at gaa hver sine egne Veje
i Misforstaaelse og Miskendelse.

Skolebestyrer H. F. Feilberg taler ved Afsløringen.

Virksomheden.

31. December havde Samfundet 22 livsvarige og 656 ordinære Medlemmer samt 48 Subskribenter mod 21, 629 og 49 forrige Aar. Altsaa atter Fremgang, saa vi nu har naaet det Medlemstal, Samfundet stadig holdt for en Del Aar tilbage. Men det er ikke nok. De fleste andre Amtssamfund har langt flere Medlemmer, en enkelt, Hjørring Amt, endogsaa dobbelt saa mange. Hvert af vore Medlemmer vil sikkert uden særlige Anstrengelser kunne skaffe et nyt Medlem inden for sin Kreds. Vi beder derfor Medlemmerne om at virke for ny Tilgang.

Vi takker for de Tilskud, som Staten, Amtsraadet, Varde Sparerkasse og Bankpræsident G. M. Lauridsen i det forløbne Aar har støttet os med. Ligeledes takker vi Giveren, der ønsker at forblive anonym, for den smukke Gave paa 100 Kr. til Aarborgens Kort og Billedstof. Ogsaa vil vi gerne takke de Tillidsmænd, der stadig arbejder for at skaffe Samfundet flere Medlemmer.

Aarsmødet afholdtes paa Askov Højskole. Først var der et mindre Møde, hvor Bestyrelsen drøftede forskellige Spørgsmaal sammen med Tillidsmændene, bl. a. om, hvordan man bedst skulde opspore de gamle Udskiftningskort, som endnu findes omkring paa Gaardene. Historisk Fællesforening, Stednavneudvalget og Matrikelsarkivet søger at faa disse Kort registreret og har bedt Landets historiske Samfund at være behjælpelig dermed. *Vi opfordrer derfor alle vore Medlemmer, der ved Besked om gamle By- eller Udskiftningskort at meddele det til nærmeste Tillidsmand eller et Medlem af Bestyrelsen.* — Ved Generalforsamlingen valgtes Forstander Arnfred til Dirigent. Formanden, Forfatteren Sal. Friisfelt og Sekretæren, Lærer Kristensen aflagde Beretninger og Regnskabet, der godkendtes. Formanden bragte Forfatteren Søren Alkær sig, der havde frabedt sig Genvalg, en Tak for det omfattende Arbejde, han har gjort for Foreningen. Derpaa nyvalgtes Højskolelærer, cand. mag. Roar Skovmand, Askov, og genvalgtes Lærer Kristensen til Bestyrelsen. Som Revisor genvalgtes Amtsfuldsmægtig P. Lerche Thomsen, Ribe, og i Stedet for Landbrugslærer Konradi, Ladelund, der ikke ønskede Genvalg, valgtes Forretningsfører Tobiassen, Esbjerg. Ved det paafølgende offentlige Møde var Højskolens store Sal fyldt, da Formanden bød Velkommen og omtalte Askov Højskoles Betydning for Amtets Historie og for Kulturhistorien i det hele taget, navnlig gennem tre Mænds Virke: L. Schrøders, H. F. Feilbergs og Poul Bjerges. Herpaa holdt Museumsforstander H. P. Hansen et dygtigt og

morsomt Foredrag om jysk Almueliv og viste bagefter forskellige Kulturfilms. Om Aftenen var der Folkedanseopvisning af Skolens Ungdom. Historisk Samfund har al Grund til at bringe Forstanderparret sin bedste Tak for den udstrakte Gæstfrihed, Samfundet nød godt af.

Sommermødet faldt sammen med Mindestensafsløringen i Darum, hvorom der er fortalt foran.

Nye Medlemmer (¹⁰/₂—³¹/₁₂ 1939).

Livsvarige Medl.:

Skibsreder, Konsul Knud Lauritzen, København.

Aktuar M. Lækkegaard, Holte.

Ordinære Medl.:

Cand. mag. Steen Bøcher, Esbjerg.

Gdr. Chr. Nielsen, Tarp, Lunde.

— Iver Sillesen, Ovtrup.

Højskoleforstander J. Th. Arnfred, Askov.

Smedemester Th. Schaadt, Ovtrup.

Forfatterinde Lis Kjelst, Varde.

Muremester Jens L. Christensen, Lindknud, Brørup.

Gdr. Søren Johansen, Holsted.

— Johannes Th. Johansen, —

— M. Madsen, Sekjær, —

— M. Ebbesen, — —

— Karl Nielsen, — —

Hotelejer Poul Nikolajsen, Hovborg, Holsted.

Højskolelærer Joh. Novrup, Askov.

Fiskeskipper Knud Jensen, Esbjerg.

Frk. Edel Feilberg, Askov.

Bibliotekar Joh. Tang Kristensen, Esbjerg.

Pastor H. Aagaard, Esbjerg.

— Viggo Hansen, Lindknud.

Gdr. Hans Gregersen, Toftnæs

Købmand M. Carstensen, Esbjerg.

Stationsforstander S. N. Neerland, Esbjerg.

Gdr. J. Mølby, Møldalgrd., Mølby.

Gdr. Sigurd Kruse, Brogaard, —

— A. Andersen, Lærkeholt, —

— J. Søndergaard, Mølby Mark, Mølby.

Gdr. P. Nissen, Ansager.

Husmand H. Rahbæk, —

— H. C. Eskildsen, —

Direktør Frits Johansen, Gentofte.

Darum Bibliotek.

Grd. Peder Nielsen, Højlund, Darum.

Gdr. Anton Holm, Hillerup Mark, Ribe.

Gdr. Harald Jepsen, Darum.

Fru Cecilie Jensen, —

Boghandler Ebbe Clausen, Varde.

Smedemester Jens Hansen, Ølgod.

Møller H. C. Thyregod, —

Rentier M. Mikkelsen, —

Afdelingssygeplejerske Frk. Lea Andersen, Augustenborg.

Bogbinder N. C. M. Nielsen, Varde.

Boghandler Pedersen, Askov.

Gdr. Joh. P. Hansen, Baungård, Holsted.

Assistent Frk. Sara Junge, Charlottenlund.

Sognefoged Marinus Lundgaard, Darum.

Gdr. Simon Pallesen, Mejls.

— Niels Henriksen, Darum.

— K. L. Kristensen, Ny Krongaard, Mølby.

Musikdirek. Olfert Larsen, Ølgod.

REGNSKAB FOR AARET 1939

Indtægt	Kr.	Ø.	Udgift	Kr.	Ø.
Kassebeholdning	639	18	Aarbogens Trykning, Klichéer	1609	22
Medlemsbidrag	2274	94	Forfatterhonorarer	609	00
Subskription	122	40	Aarbogens Udsendelse	474	57
Solgte Aarbøger	237	85	Foredrag	50	00
Tilskud fra Staten	155	00	Løn til Redaktør, Kasserer og Sekretær ..	250	00
— „ Amtet	100	00	Kristensens Repræsentation ved Fællesfor-		
— „ Varde Sparekasse	10	00	eningens Aarsmøde	45	45
Gave fra en, der ønsker at være anonym.	100	00	Danmarks Riges Breve (Amtsudgv.)	140	63
— „ Bankpræsident G. M. Lauridsen.	23	45	Historisk Fællesforening	39	70
Renter	31	05	Aarsmødet, Bestyrelsesmøder	117	85
Feilbergmindet; Landbosparekassen i Ribe			Avertering	43	20
100 Kr., Darum Sogneraad 100 Kr., Gave	454	00	Bogkøb	61	00
ver fra Private 135 Kr. Entre 119 Kr.			Feilbergmindet: Monument 400 Kr., Averte-		
Forskelligt	6	00	tering 72,10 Kr. Foredrag 43,00 Kr.		
Underskud		60	Andre Udg. 33 Kr.	548	10
			Porto, Telefon, Papir.	90	85
			Forskelligt	74	90
Balance...	4154	47	Balance...	4154	47

GRUNDFONDEN:

Grundfonden 1/i 1939	Kr. 1490	12
Indvundne Renter	„ 30	64
Kontingent fra 2 livsvarige Medl.	„ 150	00
Grundfonden 31/12 1939	Kr. 1670	76

Lunde Jyll., 3. Febr. 1940.

H. K. Kristensen.

Regnskabet er gennemset og sammenholdt med Bilag. — For Grundfonden Kr. 1670,76 forelæa Bankbog. I Regnskabet intet fundet at bemærke.

Ribe, 10. Febr. 1940.

P. Lerch: Thomsen.

Esbjerg, 6. Febr. 1940.

T. Tobiasen.

De ældre, sjældne Aargange af »Fra Ribe Amt« 1903–1919 er udsolgt i Boghandelen. Restoplaget sælges kun til Medlemmer og Subskribenter. Prisen er 4 Kr. pr. Aargang. Af visse Aargange er der kun enkelte Eksemplarer tilbage.

Endvidere kan Medlemmer og Subskribenter købe hele Rækken »Fra Ribe Amt« 1920–1937 for ialt 20 Kr. eller enkelte Aargange for 1½ Kr. — Henvendelse til Kassereren, Lærer H. K. Kristensen, Lunde, Jyl.

Generalforsamlingen afholdes i Skovlund Lørdag d. 16. Marts Kl. 6½. Offentligt Møde Kl. 7, hvor Højskoleforstander Hans Lund, Rødding, og Lærer H. K. Kristensen, Lunde, taler.

I vort Bibliotek, der indeholder en stor Del af Landets historiske Amtsaarbøger, kan Medlemmerne laane gratis. Henvendelse til H. K. Kristensen. Hos ham faas ogsaa Ovtrupbogen 5,50, Lundebogen 5,00. Askovbogen og Vejenbogens 1. og 2. Hæfte faas hos S. Alkærsig, Brørup, — henholdsvis 2,00, 1,50, og 2,50. Holstedbogen hos J. Chr. Frederiksen, Lintrup, Holsted, 4,00. Bækkebogen hos Lærer Kvist, Kragelund, Bække, 4,00. Hos Forfatteren Aug. F. Schmidt, Vestergade 72, Brabrand, faas »Skanderup Sogn« til nedsat Pris 4,50 og Fra Røj og Ravnholt 2,00. Hos Fabrikant N. M. Kromann, Esbjerg, faas Fanøs Historie, 32,00, og Fanø Sømænd 1. Sml. 6,00. Kromann giver Samfundets Medlemmer 20% Rabat.

INDHOLDSFORTEGNELSE

1. Hoverikontrakt for Lunderup. Af Skolebestyrer Sigurd Kristensen.
2. Arbejdsvognen. Af Forretningsfører Tobiassen Kragelund.
3. Plovstrup. Af Laboratorieassistent H. Jessen Hansen.
4. En vestjysk Kriminalhistorie. Af cand. theol. & mag. S. M. Lønneth.
5. Asmus Jæger. Af Forretningsfører Tobiassen Kragelund.
6. Danmarks første Fattiggaard. Af Arkivar i Rigsarkivet Harald Jørgensen.
7. Varde Syssels Kirkestol. Af Lærer H. K. Kristensen.
8. En betrængt Barber. Af Kontorassistent A. Sørensen.
9. Vestjyllands ældste Stenalderboplads. Af cand. mag. C. L. Vebæk.
10. Udsiftningen i Nr. Nebel. Af Apoteker A. Ravnholt.
11. Smaastykker.
 1. Seest Bymænd. Af Lærer A. M. Ebbesen.
 2. Galgen ved Hvolbøl. Af Aug. F. Schmidt.
 3. Peder Poulsen. Af Læge H. Torbøl.
 4. En Aftægtskontrakt Af P. M. Gundesen.
 5. Torben Klinting. Af H. K. K.
12. Feilbergmindet i Darum.
13. Virksomheden. Nye Medlemmer.
14. Regnskab.

Historisk Samfund for Ribe Amt har følgende Bestyrelse: Forfatter *Salomon Frifelt*, Ølgod, Formand, Forstander *Kr. la Cour Pedersen*, Skibelund, Lærer *H. K. Kristensen*, Lunde, Jyl., Kasserer og Sekretær, Fabrikant *N. M. Kromann*, Esbjerg, Lærer *H. P. H. Novrup*, Alslev, pr. Varde, Højskolelærer cand. mag. *Roar Skovmand*, Askov, og Læge *H. Torbøl*, N. Nebel. Redaktionsudvalget for Aarsskriftet er Kristensen, Torbøl og la Cour Pedersen.